

////////////////////////////////////

PRAKTIJKGIDS

BEMESTING

Grasland en voedergewassen
28.01.2016

////////////////////////////////////

Colofon

Samenstelling

Departement Landbouw en Visserij

Verantwoordelijk uitgever

Jules Van Liefveringe, secretaris-generaal

Depotnummer

D/2015/3241/239

Coördinatie

Departement Landbouw en Visserij: *Geert Rombouts*

Auteurs

- Departement Landbouw en Visserij: *Mathias Abts, Alfons Anthonissen, Laurence Hubrecht, Geert Rombouts, Ivan Ryckaert*
- Instituut voor Landbouw- en Visserijonderzoek: *Alex De Vliegheer*
- Hogeschool Gent: *Joos Latré*
- Landbouwcentrum Voedergewassen: *Gert Van De Ven*
- Bodemkundige Dienst van België: *Wendy Odeurs*

Lectoren

- Departement Landbouw en Visserij: *Gert Luypaert*
- Instituut voor Landbouw- en Visserijonderzoek: *Sam De Campeneere, Leen Vandaele*
- Coördinatiecentrum Voorlichting en Begeleiding duurzame Bemesting: *Dirk Coomans*
- Landbouwcentrum Voedergewassen: *An Schellekens*

Lay-out

Departement Landbouw en Visserij: *Evelien Decuypere, Geert Rombouts, Carine Van Eeckhoudt*

Deze publicatie is enkel digitaal beschikbaar.

INHOUD

1	Inleiding	1
1.1	Wat is het belang van de verschillende voedergewassen in Vlaanderen?	1
 GRASLAND		
1	Grasland het belangrijkste voedergewas	2
1.1	Relatie tussen uitbating en kostprijs van gras	2
1.1	Kenmerken van gras en de gevolgen voor de graslanduitbating	3
1.2	Grassoorten bepalen de kwaliteit van de zode: Welke zijn gewenst?	4
1.2.1	Welke factoren bepalen de zodekwaliteit van grasland?	4
2	Stelt gras specifieke eisen aan de bodem?.....	5
3	Wat is de impact van bemesting op de opbrengst en kwaliteit?	6
3.1	Een overzicht van de essentiële nutriënten voor de grasplant en/of de runderen.	6
3.2	Belang en functie van stikstof (N)	6
3.3	Belang en functie van andere macro-elementen	12
3.3.1	Fosfor (P)	12
3.3.2	Kalium (K) of potas	13
3.3.3	Magnesium (Mg)	15
3.3.4	Calcium (Ca)	15
3.3.5	Natrium (Na)	16
3.3.6	Zwavel (S)	17
3.4	Micro-elementen	18
3.4.1	Koper (Cu)	18
3.4.2	Kobalt (Co)	19
3.4.3	Zink (Zn)	20
3.4.4	Mangaan (Mn)	20
3.4.5	Selenium (Se)	21
4	Bemesting van grasland in de praktijk	22
4.1	Historiek en evolutie in de bemesting van grasland	22
4.2	Bemesting in functie van de wijze van uitbating	23
4.2.1	Enkel maaien	23
4.2.2	Enkel begrazen	23
4.2.3	Grazen en maaien	24
4.2.4	Eerste snede maaien en daarna enkel begrazen	24
4.2.5	Een snede gras vóór maïs	25
5	Enkele praktijkvoorbeelden.....	25
5.1	Werkzaamheid dierlijke mest	25
5.2	Schema bemesting in functie van graslanduitbating	25
6	Een graslandkalender helpt u voor oordeelkundige bemesting	28
7	Grasland en nitraatresidu.....	29
7.1	Hoe milieuvriendelijk is gras?	29
7.2	voorkom rechtstreekse verliezen	30
7.3	Wat kan ik doen om een goede productie te combineren met een laag nitraatresidu?	31
7.4	Vernieuwen van grasland vraagt uw bijzondere aandacht	32
7.4.1	Weidevernieuwing in het najaar: landbouwkundig en milieukundig bekeken	32
7.4.2	Wanneer kan ik best opnieuw gras inzaaien bij scheuren in het najaar?	33
7.4.3	Maar als ik derogatie toepas dan moet ik scheuren in het voorjaar?	33

MENGTEELT VAN GRAS EN VLINDERBLOEMIGEN

1	Inleiding	34
2	Welke vlinderbloemigen kan ik combineren met gras?	34
2.1	Waarom moet ik kiezen voor een mengteelt van gras en klaver?	35
2.2	Welke grassoort kan ik combineren met welke soort klaver?	36
3	Stellen vlinderbloemigen specifieke eisen aan de bodem?	36
4	Wat is de impact van bemesting op de opbrengst en kwaliteit?	37
4.1	Opname van voedingsstoffen	37
4.2	Stikstof (N)	37
4.2.1	Hoeveel stikstoflevering kan ik verwachten van klaver?	37
4.2.2	Opbrengst van mengsels in relatie tot de stikstofbemesting	38
4.2.3	Voldoen die mengsels ook inzake voederkwaliteit?	39
4.2.4	Wat als ik toch met stikstof bemest?	39
4.3	Andere hoofdelementen	40
4.3.1	Fosfor (P)	40
4.3.2	Kalium (K)	40
4.3.3	Magnesium (Mg)	41
4.3.4	Zwavel (S)	41
4.3.5	Calcium (Ca)	41
5	Bemesting van mengsels met vlinderbloemigen in de praktijk	41
5.1	Historiek en evolutie in de bemesting van vlinderbloemigen	41
5.2	Een praktijkvoorbeeld	42
6	Is mengteelt van gras en vlinderbloemigen milieuvriendelijk?	43
6.1	Risico op verlies van nutriënten tijdens het groeiseizoen	43
6.2	Wat kan ik doen voor een laag nitraatresidu in het najaar?	43
6.3	Is het risico op een hoog nitraatresidu groot bij gebruik van dierlijke mest?	44
6.3.1	En wat als ik mijn dieren laat grazen op grasklaver?	45

MAÏS

1	Inleiding	46
2	Stelt maïs specifieke eisen aan de bodem?	46
3	Wat is de impact van bemesting op de opbrengst en kwaliteit?	47
3.1	Algemene kwaliteitsaspecten	47
3.2	Impact van bemesting op opbrengst	47
4	Opnamepatroon van voedingsstoffen	49
4.1	Eetgewoonten van maïs: geen luxeconsumptie	49
4.2	Teeltcombinatie gras-maïs vraagt een andere aanpak	50
4.2.1	Hoe kan ik mijn kansen op twee goede teelten verhogen?	50
5	Belang van verschillende voedingselementen & gebreksverschijnselen	51

5.1	Stikstof (N)	51
5.2	Fosfor (P)	51
5.3	Kalium (K)	52
1.1	Magnesium (Mg)	53
5.4	Boor (B)	53
5.5	Mangaan (Mn)	54
5.6	Koper (Cu)	54
6	Historiek en evoluties op het vlak van bemesting	54
6.1	Hoe kan ik meststoffen op de beste manier inzetten?	54
6.2	Moderne technieken om efficiëntie te verhogen	55
6.3	Bodemstalen en bemestingsadviezen	56
6.3.1	Standaardgrondontleding	56
6.3.2	N-index	56
7	Enkele praktijkvoorbeelden van bemestingsschema's	59
7.1	Voorbeeld 1: maïs zonder derogatie	59
7.2	Voorbeeld 2: teeltcombinatie gras-maïs zonder derogatie	61
7.3	Voorbeeld 3: teeltcombinatie gras-maïs met derogatie	64
8	Hoe milieuvriendelijk is de teelt van maïs inzake nutriënten?	67
8.1	Hoe kan ik het nitraatresidu beperken?	68
8.1.1	Nauwkeurig bemesten	68
8.1.2	Zaai na de oogst een groenbedekker	68
8.1.3	Kan ik de stikstoflevering van de bodem inschatten?	69
8.1.4	Kuilmaïs versus korrelmaïs	70
8.1.5	Maïs op gescheurd grasland	70

VOEDERBIETEN

1	Inleiding	72
2	Stellen voederbieten Specifieke eisen aan de bodem?	73
3	Belang van verschillende elementen	74
3.1	pH of zuurtegraad	74
3.2	Basisbemesting	75
3.3	Stikstof (N)	76
4	Gebreksverschijnselen	76
4.1	Boor (B)	76
4.2	Mangaan (Mn)	77
4.3	Magnesium (Mg)	77
5	Voorbeeld van bemestingsschema	78
5.1	Voederbieten zonder derogatie	78
5.2	Voederbieten met derogatie	79
6	Hoe milieuvriendelijk is de teelt van voederbieten?	81

LUZERNE

1	Inleiding	83
2	Stelt luzerne Specifieke eisen aan de bodem?	83
3	Belang van verschillende elementen & gebreksverschijnselen	84
3.1	Stikstof (N)	84
3.2	Fosfor (P)	85
3.3	Kalium (K)	85
3.4	Boor (B)	85
3.5	Calcium (Ca)	86
4	Een praktijkVoorbeeld	86
5	Hoe milieuvriendelijk is de teelt van luzerne?	87

1 INLEIDING

Vooraleer in te gaan op de bemesting van de voedergewassen is het zinvol en nuttig om zicht te hebben op het belang van de verschillende voedergewassen. Omdat de FOD Economie sinds enkele jaren niet meer systematisch een 15-mei-telling organiseert, baseren we ons op de cijfers van 2012. In dat jaar bewerkte de land- en tuinbouwsector in Vlaanderen een oppervlakte van 618.183 ha. Daarvan vormden de voedergewassen (grasland inbegrepen en exclusief korrelmaïs) met 360.593 ha of ruim 58% van de totale oppervlakte, de belangrijkste groep.

1.1 WAT IS HET BELANG VAN DE VERSCHILLENDE VOEDERGEWASSEN IN VLAANDEREN?

In [Tabel 1](#) wordt de oppervlakte grasland en voedergewassen voorgesteld.

Tabel 1: Oppervlakte grasland en voedergewassen (mei-enquête 2012, FOD).

Gewasgroep	Gewas	Oppervlakte (ha)	% van de totale opp. cultuurgrond
Grasland	Blijvend grasland	190.550	30,8
	Tijdelijk grasland	43.340	
	Ander grasland*	1.438	
Totaal grasland		235.328	38,0
Maïs	Deegrijpe maïs	114.557	18,6
	Korrelmaïs	60.832	9,8
Totaal maïs		175.389	28,4
Bieten	Voederbieten	2.470	
Andere voedergewassen	Eenjarige grasklaver*	1.756	
	Meerjarige grasklaver*	5.944	
	Andere voedergewassen* (luzerne, klaver, ...)	538	
Cultuurgrond		618.183	

Bron: FOD Economie – Algemeen Directie Statistiek en Economische informatie en Departement Landbouw en Visserij (*)

Het is duidelijk dat grasland de voornaamste teelt blijft in Vlaanderen. Het gewas neemt ruim 38% van de cultuuroppervlakte in. Op de onbetwiste tweede plaats komt de maïsteelt. In dit overzicht van de voedergewassen wordt naast kuilmaïs of deegrijpe maïs eveneens de korrelmaïs weergegeven. De eerste is een (ruw)voedergewas terwijl u het tweede gewas kunt beschouwen als een graanteelt. Op gebied van bemesting is de teelt echter niet zo verschillend. Afhankelijk van de ruwvoederpositie en –voorraad op het veebedrijf kunt u in de loop van het teeltseizoen nog beslissen om de finale bestemming van een bepaald perceel maïs (hetzij kuilmaïs/korrelmaïs) te wijzigen. Op veel rundveebedrijven wordt eerst het grootste gedeelte van de maïs gehakseld om zeker over voldoende ruwvoeder te kunnen beschikken. Als er nog maïs ‘op overschot’ is kunt u het resterend gedeelte van de maïs dan oogsten als korrelmaïs. Naast grasland een maïs bespreken we in deze module van de praktijkgids ook mengteelt van gras en vlinderbloemigen, voederbieten en luzerne als belangrijkste voedergewassen.

GRASLAND

1 GRASLAND HET BELANGRIJKSTE VOEDERGEWAS

Grasland is in zake areaal het voornaamste voedergewas. Het is dan ook heel belangrijk voor de rendabiliteit van uw bedrijf dat u goede grasopbrengsten weet te realiseren. Toch kunnen we niet rond de vaststelling heen dat het graslandmanagement dikwijls te wensen overlaat. De oorzaken zijn divers: slechte botanische samenstelling van de graszode, gebrekkig maaibeheer ... Een niet-optimale bemesting speelt daar ook een belangrijke rol in.

1.1 RELATIE TUSSEN UITBATING EN KOSTPRIJS VAN GRAS

De voederkosten maken zowel op melkvee- als op vleesveebedrijven meer dan 50% van de kostprijs van het eindproduct (melk en/of vlees) uit. Een goede benutting van het grasland en graslandproducten is dus onontbeerlijk om de voederkostprijs te beheersen. Begraasd grasland is het goedkoopste ruwvoeder. Dit is slechts waar op voorwaarde dat de opbrengst voldoende hoog is. Dit wordt geïllustreerd aan de hand van een voorbeeld in [Tabel 2](#).

Tabel 2: Kostprijs ruwvoeder in functie van de opbrengst per ha.

	Opbrengst (kg DS netto/ha)	Kostprijs (€/1000 kg DS)
Gras: 1ste snede maaien + grazen	11.000	101
Gras: 100% maaien	12.000	155
Gras: grazen "slecht"	9.000	129
Gras: maaien "slecht"	10.000	186

Bron: Brochure Melkveevoeding – kostprijs van ruwvoerders

Bovenstaande tabel toont het belang aan van een goede graslanduitbating. De grasproductie kan al snel enkele tonnen dalen, waardoor de kosten stijgen met ongeveer €30 per 100 kg DS.

Grasopbrengst bepaalt de kostprijs per kg DS

👉 **Streef dus in alle omstandigheden naar een optimale uitbating van uw grasland!**

1.1 KENMERKEN VAN GRAS EN DE GEVOLGEN VOOR DE GRASLANDUITBATING

Bij de uitbating van grasland moet u rekening houden met enkele typische kenmerken van gras. Ze vormen de basis van een goed graslandmanagement. We zetten de typische kenmerken van gras op een rij, met de gevolgen voor de uitbating.

1. Vormen van scheuten - aarvorming

Grasland bestaat uit een of verzameling van grasplanten en iedere plant bestaat uit een verzameling van parallelle scheuten, die tamelijk autonoom bestaan zodra ze een eigen wortelstelsel hebben. De levensduur van een individuele scheut is beperkt, wat betekent dat grasplanten alleen overblijven dankzij de regelmatige vernieuwing van de scheutenpopulatie.

Bij een vegetatieve grasscheut zit de groeipunt goed beschermd tussen de bladscheden en dicht bij de grond. Bij deze bladspruiten blijft de apex (= groeipunt) beneden de hoogte waarop gemaaid wordt of gegraasd. De nieuwe bladeren ontstaan telkens opnieuw aan de basis van de apex.

Wanneer een scheut generatief wordt en gaat schieten, verlengen de internodiën (afstand tussen de stengelknopen) tussen de jonge bladeren en schuift de apex omhoog. Uiteindelijk lijkt de scheut nog enige tijd op een vegetatieve scheut tot de eerste knopen zichtbaar worden. De apex ontwikkelt ondertussen tot een bloeiwijze. De apex is door de halmstrekking op een kwetsbare hoogte gekomen en dit al vóór het eigenlijke aarschieten. Wanneer zo'n scheut afgeknipt wordt door te maaien of te grazen, wordt de apex (= groeipunt) weggenomen zodat die scheut sterft. Op welke datum dit gebeurt is afhankelijk van hoe vroeg en hoe snel de scheut zich ontwikkelt en van de manier waarop het grasland wordt uitgebaat. Als scheuten afsterven dan zullen jongere scheuten de plaats innemen. Als u een snede zeer laat maait in het voorjaar, als de meeste grasscheuten zich in het generatief stadium bevinden, zullen zeer veel scheuten afsterven doordat de groeipunt is weggemaaid. Bovendien zal er een bruuske generatiewisseling van de scheuten zijn. Als u in een vroeger stadium maait, zal deze generatiewissel van scheuten veel geleidelijker gebeuren.

Bij Engels raaigras worden de meeste scheuten maar generatief na het overwinteren (vernalisation). De meeste van deze scheuten worden onthoofd in de loop van het voorjaar en vervangen door 'zomerscheuten' met een lagere groeisnelheid dan de overwinterde scheuten. Dit verklaart ten dele waarom de grasgroei in het voorjaar het snelst is. De zomerscheuten van dit jaar worden na de winter generatief en de cyclus herbegint ...

Bij een lang en dicht gewas kan te weinig zonlicht onderin bij de jonge zijspruiten die daardoor weinig ontwikkelen of afsterven. Enerzijds zal tijdig laten begrazen of maaien de opbrengst, de kwaliteit en de zodedichtheid ten goede komen maar anderzijds is er voldoende groenebladoppervlak nodig voor een goede grasgroei.

2. Het blad is de motor van de groei

Kort na het afgrazen of maaien heeft het jonge blad nog maar een klein bladoppervlak, waardoor het maar weinig energie kan vastleggen via fotosynthese. De eerste grasgroei is dan ook traag en komt voor een groot deel voort uit de wortelreserves. Naarmate het gras verder groeit, neemt het bladoppervlak toe. Daardoor kan het blad

Jong gras levert veel opbrengst, eiwit en een hoge voederwaarde

steeds meer energie uit zonlicht omzetten en vastleggen. Dat resulteert in een hogere groeisnelheid. U mag het gras **niet te kort maaien** en te kort laten afgrazen (veel voorkomende fout bij standweiden tijdens de zomermaanden) om de groei erin te kunnen houden. Productief grasland is geen gazon!

3. Plantaardig eiwit voor de herkauwer

Goed en kwaliteitsvol (jong) gras is een belangrijke leverancier van plantaardig eiwit. Zo bevat vers gras 90 g DVE/kg DS; 60 g OEB/kg DS voor rundvee. Dit is een reden te meer om uw gras vóór het aarstadium te oogsten.

4. Gulzige eter – bemesting fractioneren

Bij het toedienen van N- en ook kalimeststoffen gaat het gras in korte tijd zoveel mogelijk meststoffen opnemen. Om gespreid over het groeiseizoen een goede grasgroei en goede samenstelling van het gras te verkrijgen, moet u deze meststoffen goed verdelen in fracties over het groeiseizoen (fractioneren). De vlotte opname van nutriënten betekent ook dat er meestal relatief weinig risico is op grote verliezen naar het milieu.

1.2 GRASSOORTEN BEPALEN DE KWALITEIT VAN DE ZODE: WELKE ZIJN GEWENST?

Gras wordt dikwijls over 'één kam' geschoren. Er zijn evenwel grassoorten die verschillen in groeipatroon, in smakelijkheid voor het vee en in andere belangrijke landbouwkundige kenmerken. Blijvend grasland is meestal samengesteld uit een mengsel van soorten, waarbij in landbouwkundig waardevol grasland Engels raaigras dominant is.

De bemesting van het grasland heeft rechtstreeks invloed op de droge stof productie, de kwaliteit van het gras en op de zodekwaliteit (zodedichtheid en botanische samenstelling).

Een hoog percentage van productieve en smakelijke grassoorten en een dichte stand vormen de twee kernelementen van een goede zodekwaliteit. Voor meer informatie over de specifieke kenmerken en landbouwkundige waarde van de verschillende grassoorten en rassen raadpleegt u best de [Belgische Beschrijvende en Aanbevelende Rassenlijst voor Voedergewassen en Groenbedekkers](#) van het ILVO. Open plekken, teveel onkruiden en landbouwkundig minderwaardige grassen zijn te mijden.

1.2.1 Welke factoren bepalen de zodekwaliteit van grasland?

Verschiede factoren kunnen aan de basis liggen van landbouwkundig minderwaardig grasland. Ze kunnen worden opgesplitst in twee grote groepen:

- externe factoren zoals een slechte waterhuishouding (te nat, te droog), een slechte grondstructuur (verdichte lagen), extreme vorstschade, ...

- een slechte uitbating te wijten aan een slechte bemestingstoestand, inscharen in te lang gras, een slecht maaigebied (te zware sneden, te korte stoppel, ...), een te lange veldperiode, vertrapping en insporing in natte omstandigheden, algemeen een onvoldoende verzorging (mollenbestrijding, emelten, niet regelmatig de bossen maaien, ...)

Alhoewel alle landbouwkundig gewenste grassen stikstofminnend zijn, is er toch nog een uitgesproken verschil tussen de soorten onderling. In dalende orde kan men ze als volgt rangschikken: Italiaans raaigras – Engels raaigras – kroopbaar – timothee (lammerstaart) – en beemdlanbloem. Als u voldoende stikstof geeft, breiden deze soorten uit. Zo kunt u via bemesting de verhouding tussen de plantensoorten in de zode beïnvloeden. De respons van verschillende grassoorten op het stikstofaanbod wordt duidelijk aangetoond in [Figuur 2](#).

2 STELT GRAS SPECIFIEKE EISEN AAN DE BODEM?

De eerste regel voor een doelmatige bemesting is dat de zuurtegraad (pH) van de bodem in orde moet zijn. Een correcte pH is van belang voor een vlotte opname van nutriënten. Dat is ook bij grasland het geval (zie [Calcium \(Ca\)](#)). Grasland vraagt een neutrale pH. De optimale bodem-pH is afhankelijk van de grondsoort (

[Tabel 3](#)) en het koolstofgehalte. In de periode van 2008-2011 heeft ongeveer 25% van de weidepercelen een pH lager dan de streefzone en ongeveer 38% een hogere pH. In de Polders heeft zelfs 43% van de weidepercelen een zuurtegraad van hoog tot zeer hoog. Bekalk weiden dus nooit blindelings. Het is veel moeilijker een bodem met een te hoge pH te corrigeren (verzuren) dan met een te lage pH.

Tabel 3: Beoordeling van de pH-KCL voor weiland in functie van grondsoort bij een normaal koolstofgehalte.

	Zand	Zandleemleem	Polders
Sterk zuur	<4,4	<4,6	<4,9
Laag	4,4 – 4,7	4,6 – 5,1	4,9 – 5,3
Tamelijk laag	4,8 – 5,0	5,2 – 5,6	5,4 – 5,6
Streefzone	5,1 – 5,6	5,7 – 6,2	5,7 – 6,4
Tamelijk hoog	5,7 – 5,9	6,3 – 6,5	6,5 – 6,8
Hoog	6,0 – 6,4	6,6 – 7,0	6,9 – 7,2
Zeer hoog	>6,4	>7,0	>7,2

Bron: Bodemkundige Dienst van België

Gras is over het algemeen niet diepwortelend en dus eerder droogtegevoelig. De ideale temperatuur voor grasgroei bedraagt 18 à 20°C. Bij hogere temperaturen neemt de groei duidelijk af. Op vlak van textuur stelt gras geen speciale eisen en kan dus in principe op alle grondsoorten geteeld worden. Omdat het droogtegevoelig is, groeit het best op vochthoudende en iets zwaardere gronden (zandleem en klei).

Ook voor gras is een goede afwatering belangrijk voor een kwaliteitsvolle opbrengst omdat landbouwkundig goede grassoorten niet goed groeien en uit de zode verdwijnen bij een slechte waterhuishouding.

3 WAT IS DE IMPACT VAN BEMESTING OP DE OPBRENGST EN KWALITEIT?

Veel meer nog dan voor andere gewassen is bij gras de invloed van bemesting op de opbrengst en kwaliteit groot. Bij bemesting van grasland moet u aandacht hebben voor de behoefte aan nutriënten van het gras én van het vee.

Nutriënten zijn organische en anorganische stoffen die noodzakelijk zijn voor diverse levensprocessen en de opbouw van het lichaamssweefsel. Planten zoals gras nemen nutriënten op onder anorganische of minerale vorm. Afhankelijk van de benodigde hoeveelheid worden mineralen ingedeeld in twee groepen: de macro-elementen en de micro-elementen of sporenelementen. De macro-elementen zijn in grote hoeveelheden noodzakelijk. Hun behoefte voor de dieren wordt uitgedrukt in gram. Hiertoe behoren stikstof (N), fosfor (P), calcium (Ca), magnesium (Mg), natrium (Na), kalium (K), chloor (Cl) en zwavel (S). De sporenelementen of micro-elementen zijn slechts noodzakelijk in enkele milligrammen tot microgrammen. Tot de sporenelementen behoren ijzer (Fe), koper (Cu), kobalt (Co), mangaan (Mn), zink (Zn), jodium (I), selenium (Se), molybdeen (Mo), chroom (Cr) en nikkel (Ni).

3.1 EEN OVERZICHT VAN DE ESSENTIËLE NUTRIËNTEN VOOR DE GRASPLANT EN/OF DE RUNDEREN.

Zoals al eerder aangegeven is gras een 'gulzige eter'. Gras neemt de toegediende voedingselementen (vooral stikstof en kalium) vlot op. Dit betekent dat u de bemesting met bv. stikstof en kalium moet fractioneren, afgestemd op de verwachte opbrengst van de volgende snede of begrazing.

3.2 BELANG EN FUNCTIE VAN STIKSTOF (N)

Functie

Stikstof is het basiselement van aminozuren, eiwitten en suikers. Als bouwsteen van enzymen beïnvloedt het alle essentiële levensprocessen zoals de celdeling, de ademhaling, de fotosynthese en de groei van stengel en blad (vegetatieve groei). Bij een tekort aan N zal de groei achteroplopen, het gras minder groen zien en het ruw eiwitgehalte lager zijn. Een overmaat aan N in de bodem kan uitspoelen. Voor een efficiënte benutting van stikstof in de plant is het noodzakelijk dat de voorziening van de elementen P, K, Ca en Mg goed is.

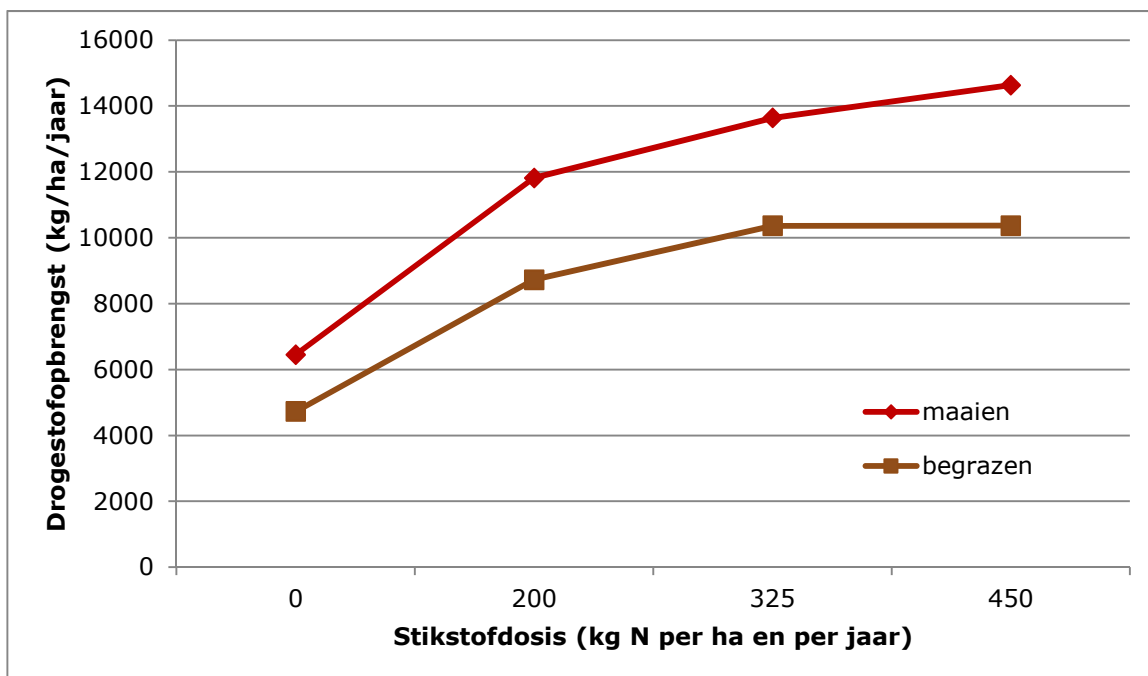
Een rund heeft ook behoefte aan stikstof als bouwsteen van eiwit en dit voor zijn onderhoud, productie (melk en/of vlees), groei en vruchtbaarheid. Een tekort aan N en dus ook eiwit kan leiden tot verminderde prestaties en een minder goede penswerking. Bij een overmaat zal de N (in de vorm van

ammoniak NH_3) in de bloedbaan opgenomen en in de lever omgezet worden tot ureum, waarna het wordt uitgescheiden, hoofdzakelijk via urine. Dit is nadelig voor zowel de kostprijs als het milieu.

Relatie N-bemesting en opbrengst van gras

Van alle landbouwgewassen heeft gras het meest behoefte aan N. Grassen kunnen zeer veel stikstof opnemen, vooral tijdens de vegetatieve groeiperiode. De grasgroei is dus sterk afhankelijk van de stikstofbemesting. Een 'normale' groei bestaat eigenlijk niet. De groei varieert tijdens het groeiseizoen (veel sneller in voorjaar dan in de zomer en najaar) maar is daarnaast ook sterk afhankelijk van de weersomstandigheden.

De opbrengst van gras reageert positief op stikstofbemesting, dit zelfs tot aan zeer hoge niveaus. Dit blijkt duidelijk uit [Figuur 1](#). Bij maaien blijft de droge stofopbrengst stijgen tot een stikstofgift van 450 kg werkzame stikstof per ha. Onder regime van enkel begrazen wordt de maximale opbrengst al verkregen bij een totale stikstofgift van 325 kg N per ha.

Figuur 1: Invloed van de stikstofbemesting op de DS-opbrengst (maaien – grazen).

Bron: LCV

Dit blijkt ook uit een proef in Merelbeke en Geel in 1995, waarbij verschillende rassen Engels raaigras werden uitgezaaid en gedurende drie volle groeiseizoenen onder maaivoorwaarden werden opgevolgd bij 270 en 450 eenheden N/ha/jaar. In

Tabel 4 zijn de gemiddelde totale DS-opbrengst en de DS-opbrengst van het derde jaar bij verschillende stikstofbemestingsniveaus te zien.

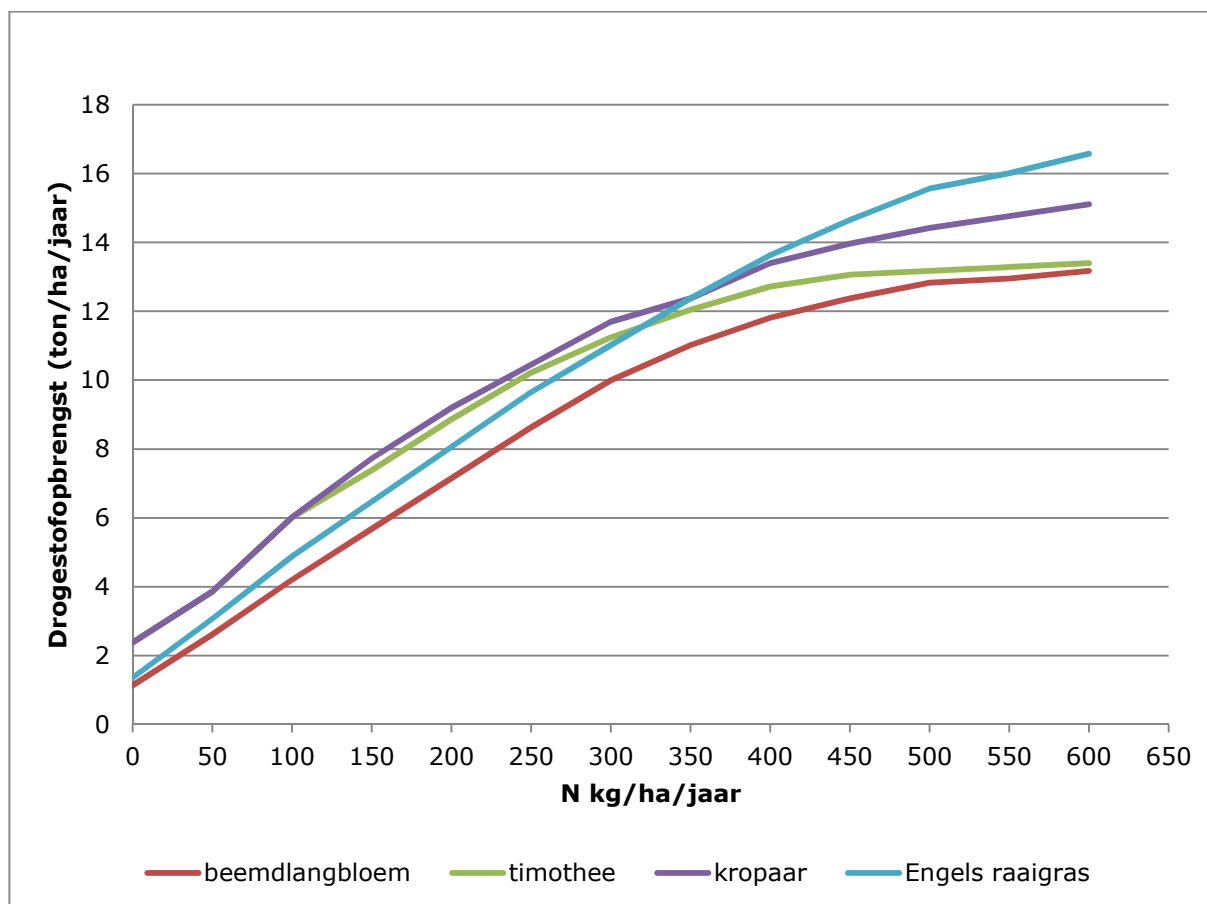

Tabel 4: Invloed van de stikstofbemesting op de DS-opbrengst onder maaioomstandigheden.

N-niveau (eenheden/ha)	Gemiddelde DS-opbrengst van 3 jaar		DS-opbrengst derde jaar	
	450	270	450	270
DS-opbrengst (kg/ha)	14 530	11 345	13 945	11 004
Relatief t.o.v. totale opbrengst bij 450 N/ha (%)	100	78	96	76

Bron: LCV

Maar de stikstofbemesting is door de opeenvolgende versies van de mestactieplannen (MAP) aan banden gelegd (zie [Module Wettelijk kader](#) – hoofdstuk 5 Bemestingsnormen). Dit betekent in de praktijk dat deze grassen hun productiepotentieel niet ten volle kunnen benutten.

Figuur 2: Drogenstofopbrengst van aantal grassoorten bij toenemende N-bemesting.

Bron: Behaeghe, 1982, in J. Baert ILVO-plant (2013)

Afbeelding 1: Zichtbaar effect van 3 niveau's van N-bemesting (0-140-280 N/jaar).

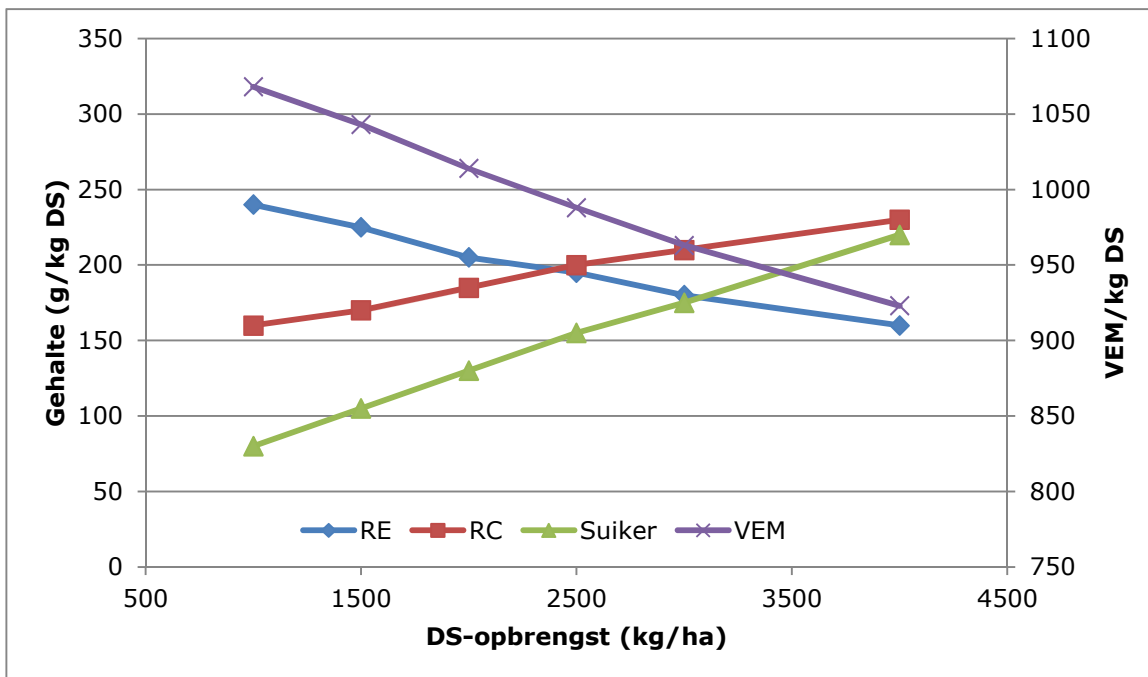
Bron: ILVO

Relatie N-bemesting en kwaliteit van gras

Via de stikstofgift heeft de boer nog steeds in belangrijke mate vat op de samenstelling en de kwaliteit van het gras en de ingekuilde graslandproducten. Niet alleen bevordert stikstof de grasgroei maar ook het eiwitgehalte wordt erdoor verhoogd. De regel is: 1 kilogram opgenomen N resulteert in 6,25 kilogram ruw eiwit. Gras met stikstof bemest, groeit sneller dan onbemest gras en bereikt dan ook vlotter een bepaalde opbrengst. Gras moet jong geoogst worden want daarin zit het voordeel van een ruime stikstofgift nl. een hoog eiwitgehalte, een goede verteerbaarheid en een hoge energie-inhoud (VEM/VEVI). Het verouderingsproces (gehalte van ruwe celstof) verloopt trager bij een ruim aanbod van stikstof, maar het aandeel van snel verteerbare koolhydraten (suiker) blijft achter bij te stikstofrijk en te extreem jong gras. Met het oog op een optimale kwaliteit en opbrengst streeft u best naar gras met een stikstofgehalte van 3% (= 18 à 19% ruw eiwit) en een opbrengst van 3,5 ton droge stof per ha voor een maaisnede.

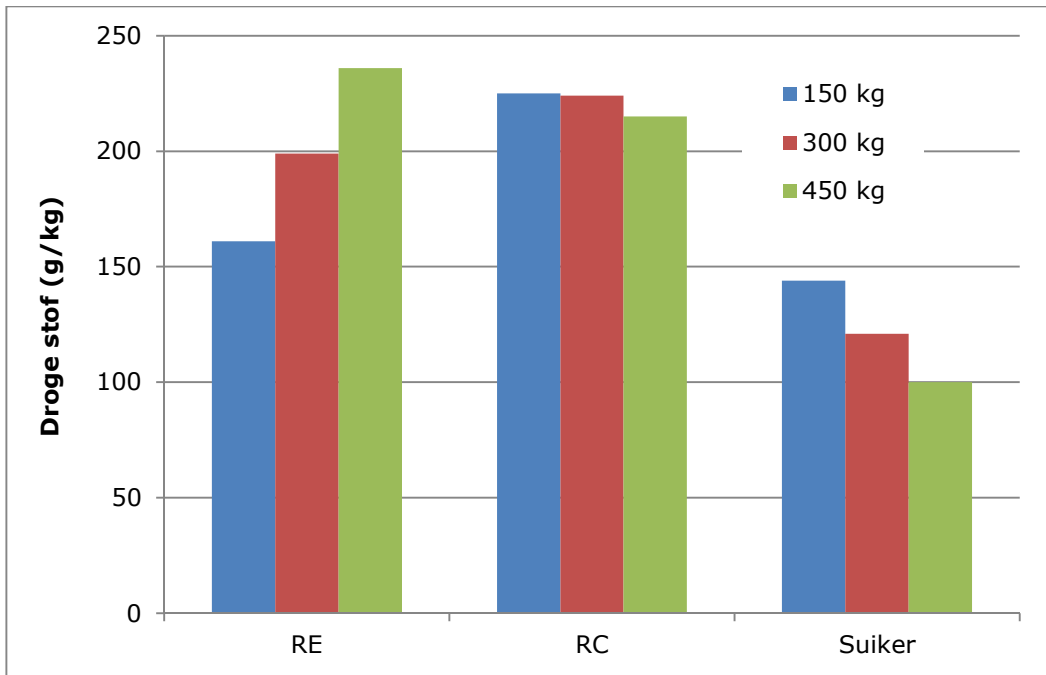
Het gras neemt in een vroeg stadium zoveel mogelijk de beschikbare stikstof op en naarmate het groeistadium vordert vermindert de concentratie aan eiwit door het verdunningseffect. De effecten van deze verdunning worden geïllustreerd in [Figuur 3](#). In de figuur is duidelijk te zien dat het ruwe celstofgehalte en het suikergehalte in het gras toeneemt bij een hogere grasproductie (ouder gras) maar de VEM-waarde en het RE-gehalte afneemt.

Figuur 3: Effect van het groeistadium op de voederwaarde van het gras (Bron: Van den Pol – Van Dasselaar et al. 2002, uit J. De Boever ILVO-dier (2008)).

[Figuur 4](#) toont een duidelijk verband tussen het niveau van het totale aanbod van stikstof op jaarbasis en de samenstelling van het gras. Vooral het gehalte aan ruw eiwit neemt sterk toe bij een ruime stikstofbemesting, terwijl er voor suiker een negatief verband is. Hieruit kunt u afleiden dat u met bemesting de eiwitproductie stimuleert, maar dat te stikstofrijk gras de smakelijkheid negatief beïnvloedt omwille van het lager suikergehalte.

Figuur 4: Samenstelling vers gras i.f.v. stikstofbemesting per jaar.

Bron: Valk et al. 2000, uit J. De Boever ILVO-dier (2008)

3.3 BELANG EN FUNCTIE VAN ANDERE MACRO-ELEMENTEN

3.3.1 Fosfor (P)

Functie

Fosfor is een essentieel element voor de grasplant. Het heeft diverse functies:

- Het bevordert de ontwikkeling van het wortelstelsel. Hierdoor kan het gras meer voedingsstoffen en vocht uit de bodem halen.
- Het zorgt voor een sterkere uitstoeling en bijgevolg meer bladvorming.
- Het zorgt ervoor dat de grasgroei in het voorjaar op gang komt: bij voldoende fosfaat in de bodem kan gras stikstof beter benutten.
- Het beïnvloedt de botanische samenstelling van de graszode. Landbouwkundig waardevolle grassen zoals Engels raaigras, beemdlanbloem, veldbeemdgras en witte klaver gedijen goed bij een goede fosfaattoestand, en onkruiden, schijngrassen en grassen met een geringe landbouwkundige waarde worden teruggedrongen.

Een tekort aan fosfor vertraagt de groei en leidt tot een lagere droge stofopbrengst. Percelen met een lage fosfaatvoorziening verdienen extra aandacht bij de bemesting.

Een overmaat aan fosfor is niet nadelig voor de grasplant maar wel vanuit milieukundig standpunt. Aangezien fosfor weinig beweeglijk is in de bodem, stapelt het zich op in de bovenste bodemlagen. Maar vanaf een bepaald niveau neemt het risico op uitspoeling naar het grond- en oppervlaktewater toe en dit leidt tot eutrofiëring.

Vanuit het oogpunt van diergezondheid is een laag fosforgehalte erg nadelig. Fosfor is voornamelijk in het botweefsel en de tanden aanwezig (80 tot 85%) en zijn voornaamste functie is botopbouw en skeletontwikkeling. Fosfor speelt ook een belangrijke rol in de penswerking: pensbacteriën hebben fosfor nodig voor de celwandvertering en de vorming van microbieel eiwit. Bij een tijdelijk tekort worden de reserves in het bot aangesproken, wat leidt tot een demineralisering van de beenderen. Dit is enkel het geval bij een gelijktijdig tekort aan P en Ca. Is er wel voldoende aanvoer van calcium, dan treedt geen mobilisatie van de reserves op maar daalt het P-gehalte in het bloed. Dit resulteert in een daling van de voederopname, melk- en eiwitproductie, voederefficiëntie en vruchtbaarheid. Vandaar dat de Ca/P-verhouding in het rantsoen belangrijk is en idealiter ongeveer 1,5 bedraagt.

Een overmaat aan P ten opzichte van Ca in het rantsoen is ook te mijden want dit kan aanleiding geven tot vorming van nier- en blaasstenen (urolithiasis). Dit treedt voornamelijk op bij stieren in de afmestfase. Bij een overmaat aan fosfor kan ook de benutting van Mg en sommige sporenelementen afnemen. Een overmaat aan P in het rantsoen leidt ook tot een hoog P-gehalte in de mest. Dit is in het kader van de mestproblematiek te vermijden.

Belang van bemesting

De jaarlijkse afvoer via gras mag bij goede opbrengsten geschat worden op 100 tot 130 kg P₂O₅. Dit is hoger dan bij de meeste gangbare akkerbouwgewassen. Deze forse fosfaatopname op grasland wordt enkel gerealiseerd bij een voldoende hoog stikstofniveau om op die manier een optimale productie te realiseren.

In Vlaanderen zijn heel wat bodems fosforrijk (50% akkerbouw, 22% weiland in 2004-2007), zo blijkt uit de studie "Wegwijs in de bodemvruchtbaarheid van de Belgische akkerbouw- en weilandpercelen (2008-

Veel Vlaamse bodems zijn rijk aan fosfaat

2011)". Maar sinds 2008 is er een belangrijke trendbreuk merkbaar: het percentage percelen met een hoog of zeer hoog fosforgehalte neemt af. Dit is het gevolg van de strengere wetgeving ten aanzien van de P-bemesting via kunstmest en dierlijke mest. Voor de meeste percelen geldt dus: indien

u de toegestane hoeveelheid dierlijke mest inzet op grasland is er geen bijkomende bemesting met fosfor vereist. Voor de minderheid van de percelen met een te lage fosforvoorziening staat de mestwetgeving een hogere bemesting van fosfaat toe.

3.3.2 Kalium (K) of potas

Functie

Kalium, of ook wel potas genaamd, heeft een belangrijke impact op de productie van koolhydraten en het transport ervan in de plant. Dit leidt op zijn beurt tot een snellere grasgroei, een hogere opbrengst en een hogere energiewaarde (VEM/VEVI) van het gras. Kalium verhoogt de tolerantie voor droogte, alsook de wintervastheid. Daarnaast stimuleert kalium, net zoals fosfor, de ontwikkeling van goede grassen en remt het de ontwikkeling van landbouwkundig minderwaardige grassen af.

Een tekort aan kalium zal de grasgroei vertragen. Een tekort kan optreden wanneer de kaliumbemesting niet is afgestemd op de kaliumtoestand van de bodem en het graslandgebruik.

Pas op voor een te zware kaliumbemesting, dit veroorzaakt een daling van het natrium-, magnesium- en calciumgehalte in de grasplant. Dit kan leiden tot zoutschade bij de grasplant maar is vooral nadelig voor het dier. Een hoge kaliumopname kan leiden tot kopziekte als gevolg van een verminderde magnesiumbenutting bij het dier (zie [Magnesium \(Mg\)](#)).

In de praktijk komt kaliumtekort bij rundvee zelden voor omdat de opname via het voeder veel hoger is dan de behoefte van de dieren. Kalium speelt een rol in het functioneren van de spieren en de zenuwen en zorgt voor de vochtverdeling en het zuur-base-evenwicht in het lichaam.

Belang van bemesting

Gras heeft behoefte aan een flinke hoeveelheid kalium om tot volle productie te komen. De behoefte is ongeveer zeven maal groter dan wat de dieren nodig hebben. Dat betekent dat runderen met veel gras in het rantsoen grote hoeveelheden kalium uitscheiden in de urine. Dit verklaart ook meteen waarom rundermest relatief veel kali bevat. Ook de dunne fractie van varkensmest na mestscheiding bevat veel potas (K). Mede daarom wordt bij gebruik van dierlijke mest de voorkeur gegeven aan rundermest of eventueel de dunne fractie van varkensmest, vanwege de relatief hoge gehalten aan K in deze soorten mest. Maar let vooral op bij bemesting van grasland met gier en effluenten afkomstig van mestbewerkingsinstallaties: ze veroorzaken een ongunstige K/Mg-verhouding in het gras door hun hoog kaliumgehalte.

Met een maaisnede voert u veel kalium af

Over het algemeen zijn de Vlaamse weilanden goed tot zeer goed voorzien van kalium. Bij uitsluitend maaien wordt er veel kalium (400 kg K_2O /ha) afgevoerd. Onder maaiomstandigheden worden dan ook hoeveelheden van 350 tot 400 kg K_2O (textuurafhankelijk) geadviseerd. Onder graasomstandigheden is dat beduidend minder omdat de dieren tijdens het grazen weer veel kalium aanbrengen via de urine. In die omstandigheden is een kaliumbemesting enkel nodig bij het inplannen van een maaisnede in het voorjaar. Omdat in zandgronden kalium gemakkelijk gaat uitspoelen, gebeurt de kaliumbemesting best gefractioneerd en voor de maaisnede.

Afbeelding 2: Voor graasweiden is het advies voor K-bemesting een stuk lager (Foto ILVO).

3.3.3 Magnesium (Mg)

Functie

Magnesium is de bouwsteen voor de vorming van bladgroen (chlorofyl) in de plant. Vooral in het voorjaar stimuleert een magnesiumbemesting de grasgroei. Een magnesiumtekort verstoort de bladgroenvorming waardoor de assimilatie vermindert en het gras bleekgroen kleurt.

Voldoende magnesium in gras is voornamelijk belangrijk voor de gezondheid van het vee. Magnesium speelt een belangrijke rol in de stofwisseling, het normaal functioneren van de spieren en de overdracht van zenuwimpulsen. Magnesiumgebrek bij het dier kan optreden als gevolg van een te laag magnesiumgehalte in het rantsoen of een slechte benutting van magnesium uit het rantsoen. Dit laatste kan optreden bij een hoog ruw eiwitgehalte (jong, snelgroeiend en stikstofrijk gras) en/of een hoog kaliumgehalte in het gras. Een laag Mg-gehalte in het bloed, vaak gepaard met een laag Ca-gehalte, kan aanleiding geven tot kopziekte (grastetanie). Kopziekte zal vooral in het voor- en najaar optreden omdat het risico op een ongunstige verhouding van Mg, K en ruw eiwit dan vaak het grootst is. Ook de zuurtegraad (pH) van de bodem heeft een invloed op de magnesiumopname door de grasplant: een lage pH is nadelig, een pH van 6,5 is ideaal. Maar om andere redenen is dit niet gewenst (zie [Stelt gras specifieke eisen aan de bodem?](#) en [Calcium](#)).

Een overmaat aan magnesium zal minder snel voorkomen aangezien een rund heel wat magnesium kan verdragen. Een extreem hoge opname kan wel leiden tot een verlaagde voederopname en diarree.

Belang van bemesting

De magnesiumopname door gras bedraagt ongeveer 30 kg MgO/ha per jaar. Op zware gronden (klei en leem) lukt het meestal niet om via bemesting het MgO-gehalte van het gras te verhogen, maar is de opname door het gras bijna nooit een probleem. Omdat verschillende kunstmeststoffen en dierlijke mest ook magnesium bevatten, zijn ook in de overige landbouwstroken de weilanden normaal tot goed voorzien van magnesium. In zandgronden waar de uitspoeling van magnesium groter is, is een onderhoudsbemesting met 40 tot 50 kg MgO/ha/jaar aan te bevelen.

3.3.4 Calcium (Ca)

Functie

Calcium of kalk heeft diverse functies in de bodem, de plant en het dier. In de eerste plaats dient calcium om de zuurtegraad (pH) van de bodem te corrigeren (zie [Stelt gras specifieke eisen aan de bodem?](#)). Een optimale pH van de bodem nastreven is om diverse redenen van groot belang:

- een voldoende bodem-pH stimuleert de activiteit van de bacteriën en schimmels (het bodemleven) en de mineralisatie van de organische stof. Samen met organische stof zorgt kalk voor een goede bodemstructuur. Dit is belangrijk voor een vlotte wortelgroei en vlotte infiltratie van water;
- de pH is zeer bepalend voor de opneembaarheid van mineralen en sporenelementen door de plant:
  - bij een te lage pH daalt de opname van stikstof, fosfor, kalium, magnesium en zwavel. Dit is nadelig voor de grasgroei, in het bijzonder de wortel- en jeugdgroei. Ook een te hoge pH zorgt voor een slechte opneembaarheid van fosfor doordat het neerslaat met calcium (calciumfosfaat);

- o op zure gronden (lage pH) zijn de meeste sporenelementen zeer goed oplosbaar en kunnen ze in schadelijke hoeveelheden beschikbaar zijn voor de plant. Molybdeen vormt hierop een uitzondering en is net moeilijk opneembaar in een zure grond. Anderzijds neemt de opname van ijzer, mangaan, boor, koper en zink bij een te hoge pH af, wat kan leiden tot gebreksverschijnselen.

In de plant neutraliseert calcium organische zuren via de vorming van slecht oplosbare verbindingen en vormt het een bestanddeel van celwanden.

Een zeer lage pH (<4) heeft vooral een negatieve invloed op de opbrengst van de eerste snede, bij latere sneden is het effect minder duidelijk. Ook de botanische samenstelling van de graszode wijzigt, waarbij straatgras toeneemt ten koste van goede grassen. Een te hoge pH verhoogt het risico op uitdunning van de graszode en bemoeilijkt de opneembaarheid van sporenelementen.

In het dier heeft calcium een belangrijke functie in de skeletontwikkeling en botopbouw, net zoals fosfor. Daarnaast speelt Ca een rol in de spiercontractie, de overdracht van zenuwimpulsen, de bloedstolling en de activatie van het immuunsysteem. Vooral voor jonge groeiende dieren en pas gekalfde koeien (melkziekte) is een voldoende opname van calcium belangrijk.

Voor droogstaande koeien moet u een overaanbod van calcium vermijden omdat daardoor de kans op melkziekte na de kalving toeneemt.

Belang van bemesting

Het beste tijdstip voor bekalking (zie [Module Meststoffen en groenbedekkers](#), titel 3.1) is het najaar. Zo krijgt de kalk voldoende tijd om in het bodemvocht op te lossen en is de optimale pH bij het nieuwe groeiseizoen bereikt. Dien geen te hoge dosissen in een keer toe. Voor blijvend grasland beperkt u dit best tot 1200 kg zuurbindende waarde per ha. Is een grotere hoeveelheid kalkmeststof nodig om de bodem-pH op peil te brengen, dan verdeelt u dit best over meerdere jaren. Graslandvernieuwing is een geschikt moment om een standaardgrondontleding uit te voeren. Hierbij wordt een grondstaal genomen tot 23 cm diep (ploegdiepte, bouwvoor) en niet tot 6 cm diep zoals op bestaand grasland (de wortelzone van het gras). Omdat kalk weinig beweeglijk is in de bodem en moeilijk oplost, wordt kalk best ingewerkt. Bij blijvend grasland is dit echter niet mogelijk. Vandaar dat een meststof met een hoge fijnheidsgraad en een laag vochtgehalte aan te raden is (pederkalk).

Er zijn heel wat kalkmeststoffen beschikbaar. Het meest in gebruik is kalk in carbonaatvorm omdat dit noch voor de plant noch voor de gebruiker agressief is. Bij geringe magnesiumreserves in de bodem kunt u magnesiumrijke carbonaatkalken inzetten. Bij een voldoende bodem-pH maar een laag calciumgehalte in de plant is calciumsulfaat aan te raden omdat deze meststof de bodem-pH niet beïnvloedt. Verschillende minerale meststoffen kunnen ook de bodem-pH beïnvloeden (zie [Module Meststoffen en groenbedekkers](#), titel 3.1.2.2, [Tabel 4](#)). Dit effect wordt weergegeven door het basenequivalent van een meststof (zie [Module Meststoffen en groenbedekkers](#), titel 3.1.2.2). Meststoffen met een basenequivalent groter dan 0 verhogen de pH, die met een basenequivalent onder 0 verlagen de pH. Ten slotte is het belangrijk te onthouden:

Bekalk niet samen met andere organische of minerale meststoffen, een deel van de stikstof zal vervluchtigen tot ammoniak en fosfaat zal neerslaan.

3.3.5 Natrium (Na)

Functie

Gras heeft weinig behoefte aan natrium, maar dieren des te meer. Natrium speelt een rol in de vruchtbaarheid bij rundvee en stimuleert de opname omdat het de smakelijkheid van het gras bevordert. Het buffert ook de zuurtegraad in de pens als onderdeel van speeksel (natriumbicarbonaat) en zorgt samen met chloor voor de vochtverdeling en het zuur-base-evenwicht in het lichaam. Bij sterke afname van de Na-reserve vertonen de dieren verschijnselen zoals een daling van de DS-opname en de melkproductie, een verminderde groei, likzucht en een dorre, stugge huid. Daarnaast zal het dier minder

Met zout is gras smakelijker

water opnemen en urine produceren. Herkauwers kunnen heel wat natrium (of zout) verdragen zolang er voldoende drinkwater beschikbaar is.

In de plant kan natrium gedeeltelijk de rol van kalium overnemen (vooral bij kaliumtekort). Er bestaat een antagonisme tussen kalium en natrium. Een hoge kaliumtoestand van de bodem of een zware kaliumbemesting veroorzaakt een laag natriumgehalte in het gras.

Belang van bemesting

Vooral op graasweiden is een natriumbemesting in de loop van het groeiseizoen, wanneer de smakelijkheid van het gras meestal afneemt, zeker zinvol. Vooral op zandgronden is dat het geval omdat de voorraad in dergelijke bodems erg beperkt is. Natrium spoelt daar immers gemakkelijk uit.

3.3.6 Zwavel (S)

Functie

Zwavel is een essentieel element voor de grasplant. Zwavel is een bestanddeel van een enzym dat betrokken is bij de stikstofopname en zorgt voor een betere benutting van de beschikbare stikstof in de bodem. Samen met stikstof is zwavel betrokken bij de vorming van eiwitten. Stikstof en zwavel zijn dus nauw met elkaar verbonden, de N/S-verhouding in het gras ligt best tussen 8 en 12. Zwavel speelt ook een rol bij de fotosynthese, de energiestofwisseling en de productie van koolhydraten. Ten slotte heeft het een grote invloed op de smaak en de kwaliteit van het gras.

Een zwaveltekort zal leiden tot een daling van de opbrengst en de graskwaliteit. Als gevolg van een lagere chlorofylproductie (bladgroen) zullen de jonge bladeren vergelen. Ook een zwavelovermaat is te mijden omdat dit de benutting van koper en selenium door de grasplant afremt. Bovendien zal het overschot aan zwavel uitspoelen.

Ook dieren hebben behoefte aan zwavel. Zwavel is een bestanddeel van de aminozuren methionine, cysteïne en cystine. Zwavelhoudende aminozuren zijn bouwstenen van eiwitten. Voor de synthese van microbiële eiwit in de pens is er dus zwavel nodig. Onvoldoende S-opname leidt tot een verminderde penswerking, minder voederopname en eiwittekort. Hierdoor zal bij jonge dieren de groei vertragen en bij melkkoeien de melkproductie verminderen. Herkauwers met een S-tekort vertonen een slechte haarkwaliteit en meer klauwproblemen.

Bij een buitensporig hoog sulfidegehalte in de pens gaat de pensmotiliteit (pensbewegingen) verminderen, gevolgd door een daling van de voederopname en de productie. Een te hoge opname van S is ook te mijden vanwege het negatief effect op de koper- en seleniumvoorziening, net zoals bij de grasplant.

Belang van bemesting

Zwavel is een belangrijk element zowel voor opbrengst als voor kwaliteit. Tijdens de laatste decennia van vorige eeuw werd weinig aandacht geschonken aan een zwavelbemesting. Een hoog verbruik van

zwavelrijke brandstoffen zorgde toen voor veel depositie van zwavel uit de lucht. De toegenomen aandacht voor het leefmilieu heeft ervoor gezorgd dat de uitstoot van zwavel sterk is gedaald. Het verminderd aanbod van zwavel moet u via bemesting compenseren.

Plantenwortels kunnen zwavel enkel in de vorm van sulfaat opnemen. Zwavel in sulfaatvorm is zeer mobiel in de bodem waardoor het enerzijds snel de wortels bereikt maar anderzijds gemakkelijk kan uitspoelen. Zwavelbemesting gebeurt dus best wanneer de behoefte van de grasplant het grootst is. De behoefte is het grootst in het voorjaar omwille van de hoge grasopbrengsten. In deze periode is er doorgaans ook minder zwavel in de bodem beschikbaar. Enerzijds spoelt heel wat zwavel (sulfaat) uit met de winterse neerslag, anderzijds komt er weinig zwavel vrij doordat de mineralisatie van organische stof in de bodem dan nog beperkt is. Naar het einde van het groeiseizoen kan het zwavelgehalte van het gras te hoog zijn als gevolg van een overmatige zwavelbemesting in het voorjaar, een sterke mineralisatie van de organische stof in de bodem bij hoge temperaturen en de lagere zwavelbehoefte van het gras (lagere opbrengsten).

Zwavel geeft u
in het voorjaar

Het optimale zwavelgehalte in gras bedraagt 0,20 tot 0,40%. Bij normale opbrengsten neemt gras jaarlijks 60 tot 100 kg zwavel (sulfaat) per ha op. De S-bemesting is het best gebaseerd op een advies na analyse van de bodem. Gemiddeld wordt aanbevolen om 60 à 70 kg SO₃ per ha aan te brengen. Dit geeft u best vóór de eerste snede. Voor de bemesting van de eerste snede van Italiaans raaigras wordt daarom regelmatig gebruik gemaakt van ammoniumsulfaat. De stikstof in de vorm van ammonium in deze meststof spoelt bij toediening in het vroege voorjaar minder gemakkelijk uit en tegelijk brengt u daarmee voldoende zwavel aan. Noteer evenwel dat dit een zuurwerkende meststof is. Een regelmatige onderhoudsbekalking op basis van een bodemanalyse is nodig.

3.4 MICRO-ELEMENTEN

3.4.1 Koper (Cu)

Functie

In de plant is koper van belang voor de aanmaak van eiwitten, koolhydraten en enzymen. Bij kopertekort vertonen grassen, net zoals granen, dode bladpunten maar dit beïnvloedt de grasopbrengst slechts in geringe mate.

Een goede kopervoorziening van het grasland is van groot belang voor de gezondheid van het rundvee. Koper vormt het werkzame bestanddeel van een groot aantal enzymen, dat bij verschillende stofwisselingsprocessen betrokken zijn. Deze processen hebben onder meer betrekking op de vorming van bloed, pigment, collageen (= lijmvormend eiwit) in bot- en bindweefsel, elasticiteit van de bloedvaten en van haren en wol.

Zowel een gebrek als een overmaat aan koper zijn te vermijden. Bij langdurig Cu-tekort krijgt de vacht een doffe kleur en wordt ze open en ruig, vooral ter hoogte van de schoft. Specifiek voor een kopergebrek is de vorming van een ring rond de ogen, de zogenaamde 'koperbril'. Overige verschijnselen zijn minder specifiek, zoals verminderde vruchtbaarheid, slechte conditie en gezwollen gewrichten. Een Cu-overmaat kan leiden tot een kopervergiftiging met verminderde eetlust, geelzucht, urineren van bloed, snelle verzwakking met de dood tot gevolg.

Een kopergebrek is onder te verdelen in een primair en secundair gebrek. Een primair gebrek treedt op wanneer de grond arm aan koper is én het kopergehalte in het gras te laag is. Een secundair gebrek komt voor als er wel voldoende koper in de grond en het gras is maar te weinig koper in het bloed

wordt opgenomen. Meerdere oorzaken liggen hier aan de basis. Onder andere een hoog eiwit- en sulfaatgehalte in het gras leidt tot een slechte benutting van koper bij het dier, en ook hoge molybdeengehaltes in gras als gevolg van een hoge bodem-pH en een hoog humusgehalte, bv veenweiden met een hoge pH.

Belang van bemesting

Ongeveer de helft van de weilandpercelen in Vlaanderen (2008-2011) is voldoende voorzien van koper. Koperbemesting heeft enkel zin bij gehalten in de grond lager dan 5 mg Cu per kg. Bij een hogere kopertoestand van de bodem zal bemesting niet resulteren in een hoger gehalte in het gras.

Vanwege de zeer kleine benodigde hoeveelheden koperbemesting is een uniforme verdeling over het veld van groot belang. Gezien het hoge kopergehalte in kopersulfaat (24%), lost u die het best op in water en sproeit u die over het grasland. Landbouwszout met 5% koper is goed te verdelen met een kunstmeststrooier. Ook via varkensmest kan koper worden aangevoerd. De herfst en de winter zijn de ideale tijdstippen om blijvend grasland met koper te bemesten. In elk geval moet u het uitvoeren minstens 2 weken voor het inscharen van melkvee om aanwezigheid van koper in de melk te voorkomen. De geadviseerde doses van 3,5 à 6 kg Cu/ha volstaat voor een periode van 4 tot 5 jaar.

3.4.2 Kobalt (Co)

Functie

De meeste planten hebben geen behoefte aan kobalt.

Kobalt in het gras is vooral nodig voor de gezondheid van het vee. Kobalt is een essentieel bestanddeel van vitamine B12 dat door pensbacteriën wordt aangemaakt. Vitamine B12 heeft een belangrijke functie in de omzetting van propionzuur naar glucose in de lever van de koe. Kobalttekort leidt tot een verminderde penswerking en een tekort aan vitamine B12, wat meteen de oorzaak is van verminderde groei, vermageren, verminderde eetlust en bloedarmoede. Daarnaast kunnen ook een overgevoeligheid voor hitte en licht, een verminderde vruchtbaarheid en likzucht optreden. Dieren die grond willen eten bv. likken aan molshopen, wijst meestal op een tekort aan kobalt.

Belang van bemesting

Bij een goede kobalttoestand van de grond zal het kobaltgehalte in de plant ook goed zijn. Een kobaltgebrek kan vooral voorkomen op zandgronden. Met uitzondering van de zandleem- en leemstreek, heeft 80 à 90% van de weidepercelen een kobaltgehalte lager dan de streefzone.

Vanwege de erg kleine benodigde hoeveelheid (0,3 à 0,5 kg Co/ha) kobalt bij bemesting, is een perfecte verdeling nodig. Kobaltsulfaat (20% Co) wordt daarom best opgelost in water en met de spuitmachine toegediend. Door het lage kobaltgehalte van landbouwszout (0,4% Co) is dit gemakkelijk te verdelen. Gebruik geen meststoffen die ook koper bevatten, als de kopertoestand van de bodem goed of hoog is. Een kobaltbemesting kan op elk tijdstip in het jaar, behalve als het ook koper bevat (zie onder bemesting koper). De geadviseerde doses zijn er op gericht om de bodem van voldoende Co te voorzien voor een periode van 5 tot 10 jaar.

3.4.3 Zink (Zn)

Functie

Zink is een bestanddeel van enzymen en heeft te maken met de vorming van groeistoffen. Een tekort aan zink kan leiden tot dwerggroei, maar de symptomen zijn bij gras moeilijk te herkennen.

Aangezien herkauwers geen Zn-reserve hebben, zal een te laag Zn-gehalte in het rantsoen al snel leiden tot problemen. Bij herkauwers is zink betrokken bij de werking van een groot aantal enzymen en het functioneren van verschillende weefsels zoals de voortplantingsorganen, het afweersysteem, de huid, het haar en de hoeven. Het heeft ook een invloed op de eetlust en de groei. Vooral jonge, groeiende dieren zijn gevoelig aan een zinktekort, maar ook pas gekalfde koeien door de hoge uitscheiding van zink in biest en melk. Mogelijke gebreksverschijnselen zijn een slechte eetlust, een mindere groei, een perkamentachtige verdikte huid (olifantshuid of 'parakeratose' genaamd) vooral op de poten en de muil bij kalveren, stinkpoten, een slechte wondheling, luchtweginfecties en een verstoorde vruchtbaarheid. Herkauwers kunnen heel wat zink verdragen. Pas bij zeer hoge gehalten in het rantsoen (>500 mg/kg DS) kunnen een verminderde Cu-opname, diarree, een gebrek aan eetlust en een toename aan verwerpingen en doodgeboorten optreden.

Belang van bemesting

Een zinktekort in de bodem kan optreden wanneer niet bemest wordt met dierlijke mest én bij een hoge pH en lage temperaturen. Bij een hoge pH daalt de beschikbaarheid van zink in de bodem sterk. Ook koude en natte omstandigheden kunnen de beschikbaarheid en opname van zink belemmeren. Bij een tekort wordt geadviseerd om te bemesten met dunne rundveemest omwille van het hoge zinkgehalte.

3.4.4 Mangaan (Mn)

Functie

Mangaan heeft een functie bij enzymprocessen en de fotosynthese. Voldoende mangaan in het gras is vooral belangrijk voor de gezondheid van het vee. Bij dieren is mangaan als onderdeel van een aantal enzymen betrokken bij de vorming van kraakbeen en beenderen, het functioneren van de geslachtsorganen, de bloedstolling, de koolhydraat- en vetstofwisseling. Bij een mangaan tekort kunnen meer mannelijke dan vrouwelijke dieren geboren worden en worden er kalveren met kromme en zwakke voorpoten geboren, die verschillende zenuwstoornissen en verhoogde prikkelbaarheid vertonen. Bij een overmaat scheidt het dier mangaan uit via de gal en de mest. Zelfs bij zeer hoge gehalten in het rantsoen zullen er toch slechts milde verschijnselen optreden.

4 BEMESTING VAN GRASLAND IN DE PRAKTIJK

4.1 HISTORIEK EN EVOLUTIE IN DE BEMESTING VAN GRASLAND

Vanaf eind de jaren '50, begin de jaren '60 van de vorige eeuw raakte het gebruik van kunstmeststoffen ten volle ingeburgerd. Gras reageert zeer positief op het gebruik van stikstof en dit tot hoge dosissen (zie [Figuur 2](#)). In die periode was kunstmest ook vrij goedkoop en gemakkelijk toe te dienen. Men beperkte er zich dan ook toe mengmest slechts 1 keer in het vroege voorjaar op het grasland toe te dienen. De drijfmest werd gewoon bovengronds gespreid. De rest van de groeiperiode werd de N-bemesting ingevuld via kunstmest.

Begin van de jaren 1990 werd het mestdecreet goedgekeurd en in 1999 trad het eerste MestActiePlan in werking: bemestingsnormen beperkten de hoeveelheid N en P die per ha mocht worden toegediend. De dierlijke mest die voordien enkel op bouwland werd gebruikt, werd onder invloed van de mestwetgeving meer en meer ingezet op grasland. Praktijkgerichte proeven en verschillende demonstraties volgden. Ze toonden aan dat mest met moderne technieken goed inzetbaar is in grasland. Mits het perceel goed berijdbaar is, is zode-injectie de meest toegepaste techniek.

Afbeelding 3: Zode-injectie voor een goede dosering en emissie-arme toediening van mengmest op grasland (Foto ILVO).

4.2 BEMESTING IN FUNCTIE VAN DE WIJZE VAN UITBATING

Grasland kunt u op verschillende manieren uitbaten. De meest courante manieren worden hierna weergegeven:

- percelen grasland die het hele jaar door gemaaid worden (4 à 6 snedes per jaar, **enkel maaien**);
- percelen grasland die het hele jaar (vanaf april tot eind oktober) begraasd worden door runderen (**enkel grazen**);
- percelen grasland die begraasd worden en één of meerdere malen per jaar gemaaid worden (**grazen en maaien**);
- percelen grasland **als voordeel of tussenteelt** die slechts éénmaal gemaaid worden.

Om een oordeelkundige bemesting (optimale opbrengst en kwaliteit met respect voor de MAP-regels) te kunnen toepassen, moet u als uitbater van het grasperceel vooraf weten wat de bestemming is van het gras. De bemesting moet u aanpassen aan de uitbatingswijze.

Omdat u de samenstelling van gras in grote mate kunt beïnvloeden via de (stikstof)bemesting, kunt u de bemesting gedeeltelijk evalueren via de resultaten van een kuilontleding. Volgende parameters zijn in mindere of meerdere mate afhankelijk van de benutting van de beschikbare hoeveelheid stikstof door het gras. Voor goede graskuilen kunt u volgende streefwaarden hanteren:

- ruw eiwit (RE): 18 à 20%
- darmverteerbaar eiwit (DVE): hoger dan 75 g/ kg DS
- onbestendig eiwitbalans (OEB): kleiner dan 50 g/kg DS
- ruw celstof (RC): tussen 23 en 25%
- verteerbaarheidscoëfficiënt van de organische stof (VCOS): tussen 76 en 80%.

4.2.1 Enkel maaien

Intensief uitgebate graslanden, die uitsluitend gemaaid worden, geven in normale omstandigheden gemiddeld de hoogste opbrengst: ongeveer 12 à 13 ton DS per ha. De stikstof- en kalibemesting moet hieraan worden aangepast, rekening houdend met de MAP-normen. De bedrijfsbenadering in het nieuwe MAP geeft de landbouwer de vrijheid om percelen met hoge opbrengsten meer te bemesten en andere percelen wat minder? Daarbij mag u de totale voorziene hoeveelheid op bedrijfsniveau echter niet overschrijden. Het gras moet de dierlijke mest en de kunstmest maximaal kunnen benutten, goed gespreid over het groeiseizoen. Als we aannemen dat 60% van de totale stikstof werkzaam is, dan komt 36% voor de eerstvolgende snede, 12% voor de tweede snede en nog 6% elk voor snede drie en vier beschikbaar voor het gras (zie Tabel 5: Vrijstelling stikstof na toediening runderdrijfmest). Dit betekent dat als u te laat drijfmest toepast – na 1 augustus – een groot gedeelte (40%) van de werkzame stikstof te laat vrijkomt en er veel kans is op uitspoeling na het groeiseizoen.

4.2.2 Enkel begrazen

Deze uitbatingswijze is verre van optimaal. De dieren laten veel bossen rond urine- en mestplekken onbegraasd met uitdunning, veronkruiding en verminderde opbrengst tot gevolg. Weidebloten na 2 begrazingsbeurten is daarom wenselijk. Dergelijke weiden moet u dan ook slechts matig bemesten, en gespreid over het seizoen de bemesting opsplitsen in veel kleine fracties van 30 tot 40 N/ha. Voor natte percelen die u enkel kunt gebruiken voor begrazing, is het aangewezen om in het voorjaar een flinke dosis (300 à 400 kg/ha) kalkcyanamide toe te dienen als stikstofbemesting. De stikstof komt iets minder

snel beschikbaar na omzetting in de bodem. Bij dat proces komt cyanide vrij die leverbotlakken en ook kiemende onkruiden afdoodt. Kalkcyanamide moet u toedienen op droog gras en een vochtige bodem voor een goede werking en om verbranding van het gras te voorkomen. Na afloop respecteert u best een wachttijd van 2 tot 3 weken alvorens de dieren op de weide te brengen. Op percelen die u enkel laat begrazen, is een bemesting met kalium meestal overbodig (zie Kalium (K) of potas).

4.2.3 Grazen en maaien

In het voorjaar groeit het gras zeer snel en is er een overaanbod van gras voor begrazing. Deze overschotten moet u sowieso maaien. Bovendien is dit gras van uitstekende kwaliteit voor de wintervoeding.

In een omweidingssysteem moet u het maaien zeker afstemmen op de begrazing. Wanneer een perceel te lang dreigt te worden, dit is wanneer het gras een hoogte heeft bereikt van meer dan 17 à 18 cm, is het beter dit perceel niet in te schakelen voor begrazing maar het te maaien. De beweidingsverliezen zouden anders te hoog oplopen. Dit betekent ook dat u op een bepaald perceel tussen 2 graasbeurten in een lichte snede zult moeten maaien. Hiermee neemt u Het gras dat de dieren niet meer lusten weg en kan er opnieuw smakelijker gras groeien. Vooral in het voorjaar zult u vaker moeten maaien omdat dan het gras sneller groeit (100-140 kg DS/dag). Later op het seizoen valt de groei terug tot 50 à 60 kg DS/dag en zult u dus minder kans krijgen om veel te maaien. Te zware snedes maaien moet u steeds vermijden, omdat dit de hergroei sterk vertraagt en de kwaliteit van het gras en de zode hypothekeert. Bij de bemesting moet u al rekening houden met de bestemming van het perceel: wilt u het laten begrazen of wilt u de volgende snede maaien? Immers, voor gras met 3% stikstof is er voor een graassnede van 1700 kg DS (grashoogte $\pm$ 15 cm) slechts 50 kg opneembare stikstof nodig, terwijl dat voor een maaisnede van pakweg 3000 kg DS (25 - 30 cm) 80 kg N moet zijn. Hierbij moet u rekening houden met stikstof die nog vrij kan komen uit vroegere drijfmestgiftten en mineralisatie van organische stof uit de bodem. De netto hoeveelheid die u moet toedienen zal dus in de loop van het seizoen meestal lager zijn.

4.2.4 Eerste snede maaien en daarna enkel begrazen

Bij dit systeem van uitbating dient u het grootste deel van de dierlijke mest (25 à 30 ton/ha rundermengmest) toe in het vroege voorjaar voor de maaisnede. Na het oogsten van de eerste snede en voor de eerste begrazing kunt u maar beter zuinig zijn met de stikstofbemesting. Een kleine dosis van 27 N/ha is vaak ruim voldoende omdat er vanaf de maand mei nog veel stikstof uit de toegediende drijfmest vrijkomt, en door opwarming van de bodem er ook volop stikstof vrijkomt door mineralisatie van organische stof in de bodem. Bij te zware bemesting voor het inscharen van de dieren loopt het ureumgehalte in de melk vaak hoog op nadat melkkoeien op het perceel hebben gegraasd. Dit kan erop wijzen dat u te ruim hebt bemest. Indien het perceel bestemd is voor jongvee, dan is het meestal zelfs beter om een stikstofbemesting volledig achterwege te laten voor de eerste graasbeurt. Het gras is dan misschien wel iets lichter van kleur en groeit iets minder snel, maar de dieren zullen waarschijnlijk beter groeien, wat uiteindelijk toch de bedoeling is. Bij jongvee op de weide wordt immers meestal geen energierijk voeder gegeven naast het te eiwitrijk gras, waardoor de dieren dat gras minder goed kunnen benutten. Indien het perceel continu wordt gegraasd (standweiden) moet u de stikstofbemesting opsplitsen in veel en zo klein mogelijke fracties.

4.2.5 Een snede gras vóór maïs

Dit wordt meestal toegepast in het kader van derogatie. Op die manier mag men 250 eenheden N per ha uit dierlijke mest gebruiken in plaats van 170 eenheden. Uit proeven uitgevoerd door het LCV blijkt dat een dosis kunstmeststikstof toch aan te bevelen is, ook indien de bodem al een vroege toepassing van drijfmest toelaat, en dat zowel omwille van de opbrengst als kwaliteit van het geoogste gras. Vaak laat de draagkracht van de bodem een toepassing van mengmest vroeg in het voorjaar niet toe op nieuw ingezaaid grasland.

Als u verkiest om voor de teelt van maïs eerst een snede gras te oogsten omwille van extra ruwvoederopbrengst of om derogatie te verkrijgen, dan kan dat, maar het vergt een specifieke en vakkundige aanpak. Meer details kunt u vinden onder [4.2](#) en [7.4](#).

5 ENKELE PRAKTIJKVOORBEELDEN

5.1 WERKZAAMHEID DIERLIJKE MEST

Voor de toegediende drijfmest rekenen we met een werkzaamheidsgraad van 60%, dit komt overeen met 102 N werkzaam bij 170 N totaal uit dierlijke mest. Opgelet: deze cijfers gelden enkel voor ruwe mest en niet voor bewerkte en verwerkte producten van dierlijke mest zoals dunne fractie, digestaat, effluënt e.d. Voor de mest die op de weide komt via begrazing rekenen we met een benutting van 15%. De hoeveelheid werkzame stikstof uit toediening van drijfmest komt niet onmiddellijk volledig vrij voor de eerstvolgende snede. Als eenvoudige vuistregel mag u aannemen dat ongeveer 60% beschikbaar komt voor de eerstvolgende snede en 40% verdeeld over de volgende 3 sneden ([Tabel 5](#)).

Dit betekent dat bij toediening van 100 kg N_{totaal} uit runderdrijfmest ongeveer 60 kg werkzaam is en dat daarvan 36 kg (60%) beschikbaar komt voor de eerstvolgende snede, 12 kg (20%) voor de 2^e snede en tenslotte 6 kg (10%) voor de 3^e en 4^e snede (zie [Tabel 5: Vrijstelling stikstof na toediening runderdrijfmest](#)). U houdt er best rekening mee dat dit slechts een summiere benadering is, en vooral afhankelijk is van de verdeling van de totale stikstof in de mest tussen minerale en organisch gebonden stikstof. Hoe groter het minerale gedeelte, hoe sneller de N beschikbaar komt voor plantengroei. Verder hanteren we gemiddelde waarden voor de samenstelling van runderdrijfmest ($1\text{m}^3 = 4,5 \text{ N} - 1,5 \text{ P}_2\text{O}_5 - 4,8 \text{ K}_2\text{O}$). U laat best de beschikbare mest analyseren om de juiste samenstelling te kennen.

Tabel 5: Vrijstelling stikstof na toediening runderdrijfmest.

Snede na toediening	1	2	3	4
Beschikbaarheid werkzame N in %	60	20	10	10
Beschikbaarheid totale N in %	36	12	6	6

5.2 SCHEMA BEMESTING IN FUNCTIE VAN GRASLANDUITBATING

We geven hierna enkele voorbeelden van bemestingschema's afgestemd op de manier van de graslanduitbating. Voor toepassing van derogatie beperken we ons tot uitsluitend maaien. Bij een

systeem van begrazen kunt u moeilijker 250N uit dierlijke mest inpassen zonder dat u daarmee de smakelijkheid van het gras hypothekeert. Bovendien neemt daardoor het risico op een hoger nitraatresidu in het najaar toe.

We geven in de schema's alleen de hoofdelementen N, P en K weer. Hiermee willen we zeker niet suggereren dat u aan de andere elementen geen aandacht hoeft te besteden (zie hoger).

We gaan er in het eerste voorbeeld vanuit dat u na de eerste snede het perceel laat begrazen, om in september weer een maaisnede te nemen.

Tabel 6: Voorbeeld bemesting grasland in de praktijk (maaien + grazen, algemene bemestingsnormen zand).

Periode	Bemesting (kg/ha of m ³ /ha)	P ₂ O ₅ (kg)	N totaal (kg)	N werkzaam (kg)	K ₂ O (kg)
maart	25 m ³ runderdrijfmest (4,5 N – 1,5 P ₂ O ₅ – 4,8 K ₂ O)	37	112	40 (67)**	120
	220 kg ammoniumnitraat (sulfaat)	-	60	60	
mei	Maaisnede – 1/5				
	Koeien grazen vanaf 15/5	22	58	9	60
	100 kg ammoniaknitraat	-	27	27	
	120 kg chloorpotas 40%	-	-	-	48
juni-juli	2 x 120 kg ammoniaknitraat		65	65	
augustus	100 kg ammoniaknitraat	-	27	27	
Totaal		60	349 170 (mestinjectie + begrazing)	255*	228

* Komt hoger uit dan norm voor werkzame stikstof omdat slechts beperkt wordt begraasd en daardoor meer mest kan aangewend worden voor injectie.

** De getallen tussen haakjes geven de totale hoeveelheid werkzame stikstof voor de volgende 4 sneden, het cijfer daarvoor slaat op de hoeveelheid beschikbaar voor de eerstvolgende snede.

Het zal u opvallen dat we bij maaien + grazen slechts weinig N aanrekenen voor uitscheiding door de dieren bij begrazen. Dat betekent dat u in deze situatie slechts beperkt kan laten begrazen (enkele uren per dag) om op die manier ongeveer twee derde van de toegelaten hoeveelheid totale stikstof uit dierlijke mest te kunnen gebruiken voor injectie. Voor koeien met een melkproductie van 8000 L komt dat er ongeveer op neer dat 7 koeien per ha van 15 mei tot 31 augustus gedurende 6 uur per dag op de weide komen.

Tabel 7: Voorbeeld bemesting grasland in de praktijk (alleen maaien, algemene bemestingsnormen zand).

Periode	Bemesting (kg/ha of m ³ /ha)	P ₂ O ₅ (kg)	N totaal (kg)	N werkzaam (kg)	K ₂ O (kg)
maart (voor snede 1)	20 m ³ runderdrijfmest (4,5 N – 1,5 P ₂ O ₅ – 4,8 K ₂ O)	30	90	32 (54)*	96
	250 kg ammoniaknitraat (ammoniumsulfaat)	-	54	67	
mei (voor snede 2)	260 kg ammoniaknitraat	-	70	70	
	250 kg chloorpotas 40%	-			100
juni (voor snede 3)	18 m ³ runderdrijfmest (4,5 N – 1,5 P ₂ O ₅ – 4,8 K ₂ O)	27	81	29 (49)*	96
	120 kg ammoniaknitraat	-	32	32	
juli	150 kg chloorpotas 40%		-	-	60
augustus	100 kg ammoniaknitraat		27	27	
Totaal		57	354 171 N <small>dierlijk</small>	299	352

* De getallen tussen haakjes geven de totale hoeveelheid werkzame stikstof voor de volgende 4 sneden, het cijfer daarvoor slaat op de hoeveelheid beschikbaar voor de eerstvolgende snede.

Tabel 8: Voorbeeld bemesting grasland in de praktijk (alleen maaien met derogatie op zand).

Periode	Bemesting (kg/ha of m ³ /ha)	P ₂ O ₅ (kg)	N totaal (kg)	N werkzaam (kg)	K ₂ O (kg)
maart	30 m ³ runderdrijfmest (4,5 N – 1,5 P ₂ O ₅ – 4,8 K ₂ O)	45	135	49 (81)*	144
	200 kg ammoniaknitraat (ammoniumsulfaat)	-	54	54	
mei	250 kg ammoniaknitraat	-	67	67	
	120 kg chloorpotas 40%	-			48
juni	25 m ³ runderdrijfmest (4,5 N – 1,5 P ₂ O ₅ – 4,8 K ₂ O)	37	112	40 (67)*	120
	120 kg ammoniaknitraat	-	32	32	
juli	100 kg chloorpotas 40%				40
augustus					
Totaal		82	400 250 N <small>dierlijk</small>	301	352

* De getallen tussen haakjes geven de totale hoeveelheid werkzame stikstof voor de volgende 4 sneden, het cijfer daarvoor slaat op de hoeveelheid beschikbaar voor de eerstvolgende snede.

Voor een eerste maaisnede wordt gerekend met een toepassing van 90 à 120 kg werkzame N. Hou uiteraard wel rekening met de aanbreng van werkzame N uit drijfmest. Drijfmest die u toedient in het vroege voorjaar wordt maximaal benut door het gewas. Als de bodem het toelaat, dien dan tijdig de drijfmest toe (vanaf 16 februari of begin maart). Dan kunt u ook de kunstmest in de eerste helft van maart toedienen. Let wel op dat u de laatste gift 3 weken voor de verwachte maaidatum toedient. Bij het strooien van kunstmest in maart kunt u de voorkeur geven aan ammoniumsulfaat, omdat deze vorm van stikstof minder gemakkelijk uitspoelt bij overvloedige neerslag. Bovendien brengt u dan samen met stikstof ook voldoende zwavel aan.

Bij alleen maaien voorzien we geen drijfmest voor de tweede snede maar reserveren we een tweede dosis drijfmest voor de derde snede. Het grootste deel van de snel werkende stikstof uit de eerste gift is dan benut en de zode heeft zich goed kunnen herstellen. Er is dan meestal weer voldoende mest beschikbaar.

Verder blijkt duidelijk uit de verdeling van kunstmest dat u al van bij de eerste snede erg zuinig moet omspringen met kunstmest om nog iets over te houden voor augustus. Hieruit komt duidelijk tot uiting dat de toegelaten normen voor grasland erg krap zijn voor optimale opbrengst en kwaliteit. Via de bedrijfsbenadering in de mestwetgeving kunt u op percelen waar een lagere bemesting dan de norm volstaat, besparen op stikstof en die gebruiken als extraatje voor percelen met hoge opbrengst. Misschien is het ook wel een optie om voor uw bedrijf een verhoging van de normen voor werkzame stikstof (+ 10%) voor grasland aan te vragen? U moet dan wel aan de hand van stalen voor nitraatresidu bewijzen dat u op gans uw bedrijf oordeelkundig bemest.

Ook voor graasweiden is een kleine dosis stikstof in augustus erg belangrijk om kroonroest enigszins te onderdrukken. Dat is belangrijk om de smakelijkheid van het gras op peil te kunnen houden. Nochtans kan een N-bemesting in de laatste week van augustus, vooral bij een lange periode met weinig zon, ook een negatief effect hebben op de smakelijkheid: het verhoogt het RE-gehalte en verlaagt zowel het DS-gehalte als het suikergehalte in het gras. Daarom is de keuze van rassen met een goede roestresistentie tegen kroonroest zeer belangrijk.

Vooraf in een systeem van uitsluitend maaien is de aanbreng van voldoende potas erg belangrijk ([zie Kalium](#)). Daarom voorziet u bovenop de flinke dosis rundermest best toch nog een kalibemesting.

Het gebruik van chloorpotas kunt u eventueel vervangen door gebruik te maken van effluent van biologische mestverwerking. Dergelijk product bevat naast een kleine hoeveelheid N en P vooral veel K.

6 EEN GRASLANDKALENDER HELPT U VOOR OORDEELKUNDIGE BEMESTING

Een graslandkalender is een heel nuttig instrument op uw veebedrijf. Het is een dagkalender die loopt van 1 maart tot 30 november en waarbij u alle weidepercelen dag aan dag opvolgt. Op deze kalender noteert u voor elk perceel:

Bemesting:

- de hoeveelheid en soort dierlijke mest (+ samenstelling) + datum van toediening
- de hoeveelheid en soort minerale meststoffen + datum van toediening
- totaal al toegediende hoeveelheid N, P, K

Gebruik van het perceel:

- periode van begrazen – aantal dieren – dieren in productie - jongvee
- maaidatum + veldperiode
- datum weidebloten

Dit kunt u nog aanvullen met gegevens over:

- bijvoeding voor het melkvee
- ureumgetal in de melk

Deze graslandkalender biedt u in een oogopslag een overzicht van de actuele situatie van elk perceel met betrekking tot bemesting en de wijze van uitbating. Op basis daarvan kunt u een goede planning maken en deze zo nodig op elk moment passend bijsturen voor een optimale begrazing, ruwvoederwinning en bemesting.

Ook voor de adviseurs die u bijstaan geeft de graslandkalender onmiddellijk een goed zicht op uw manier van werken. Knelpunten komen veel sneller in beeld. Op die manier hebt u meer zekerheid dat u een gefundeerd advies op maat krijgt.

U kunt een graslandkalender en de handleiding gratis verkrijgen bij een aantal partners van het Landbouwcentrum voor Voedergewassen (LCV). Raadpleeg hiervoor de [website van het LCV](#).

Figuur 5: Voorbeeld van graslandkalender.

7 GRASLAND EN NITRAATRESIDU

7.1 HOE MILIEUVRIENDELIJK IS GRAS?

De teelt van gras heeft veel troeven inzake milieuvriendelijkheid. De belangrijkste troef van gras is dat het in principe een meerjarige teelt is die de bodem het ganse jaar geheel bedekt houdt. Dat beperkt risico's voor erosie en afspoeling van fytproducten en nutriënten tot een absoluut minimum. Een oude grasmatten vormt een grote hoeveelheid organische stof en kan op die manier grote hoeveelheden koolstof opslaan, en dat is gewenst voor het milderen van de klimaatverandering.

Om in relatie tot bemesting de milieuvriendelijkheid te beoordelen kijken we hoofzakelijk naar het gevaar voor uit- en afspoeling van nutriënten naar grond- en oppervlaktewater. Om dat risico op

perceelsniveau te kunnen inschatten hanteert de overheid het instrument van nitraatresidumetingen op het einde van het groeiseizoen.

Elk najaar worden in het kader van het MAP - in de periode van 1 oktober tot en met 15 november - heel wat landbouwpercelen bemonsterd voor een nitraatresidubepaling. Een perceel kan om verschillende redenen geselecteerd worden voor een dergelijke meting. Naargelang de reden waarom men stalen neemt, spreekt men van controlestalen, opvolgstalen, derogatiestalen, ... De juiste definities zijn terug te vinden onder hoofdstuk 6 van het deel 'Wettelijk Kader' van deze praktijkgids.

De hierna weergegeven cijfers zijn gemiddelden van de verschillende categorieën van stalen.

Gras is een gulzige stikstofverbruiker. Stikstof die beschikbaar komt, wordt snel opgenomen door het groeiende gras. Bij regelmatig maaien wordt de opgenomen stikstof afgevoerd. Binnen dit proces is er weinig kans op verliezen en is het risico op overschrijding van de drempelwaarde zeer klein indien u de elementaire bemestingsregels respecteert. In het algemeen doen er zich bij grasland dat verstandig beheerd wordt, weinig problemen voor met het nitraatresidu in het najaar ([zie Tabel 9: Nitraatresidugehalte \(kg/ha\) van de voornaamste voederteelten in 2011 – 2013](#)).

Weiden, die het hele jaar begraaasd worden, hebben een hoger risico om de drempelwaarde te overschrijden. De dieren urineren en maken het hele seizoen mest met plaatselijk zeer hoge concentraties van nutriënten tot gevolg. De dieren nemen het minder smakelijk gras op deze plekken niet meer op. Het is aan te bevelen dat de runderen deze percelen tijdig verlaten zodat u minstens nog 1 maaisnede kunt nemen.

Tabel 9: Nitraatresidugehalte (kg/ha) van de voornaamste voederteelten in 2011 – 2013.

Hoofddeelt	Gemiddeld nitraatresidu 2011	Gemiddeld nitraatresidu 2012	Gemiddeld nitraatresidu 2013
Grasland	53	36	42
Mais	107	62	69
Bieten	58	35	33

Meer gedetailleerde informatie over nitraatresidu per teelt in functie van de grondsoort kunt u vinden in het [nitraatresidurapport](#) van de Vlaamse landmaatschappij (2015).

7.2 VOORKOM RECHTSTREEKSE VERLIEZEN

Om puntvervuiling en afspoeling van nutriënten te voorkomen heeft de wetgever een aantal verplichtingen en beperkingen ingesteld zoals bijvoorbeeld bemestingsvrije zones langs waterlopen, emissie-arm aanwenden en inwerken van dierlijke mest. Precisietechnieken zoals zode-injectie op grasland kunnen mest nauwkeurig doseren en strak afgelijnd toepassen. Voor het strooien van kunstmestkorrels is dat veel moeilijker en komen vaak een aantal korrels tot voorbij de perceelrand en rechtstreeks in het oppervlaktewater terecht. Enerzijds is dat zonde door het verlies van een hoeveelheid dure kunstmest, en anderzijds is het een bijzonder slechte zaak voor het milieu en de waterkwaliteit. De enige manier waarop u dat kunt voorkomen is het systematisch gebruiken van een kantstrooier aan de rand van het perceel, en vooral als die grenst aan een sloot of waterloop.

Gebruik altijd een kantstrooier aan de rand van het perceel

7.3 WAT KAN IK DOEN OM EEN GOEDE PRODUCTIE TE COMBINEREN MET EEN LAAG NITRAATRESIDU?

U hebt aandacht voor de basisprincipes inzake bodemvruchtbaarheid

- Voldoende organische stof is belangrijk voor de bodemstructuur, de waterhuishouding, en beschikbaarheid van nutriënten. Op percelen met meerjarig grasland is dit meestal geen probleem omdat een oude graszode veel organische stof aanlevert.
- Zorg dat de pH op het gewenste peil blijft
- Heb respect voor de bodemstructuur. Insporing door berijden met zware machines leidt op die plaatsen tot 25% opbrengstverlies en vroegtijdige graslandvernieuwing.

Bemest vakkundig op maat van het perceel en de uitbating

Maak een bemestingsplan op, op basis van de beschikbare dierlijke mest, mestanalyse en een bemestingsadvies. Percelen met een zeer hoog koolstofgehalte (veengronden) leveren veel stikstof uit mineralisatie en daar kunt u beter zuinig bemesten, zeker met mengmest vanaf de zomer.

Zorg voor een goede benutting van de mest en kunstmest:

- voer geen **drijfmest** op te koude gronden in het voorjaar en te laat op het jaar. Start de bemesting met dierlijke mest vanaf eind februari/begin maart wanneer de temperatuursom boven 200°C uitstijgt en geef de laatste dosis vóór half juli. Voer zeker **geen mengmest na half augustus**;
- dien in het vroege voorjaar geen drijfmest toe wanneer fikse vorst wordt voorspeld. Vooral in de wielsporen, maar ook daarbuiten leidt dat tot verbranding en groeiachterstand van het gras;
- zorg voor voldoende opslagcapaciteit van mest zodat u niet genoodzaakt bent om te vroeg en/of te laat op het seizoen mest uit te rijden. Dat is altijd een slechte zaak zowel economisch als voor het milieu;
- maai altijd nog een snede in het najaar. Stal de dieren tijdig op en neem op de begraasde percelen nog een maaisnede van het najaarsgras. Daarmee voert u veel stikstof af van urine- en mestplekken. Enkel op extensieve weiden is begrazen door jong- en vleesvee verantwoord;
- voorzie vooral op percelen die u dikwijls maait in een ruime potasbemesting. Proeven toonden aan dat dit een positieve invloed kan hebben om een laag nitraatresidu te boeken;
- hou rekening met droogteperiodes tijdens het groeiseizoen. Zonder grasgroei is er geen opname van nutriënten. De voedingsstoffen verdwijnen bij droogte niet uit de bodem. Na de regen komen de nutriënten weer beschikbaar en ook de mineralisatie komt dan weer op gang. Kalenderstrooien met vaste tussentijden leidt tot nutteloze kosten en verkwisting;
- vermijd om kunstmest te strooien als men zware onweders met veel neerslag voorspelt. Zeker bij hellende of gedraineerde percelen spoelt de N af na een periode met veel regen en is verloren voor de grasgroei.

Afbeelding 4: Een maaisnede in het najaar zorgt steeds voor een lager nitraatresidu (Foto ILVO).

7.4 VERNIEUWEN VAN GRASLAND VRAAGT UW BIJZONDERE AANDACHT

Zoals reeds hoger gesteld, is het nitraatresidu in het najaar bij grasland in het algemeen geen probleem. Wel een heikel punt voor het nitraatresidu is het scheuren van grasland. Meerjarig grasland vormt een dichte mat en produceert door afstervende wortels en stoppels in de loop van de jaren, veel organische stof. Bij het scheuren van grasland begint die organische stof te mineraliseren en wordt er veel stikstof vrijgesteld gedurende 2 à 3 jaar nadien. Bij het scheuren van een oude zode kan dit leiden tot grote reserves aan nitraten. De nieuw ingezaaide volgteelt kan deze reserves niet altijd benutten en het risico op overschrijding van de drempelwaarde inzake nitraatresidu is meestal zeer reëel. Het LCV legde in het kader van een demonstratieproject verschillende proeven aan waarmee het onderzocht wat het optimaal moment is om grasland te scheuren en welk gewas u best als volgteelt kiest.

7.4.1 **Weidevernieuwing in het najaar: landbouwkundig en milieukundig bekeken**

Weidevernieuwing in het najaar is landbouwkundig gezien de beste periode en heeft heel wat voordelen ten opzichte van weidevernieuwing in het voorjaar:

- een beperkt opbrengstverlies omdat de grasproductie en de kwaliteit in het najaar daalt;
- een lagere onkruiddruk: veel onkruiden ontwikkelen niet of traag tijdens het najaar of sterven af bij vorst in de winter;

MENGTEELT VAN GRAS EN

VLINDERBLOEMIGEN

1 INLEIDING

Er is een toenemende belangstelling voor het inschakelen van vlinderbloemigen in zaadmengsels voor het inzaaien van zowel tijdelijk en meerjarig grasland. Stimulerende factoren zijn enerzijds de premies die verkregen kunnen worden in het kader van de agromilieumaatregel vlinderbloemigen van de Vlaamse overheid, en anderzijds de mogelijkheid om te **kunnen besparen op** de inzet van dure **kunstmeststikstof**. De optelsom van beide voordelen maakt de teelt van vlinderbloemigen, en vooral dan mengteelt van gras en vlinderbloemigen, erg interessant in vergelijking met enkel gras. De vergroeningsmaatregelen van het nieuwe GLB waarbij u stikstofbindende gewassen in rekening kunt brengen voor ecologisch aandachtsgebied (EAG) of voor teeltdiversificatie, en de toename van de premie voor de agromilieumaatregel voor vlinderbloemigen, zullen vanaf 2015 zo goed als zeker zorgen voor een uitbreiding van het areaal.

Tabel 10: Evolutie waarvoor in Vlaanderen premie werd aangevraagd.

ha	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Luzerne	253	275	319	332	267	178	196	175	154	150	168
Gras/klaver	1968	3082	4837	5622	6221	5912	5107	4747	4466	4284	4073
Klaver	110	71	107	121	58	38	41	101	25	17	16

2 WELKE VLINDERBLOEMIGEN KAN IK COMBINEREN MET GRAS?

In principe kunt u alle vlinderbloemige voedergewassen die u als gehele plant wilt oogsten combineren met gras. Als u bv. nieuw grasland in het voorjaar moet inzaaien, dan mist u door de trage beginontwikkeling van het gras al vlug 1 tot 2 volwaardige sneden. In deze omstandigheden kan het interessant zijn om **erwten** mee uit te zaaien. De erwten kunnen vlot een snede van 4 tot 5 ton droge stof per ha opleveren vooraleer het gras volop in productie komt. Teeltrisico's als gevolg van schade

door duiven, en moeilijkere oogst en bewaring en de meerkosten voor het zaaizaad zijn de voornaamste oorzaken van een geringe belangstelling voor deze teelcombinatie in de praktijk.

De teelt van **luzerne** gebeurt momenteel hoofdzakelijk in reïncultuur. Er zijn nochtans redenen genoeg om het combineren van luzerne met gras aan te bevelen. Vooral op wendakkers kan luzerne zich moeilijk handhaven doordat die plaatsen veelvuldig worden bereiden met zware machines. Op die plaatsen, maar ook elders in het perceel kan **gras open plekken innemen** en op die manier veronkruiden van het gewas voorkomen. Het gras kan bovendien de gefixeerde stikstof die de luzerne zelf niet kan benutten, opnemen zodat die niet verloren gaat. Het gras kan ook bijdragen tot **een goede bewaring in de kuil** (aanbreng van suikers, nodig voor de fermentatie).

Het leeuwenaandeel van het areaal aan vlinderbloemigen in Vlaanderen wordt ingenomen door combinaties van **grassen met rode en/of witte klaver**. Om die reden beperken we ons in wat volgt in hoofdzaak tot de mengteelten van gras en klaver.

Afbeelding 5: Klaver in bloei (Foto ILVO).

2.1 WAAROM MOET IK KIEZEN VOOR EEN MENGTEELT VAN GRAS EN KLAVER?

Grassen en klavers zijn zeer geschikt om te verbouwen in mengteelt. Ze vullen elkaar zeer goed aan. De sterktes van het ene gewas vullen de zwaktes van het andere aan. Om dit aan te tonen zetten we enkele typische kenmerken op een rij:

- klavers vormen geen dichte zode en zijn daardoor gevoelig voor veronkruiding, maar grassen dekken deze zwakte af door hun vermogen om een dichte zode te vormen en geven op die manier onkruiden veel minder kans.

**Gras en klaver:
het ideale koppel**

- grassen vragen voor een goede en kwaliteitsvolle opbrengst, een ruim aanbod van stikstof uit organische of kunstmeststoffen, terwijl klavers via Rhizobiumbacteriën stikstof uit de lucht kunnen fixeren om te voorzien in de eigen behoefte en die van het gras.
- grassen benutten het overschot aan gefixeerde stikstof en verminderen daardoor de kans op verliezen naar het milieu.
- door hun relatief hoog eiwitgehalte zijn klavers moeilijker in te kuilen, maar deze gebrekkige bewaarbaarheid wordt goed gemaakt door de aanwezigheid van de nodige suikers in het gras om een beter bewaarproces te verkrijgen.

2.2 WELKE GRASSOORT KAN IK COMBINEREN MET WELKE SOORT KLAVER?

In theorie kunt u alle grassoorten combineren met alle soorten klaver. Vanuit landbouwkundig oogpunt kiest u best voor **cultuurgrassen en klaver met een hoog opbrengstvermogen in combinatie met een hoge kwaliteit en voederwaarde**. Verder zijn het gebruiksdoel en de verhoopte levensduur van de teelt bepalend voor de keuze. Voor een **maai perceel** dat u slechts 1 of 2 jaar wilt laten aanliggen kiest u best voor Italiaans of in mindere mate voor Engels raaigras, en dat in combinatie met rode klaver. **Zowel Italiaans raaigras als rode klaver geven snel een hoge productie** maar na enkele jaren loopt het bestand en de productie snel terug.

Rode klaver enkel voor maaien
Witte klaver voor maaien
en/of begrazen

Voor **meerjarig grasland** in maaigebruik is **Engels raaigras aangevuld met zowel rode als witte klaver beter geschikt**. De levensduur van Engels raaigras is immers langer dan van Italiaans

raaigras en witte klaver heeft bij Engels raaigras veel meer kans om zich in de zode te vestigen. Na een tweetal jaren kan de aanwezigheid van de rode klaver aanzienlijk verminderen en kan witte klaver door vorming van bovengrondse uitlopers uitbreiden en de taak van de rode klaver overnemen nl. bijdragen tot de productie en stikstof fixeren. Naast Engels raaigras komen thimothée en beemdlangbloem ook in aanmerking voor meerjarig maaigebruik. Voor droogtegevoelige percelen en voor meer structuurinhoud van het gras kunt u ook kiezen voor rietzwenkgras of festulolium.

Omdat rode klaver bij begrazing heel snel verdwijnt kiest u voor **grasweiden** best voor **witte klaver**. In de biologische landbouw kiest men er echter vaak voor om ook voor grasweiden rode klaver toe te voegen met als doel sneller tot volle productie te komen en de eerste snedes na het inzaaien te maaien alvorens de dieren op het perceel te laten grazen. Naast Engels raaigras komt zeker ook timothee in aanmerking voor grasweiden.

3 STELLEN VLINDERBLOEMIGEN SPECIFIEKE EISEN AAN DE BODEM?

Vlinderbloemigen vragen een **hogere pH** en calciumvoorziening dan grassen. Ook klaver, maar luzerne in het bijzonder, vraagt een diep doorwortelbare bodem. Storende lagen van ijzergesteente of een verdichte ploegzool moeten voor deze teelt zeker vermeden worden. Het gewas dat normaal door zijn diepe penwortel zeer goed droogtetolerant is, kan bij voorkomen van storende lagen onvoldoende diep wortelen met een sterk verminderde opbrengst als gevolg.

Over het algemeen zijn klavers beter **bestand tegen** hoge temperaturen en **droogte** dan gras. Dit is vooral zo voor rode klaver die een diepe penwortel heeft.

Op vlak van textuur stellen klavers geen hoge eisen en kunt u ze in principe op alle grondsoorten telen. **Luzerne** daarentegen gedijt beter op iets **zwaardere gronden** (zandleem, leem en klei).

Meer nog dan voor gras is een goede afwatering belangrijk voor een kwaliteitsvolle opbrengst.

De meeste bodems in Vlaanderen bevatten voldoende Rhizobiumbacteriën. Bij de inzaai van luzerne is het raadzaam om het zaaizaad vlak voor zaaien te enten met de juiste stammen van deze bacteriën. Vraag hierbij advies aan uw zaaizaadhandelaar.

Om een goede opkomst te hebben moet u klaver minder diep zaaien dan gras (max. 1 cm diep). Daarom is bij aanleg een fijn zaaibed en een goede zaaitechniek vereist.

4 WAT IS DE IMPACT VAN BEMESTING OP DE OPBRENGST EN KWALITEIT?

Het feit dat vlinderbloemigen stikstof uit de lucht kunnen halen betekent niet dat bemesting van vlinderbloemigen minder aandacht vraagt dan andere teelten. De lagere N-behoefte geldt enkel vanaf het ogenblik dat de klaver voldoende ontwikkeld is, en de temperaturen hoog genoeg zijn. Ook de inzet van dierlijke mest is zeker op zijn plaats bij de teelt van vlinderbloemigen.

4.1 OPNAME VAN VOEDINGSSTOFFEN

Vlinderbloemigen en zeker grasklaver nemen in het algemeen vlot de beschikbare voedingselementen op. Dit betekent dat u bemesting met bv. stikstof en kalium (potas) best kan **fractioneren**.

4.2 STIKSTOF (N)

Wanneer het klaveraandeel in het bestand voldoende hoog is, neemt de mate waarin u stikstof toedient sterk in belang af. Zelfs zonder enige vorm van stikstofbemesting kunt u nog een behoorlijke productie en een uitstekende voederkwaliteit bekomen. In het voorjaar zal de grasklaverproductie zonder bemesting echter achterblijven. Vooral witte klaver komt pas later in het voorjaar (half mei) in groei. Het vrijstellen van stikstof voor het gras komt daardoor te laat op gang. De adviezen voor stikstofbemesting voor de eerste snede liggen dan ook ongeveer even hoog als voor een snede gras (zie [Tabel 13](#)).

Omdat rode klaver in het voorjaar veel vroeger tot ontwikkeling komt kan het ook met wat minder bemesting voor de eerste snede.

4.2.1 Hoeveel stikstoflevering kan ik verwachten van klaver?

Zoals reeds gesteld is de hoeveelheid stikstof die klaver kan fixeren vooral afhankelijk van het klaveraandeel in de zode, maar ook van de klaversoort. Als vuistregel mag u aannemen dat **rode klaver 40 kg N bindt per ton droge stof** die het produceert. Voor **witte klaver is dat 50 kg N per ton droge stof**.

Een rekenvoorbeeld: met een totale productie van 12 ton DS/ha en een ideaal **klaveraandeel** van ongeveer **30%** op jaarbasis verkrijgt u dan $12 \times 0,3 = 3,6$ ton DS uit klaver. De stikstoflevering door witte klaver komt dan uit op $3,6 \times 50 \text{ N} = 180 \text{ N/ha}$. Zelfs bij een eerder matig aangenomen marktprijs voor ammoniumnitraat met 27% N van € 250/ton, vertegenwoordigt die hoeveelheid geleverde stikstof een waarde van ongeveer 170 euro per ha. Daarbij werden de kosten voor het strooien van kunstmest nog niet verrekend.

In maaipercelen is zeker in de eerste jaren na aanleg het aandeel van rode klaver vaak hoger dan 30%, zodat u de totale stikstoflevering minstens even hoog mag inschatten. Het is niet zo dat klaver de vooropgestelde hoeveelheden stikstof altijd levert bovenop de hoeveelheid die u via bemesting toedient. Klaver zorgt bij wijze van spreken enkel voor zichzelf uit noodzaak. Bij voldoende aanbod zullen vlinderbloemigen kiezen voor de gemakkelijkste weg, en de **aanwezige stikstof in de bodem eerst gebruiken**. Bij een te ruime stikstofbemesting neemt de kans op verliezen naar het milieu daarom zeker niet in evenredigheid toe naarmate u meer stikstof strooit.

Bij een ruim aanbod via bemesting haalt klaver weinig stikstof uit de lucht

4.2.2 Opbrengst van mengsels in relatie tot de stikstofbemesting

In een vierjarige proef op zandleemgrond te Merelbeke werd gepeild naar het opbrengstpotentieel van verschillende mengsels van gras en vlinderbloemigen in vergelijking met zuiver Italiaans of Engels raaigras, bij 3 niveaus van stikstofbemesting nl. 0 – 105 – 265 kg N/ha (De Vlieghe et al 2013). De opbrengsten werden telkens bepaald bij maaien en bij een bemesting uitgevoerd met uitsluitend kunstmest.

De resultaten tonen aan dat alle **mengsels van gras met vlinderbloemigen een hogere opbrengst halen bij een bemesting met 105 kg N/ha dan enkel gras met 265 kg N/ha**. Alle objecten kregen eenzelfde fosfor- en kaliumbemesting (60 kg P₂O₅ en 360 kg K₂O per ha).

In onderstaande tabel vindt u enkele opbrengstgegevens van de belangrijkste mengsels.

Tabel 11: Gemiddelde opbrengst in kg droge stof per ha i.f.v. stikstofbemesting (gemiddelde van 4 jaar incl. zaai-jaar) .

Gewas	Opbrengst kg DS/ha		
	0 N	105 N	265 N
Italiaans raaigras	5 926	9 903	11 818
Engels raaigras	4 731	7 983	10 895
Engels raaigras + luzerne	16 261	16 691	17 214
Italiaans raaigras + rode klaver	13 300	14 376	14 770
Engels raaigras + rode klaver	13 319	14 157	14 656
Engels raaigras + rode + witte klaver	12 927	14 075	15 014
Engels raaigras + witte klaver	12 043	13 456	14 052

Bron: De Vlieghe et al 2013

De eerder lage opbrengsten van Italiaans en Engels raaigras bewijzen dat het gras zijn potentieel niet heeft kunnen benutten bij 265 N.

De opbrengsten van gras + witte klaver vielen iets lager uit t.o.v. gras + rode klaver. Dit is grotendeels te verklaren door het specifieke klaveraandeel en door het verschil in potentiële productie tussen witte en rode klaver, resp. 9 en 14 ton DS/ha.

In de praktijk moet men de opbrengst van gras, bemest met 265 N_{werkzaam}/ha vergelijken met de opbrengst van gras/klaver bij 105 N_{werkzaam}/ha. Gras/klaver combineert dan een hogere opbrengst met een aanzienlijke besparing aan (minerale) N-meststoffen.

4.2.3 Voldoen die mengsels ook inzake voederkwaliteit?

Zonder in te gaan op de gedetailleerde cijfers toonden de voederwaardeanalyses uit bovenstaande proeven aan dat de voederkwaliteit van de mengsels met een stikstofbemesting van 105 N/ha zeer goed de vergelijking kunnen doorstaan met gras bemest met 265 N/ha. Voor het gehalte aan DVE/kg DS scoorden ze zelfs duidelijk beter dan het gras.

4.2.4 Wat als ik toch met stikstof bemest?

In middens van landbouw en leefmilieu leeft de idee dat u met stikstof het klaveraandeel kunt sturen. Kort gezegd komt het erop neer dat hoe minder stikstof u toedient hoe meer klaver u zult hebben en omgekeerd, hoe meer stikstof hoe kleiner het klaveraandeel. Er zit zeker een grond van waarheid in dat u door **minder stikstof** toe te dienen **klaver meer kansen** geeft om zich volop te manifesteren, temeer

Het aandeel klaver laat zich niet zo gemakkelijk sturen

omdat het gras zich dan minder dominant gedraagt en het de klaver niet zal verdringen. Het is echter te kort door de bocht te beweren dat u met de stikstofbemesting een instrument in handen hebt waarmee u gemakkelijk het klaveraandeel kunt sturen. Dit

blijkt ook uit een project van het Landbouwcentrum voor Voedergewassen (LCV) waarbij gedurende 3 jaar een aantal klaverrijke percelen onder praktijkomstandigheden werden opgevolgd. Ondanks het feit dat er vaak veel stikstof tot laat in het groeiseizoen (eind augustus) werd toegediend, bleef klaver goed standhouden. Meer info hierover vindt u op de [website van het LCV](#) onder publicaties: "Nitraatrest onder grasklaver in de praktijk".

Bij rode klaver kunt u, zodra het perceel in productie komt, het aantal klaverplanten niet meer doen toenemen. **Rode klaver** is met zijn penwortel immers een '**solitaire plant**' die niet de mogelijkheid heeft om uit te breiden. Het aantal planten kan enkel nog achteruit gaan.

Witte klaver vormt in gunstige omstandigheden **uitlopers** en kan daardoor uitbreiden. Dit zal minder snel gaan bij een ruime stikstofbemesting en agressieve grasgroei. Is het klaveraandeel echter te hoog, dan laten de hedendaagse klaverrassen zich niet gemakkelijk terugdringen door een ruim aanbod van stikstof.

In een vijfjarige proef met Engels raaigras + witte klaver (De Vlieghe et al 2013) onder verschillende stikstofbemestingsregimes werd het klaveraandeel in de opbrengst aan droge stof bepaald. De hoeveelheid toegediende werkzame stikstof varieerde tussen 200 N en 330 N/ha. Het gemiddelde klaveraandeel van de 5 proefjaren schommelde tussen 20 en 26% en zonder significante verschillen tussen de verschillende niveaus van stikstoftoediening. **Met een extra gift van 130 kg N blijkt het niet mogelijk te zijn om het klaveraandeel substantieel terug te dringen.**

Het klaveraandeel zou enigszins gestuurd worden door het nemen van lichte of zware sneden. Hierover verschijnen echter tegenstrijdige berichten en is meer onderzoek nodig om klaarheid te scheppen.

Afbeelding 6: Het klaveraandeel is vaak moeilijk te sturen (eigen foto).

4.3 ANDERE HOOFDELEMENTEN

4.3.1 Fosfor (P)

De behoefte aan fosfaat van grasklaver verschilt niet echt van deze van grasland. De jaarlijkse afvoer mag bij goede opbrengsten geschat worden op 100 tot 130 kg P₂O₅. Dit is hoger dan de meeste gangbare akkerbouwgewassen. Deze hoge fosfaatopname in combinatie met de mogelijkheid om zelfs zonder enige vorm van stikstofbemesting goede gewasopbrengsten te bekomen, maakt de teelt bijzonder geschikt voor het **uitlemigen van fosfaatrijke bodems** met een toekomstige natuurbestemming. Dit geldt ook voor een mengteelt met luzerne, maar die blijft minder lang in volle productie (maximaal 4 jaar) (zie hiervoor ook bij luzerne [3.2](#)).

Omdat de meeste landbouwbodems in Vlaanderen veel fosfaat bevatten, is geen extra aandacht voor bemesting met fosfor vereist. Een jaarlijkse toediening van de toegelaten hoeveelheid dierlijke mest is meestal ruim voldoende voor wat betreft de fosforbemesting.

4.3.2 Kalium (K)

Meer nog dan gras heeft grasklaver behoefte aan een **flinke dosis kalium** om tot volle productie te komen. Mede daarom geeft u bij gebruik van dierlijke mest best de voorkeur aan rundermest of eventueel de dunne fractie van varkensmest, vanwege de relatief hoge gehalten aan K in deze soorten mest.

Onder maaiomstandigheden worden hoeveelheden van 350 tot 400 kg K₂O geadviseerd. In projecten voor het uitmijnen van fosfor met grasklaver op zandbodems in Nederland maakt men zelfs melding van bemesting met 450 kg K₂O.

Om de klaver zich goed te laten ontwikkelen, is het aangewezen om bij een jonge-grasklaverzode niet enkel N maar zeker K₂O via kunstmest te geven. Drijfmest injecteren is immers nog niet aangewezen op de jonge zode.

Zie voor het belang en de functie van kalium ook onder grasland [3.3.2](#)

4.3.3 Magnesium (Mg)

Mengteelten van gras en vlinderbloemigen vragen geen extra aandacht inzake aanbreng van magnesium in vergelijking met een zuivere grasteelt (zie onder grasland [3.3.3](#)).

4.3.4 Zwavel (S)

Zwavel is voor de opbrengst en kwaliteit van vlinderbloemigen een belangrijk element. Meer informatie over het belang en de functie van zwavel vindt u onder grasland [3.3.6](#).

4.3.5 Calcium (Ca)

Meer dan gras nemen vlinderbloemigen relatief veel calcium op en de optimale zuurtegraad (pH) van de bodem is ook hoger dan voor gras. **Voldoende Ca in de bodem is dan ook belangrijk.** Voer daarom regelmatig een onderhouds- en/of een herstelbekalking uit op basis van een bodemanalyse. Zeker wanneer u regelmatig zuurwerkende meststoffen zoals bv. ammoniumsulfaat inzet, verdient dit de nodige aandacht.

5 BEMESTING VAN MENGSELS MET VLINDERBLOEMIGEN IN DE PRAKTIJK

5.1 HISTORIEK EN EVOLUTIE IN DE BEMESTING VAN VLINDERBLOEMIGEN

Tot en met de jaren '50 van vorige eeuw waren vlinderbloemigen vooral populair omdat ze productief zijn bij een laag bemestingsniveau en bovendien relatief veel stikstof nalaten voor de volgteelten. Met de opkomst van kunstmest verdwenen ze op veel bedrijven geleidelijk uit het teeltplan. Via de groeiende belangstelling voor biologische landbouw kwamen ze weer onder de aandacht. In die sector is kunstmest immers niet toegelaten en wordt grasklaver als groenbedekker of als hoofdteelt in de rotatie opgenomen. Stimulerende maatregelen vanwege de overheid en duurder wordende kunstmest hebben de teelt weer volop in de belangstelling gebracht.

De grote beschikbaarheid van dierlijke mest op veel veebedrijven was de aanzet tot praktijkgerichte proefnemingen met de inzet van mest bij de teelt van vlinderbloemigen. Hieruit is gebleken dat u mest met moderne technieken goed kunt inzetten in mengteelten van gras en vlinderbloemigen. Mits het perceel goed berijdbaar is, is zode-injectie de meest toegepaste techniek.

5.2 EEN PRAKTIJKVOORBEELD

In onderstaand praktijkvoorbeeld wordt uitgegaan van een meerjarig perceel gras + rode + witte klaver onder maaivoorwaarden en onder de algemene bemestingsnorm van 170 N uit dierlijke mest. Met een werkzaamheidsgraad van 60% komt dit overeen met ongeveer 100 N werkzaam. Deze hoeveelheid werkzame stikstof komt niet onmiddellijk vrij voor de eerstvolgende snede. **Als eenvoudige vuistregel mag u aannemen dat ongeveer 60% beschikbaar komt voor de eerstvolgende snede en 40% verdeeld over de volgende 3 sneden resp. 20%, 10% en 10%.** U houdt er best rekening mee dat dit slechts een grove benadering is en vooral afhankelijk is van de verdeling van de totale stikstof in de mest tussen minerale en organisch gebonden stikstof. Hoe groter het minerale gedeelte, hoe sneller de N beschikbaar komt voor plantengroei. Verder worden eerder gemiddelde waarden gehanteerd voor de samenstelling van runderdrijfmest ($1\text{m}^3 = 4,8\text{ kg N} - 1,4\text{ kg P}_2\text{O}_5 - 4,8\text{ kg K}_2\text{O}$). U laat best de beschikbare mest analyseren om de juiste samenstelling te kennen.

Tabel 12: Vrijstelling stikstof na toediening runderdrijfmest.

Snede na toediening	1	2	3	4
Beschikbaarheid werkzame N in %	60	20	10	10
Beschikbaarheid totale N in %	36	12	6	6

Tabel 13: Voorbeeld bemesting grasklaver in de praktijk.

Periode	meststof (kg of m^3 per ha)	P_2O_5	N totaal	N werkzaam	K_2O	SO_3
maart-april	20 m^3 runderdrijfmest	28	96	35 (58)*	96	-
	250 kg ammoniumsulfaat	-	53	53	-	150
mei	15 m^3 runderdrijfmest	21	72	26 (43)*	72	-
	100 kg ammoniaknitraat	-	27	27	-	-
	120 kg chloorpotas 40%	-	-	-	-	48
juni - juli	200 kg chloorpotas 40%	-	-	-	80	-
augustus	150 kg chloorpotas 40%	-	-	-	60	-
Totaal		49	248 168 N _{dierlijk}	181	356	150

*De getallen tussen haakjes geven de totale hoeveelheid werkzame stikstof voor de 4 sneden die volgen na toediening, het cijfer daarvoor slaat op de hoeveelheid die beschikbaar komt voor de eerstvolgende snede.

Voor het strooien van kunstmest in maart geven we de voorkeur aan ammoniumsulfaat, omdat deze vorm van stikstof minder gemakkelijk uitspoelt bij overvloedige neerslag en deze meststof ook ruim voldoende zwavel aanbrengt. 150 kg SO_3 is wel aan de hoge kant om in één beurt te geven, en zou de opname van micro-elementen zoals selenium kunnen belemmeren. Als u er de voorkeur aan geeft om de gift van kunstmeststikstof op te splitsen, kunt u de hoeveelheid ammoniumsulfaat verminderen en in april een evenredige hoeveelheid stikstof aanbrengen in de vorm van ammoniaknitraat. Daarmee beperkt u ook de hoeveelheid zwavel. Het zal u opvallen dat we vanaf juni geen N uit kunstmest meer toedienen. Bij voldoende klaver in het bestand zal deze voor de rest van het groeiseizoen voldoende stikstof aanleveren. Kort nadat u geen bemesting met stikstof meer uitvoert, kan het gras aanvankelijk

////////////////////////////////////

wel even lichter van kleur worden. Dit is even een minder mooi beeld waar u overheen moet kijken. Of u nu stopt met bemesten in juni of pas in augustus maakt weinig verschil. Aanvankelijk is er een periode met bleker gekleurd gras maar na korte tijd kleurt het gras opnieuw diepgroen.

Het gebruik van chloorpotas kunt u eventueel vervangen door gebruik te maken van effluent van mestverwerking na biologische. In dat geval moet u er wel voor zorgen dat u de totale stikstofnorm niet overschrijdt.

6 IS MENGTEELT VAN GRAS EN VLINDERBLOEMIGEN MILIEUVRIENDELIJK?

Een mengteelt van gras met vlinderbloemigen blijft meestal gedurende meerdere jaren aanliggen. De bodem is daarbij het ganse jaar bedekt. Het gewas neemt voedingsstoffen uit de bodem op van in het vroege voorjaar tot het late najaar, en dit zolang de weersomstandigheden groei van de gewassen toelaat (klaver >8°C, gras >5°C). Bovendien hebben vooral grassen een zeer dicht wortelstelsel wat eventuele af- en/of uitspoeling sterk afremt. Dit alles heeft als rechtstreeks gevolg dat het risico op **verliezen aan nutriënten en erosie bijzonder klein** is.

Grasklaver is goed voor het beperken van nutriëntenverliezen en erosie, voor het klimaat en de ecologische voetafdruk

Akkerbouwteelten vervangen door een meerjarige teelt van grasklaver zorgt voor meer **opslag van koolstof in de bodem, wat positief is voor het klimaat**. Een verminderde afhankelijkheid van kunstmest, waarvan de productie veel energie verbruikt, en van de import van eiwit, levert een **positieve bijdrage aan de ecologische voetafdruk van de veehouderij**.

6.1 RISICO OP VERLIES VAN NUTRIËNTEN TIJDENS HET GROEISEIZOEN

Alleen wanneer een eerste bemesting in het vroege voorjaar wordt gevolgd door een regenrijke periode is er kans op verliezen. Vooral minerale meststoffen (kunstmest) die stikstof bevatten in de vorm van nitraat, zijn hieraan gevoelig. Daarom is het aan te raden dat u op dat moment kiest voor organische mest of kunstmest met stikstof in de vorm van ammonium zoals bv ammoniumsulfaat (zie 4.2 Een praktijkvoorbeeld). Mengmest moet u in het voorjaar op gras/klaver toedienen zodat de stikstof efficiënt en zo volledig mogelijk benut kan worden. Dit is niet meer het geval indien u nog bemest met dierlijke mest na 15 juni.

6.2 WAT KAN IK DOEN VOOR EEN LAAG NITRAATRESIDU IN HET NAJAAR?

Vlinderbloemigen kunnen meer stikstof uit de lucht halen dan ze zelf nodig hebben. Bovendien is vooral witte klaver zeer productief in de zomer en het najaar. Hieruit zou u kunnen afleiden dat er een groter risico is voor een hoog nitraatresidu. Veldproeven bewijzen echter dat dit niet zo is. De verklaring hiervoor is te vinden in het feit dat de activiteit van de Rhizobiumbacteriën afneemt als er voldoende stikstof in de bodem zit. Het gewas gaat **eerst de aanwezige stikstof uit de bodem benutten** alvorens het

weer stikstof uit de lucht gaat halen. Het is dus een soort van zelfregulerend milieuvriendelijk systeem. Bij wijze van vergelijking zou u kunnen stellen dat vlinderbloemigen zelf niet voor het eten zorgen wanneer het door anderen wordt aangeboden.

6.3 IS HET RISICO OP EEN HOOG NITRAATRESIDU GROOT BIJ GEBRUIK VAN DIERLIJKE MEST?

Om beschadiging en opbrengstverlies te vermijden is het belangrijk dat u mestinjectie op grasklaver uitstelt tot de zode voldoende is ontwikkeld. Vooral na het inzaaien in het voorjaar is het risico op beschadiging groot tijdens het eerste jaar. Vooral rode klaver schiet snel weer op na de oogst en u kunt maar beter snel injecteren na een maaisnede.

Zoals reeds hoger vermeld is het belangrijk dat u dierlijke mest voldoende vroeg in het groeiseizoen inzet, omdat zelfs enkele maanden na toediening nog steeds stikstof vrij komt in de vorm van gemakkelijk uitspoelbaar nitraat. Op het ILVO (Instituut voor Landbouw- en Visserijonderzoek) werd een 5 jaar durende proef uitgevoerd in het kader van onderzoek naar het risico op nitraatuitspoeling bij Engels raaigras en grasklaver bij toenemend aanbod van stikstof en een hoge dosis dierlijke mest (De Vlieghe et al 2013). Hoewel de maximum toegelaten hoeveelheid stikstof uit dierlijke mest voor grasklaver 170 N bedraagt, werd bij dit experiment een object aangelegd met 250 N uit dierlijke mest, wat is toegelaten op grasland bij derogatie. In onderstaande tabel geven we eerst een overzicht van de verschillende objecten met de bijhorende stikstofbemesting, en het respectievelijk gemiddelde nitraatresidu in de laag van 0 tot 90 cm over de 5 proefjaren.

Tabel 14: Nitraatresidu gras en grasklaver in functie van stikstofbemesting (maaïen).

Gewas	N dierlijk	N mineraal	N werkzaam	Gem. nitraatresidu
	Kg/ha	Kg/ha	Kg/ha	Kg NO ₃ -N kg/ha in 0-90 cm
E. raaigr.	170	100	200	7
ER+ Klaver wit				12
E. raaigr.	250	100	250	8
ER+ Klaver wit				16
E. raaigr.	170	180	280	7
ER+ Klaver wit				11
E. raaigr.	250	180	330	11
ER+ Klaver wit				15

E. = Engels; ER = Engels Raaigras

Bron: De Vlieghe et al 2013

Bovenstaande cijfers tonen duidelijk aan dat grasklaver de neiging vertoont tot een iets hoger nitraatresidu in de bodem in het najaar, maar alle objecten scoren ver beneden de algemene drempelwaarde van 90 kg per ha. Bovendien blijkt dat onder omstandigheden van enkel maaïen, ook bij 250 N uit runderdrijfmest zeer lage nitraatresidu's kunnen worden verkregen en dat zelfs bij een totaal stikstofaanbod van 330 N per ha. Daaruit kunnen we afleiden dat indien derogatie op grasklaver zou

worden toegestaan, dat onder maaivoorwaarden niet hoeft te leiden tot een significant slechter milieuresultaat. Het dient echter gezegd dat dit door de mestwetgeving vooralsnog niet is toegestaan.

6.3.1 En wat als ik mijn dieren laat grazen op grasklaver?

Of het nu gaat om puur grasland of om grasklaver, u loopt altijd **meer risico** op een hoger nitraatresidu wanneer u dieren **laat grazen** op het perceel. De oorzaak van het probleem is te vinden in de mest en vooral de urine die de dieren tijdens het begrazen achterlaten. Op die plaatsen komt er veel stikstof op het perceel terecht waardoor de dieren het gewas op die plaatsen niet meer willen afgrazen. Er wordt met andere woorden op die plekken veel stikstof aangevoerd, terwijl er zo goed als niets wordt afgevoerd.

Neem in het najaar een laatste maaisnede voor een laag nitraatresidu

U kunt deels aan dit probleem verhelpen door de dieren in het najaar vroeger, bv. begin september, op te stallen en het gewas in het najaar nog 1 of 2 maal te maaien. Over het effect van het vroeger stopzetten van de begrazing op het nitraatresidu vindt u meer informatie op de [website van het LCV](#) onder publicaties: “Invloed

van vervroegd stopzetten van begrazing op de grasopbrengst en stikstofreserve in de bodem. Soms worden in het najaar significant lagere nitraatresten gemeten en soms ook niet. Dit is mede te verklaren door de grote variatie in de minerale (nitraat- en ammonium) stikstofgehalten op frequent begraasd grasland. Dit is te verklaren door de ongelijke verdeling over het perceel van de mest die de dieren uitscheiden tijdens de begrazing.

U mag er dus vanuit gaan dat mengteelten van gras en vlinderbloemigen mits een goed maaibeheer geen noemenswaardige problemen opleveren met het nitraatresidu.

MAÏS

1 INLEIDING

Maïs is een zeer belangrijke component van het hedendaagse winterrantsoen voor rundvee. Het aandeel in het ruwvoederrantsoen bedraagt op de meeste bedrijven ruim de helft. Dit is te verklaren door de combinatie van een hoog opbrengstpotentieel en een goede voederwaarde (VEM), een grote oogstzekerheid en relatief weinig teeltzorgen. Bovendien past de hoge energiewaarde bijzonder goed bij meer eiwitrijke graslandproducten. Dit alles verklaart het grote areaal van maïs in Vlaanderen (zie [Tabel 1](#)). Daarom besteden we in wat volgt ruim aandacht aan deze teelt.

2 STELT MAÏS SPECIFIEKE EISEN AAN DE BODEM?

Maïs kunt u in principe telen op **alle grondsoorten**. Enkel extreem natte of extreem droge omstandigheden verhogen aanzienlijk de teeltrisico's.

Maïs is oorspronkelijk afkomstig van de subtropische gebieden. Hierdoor stelt het gewas enkele specifieke voorwaarden voor optimale groeiomstandigheden:

- hoge minimum temperatuur voor kieming en opkomst;
- hoge optimale **temperatuur** voor fotosynthese, groei en ontwikkeling;
- de maïsplant gebruikt water op een economische wijze, maar is niettemin zeer gevoelig voor **droogte**, vooral rond de bloeiperiode en bij korrelzetting.

Daarnaast stelt de maïsplant ook een aantal specifieke eisen aan de bodem. De opbrengst kan in eenzelfde jaar sterk variëren van perceel tot perceel. Deze verschillen hebben enerzijds te maken met

Een goede humusvoorziening, pH en bodemstructuur zijn basisvoorwaarden

fysische kenmerken van het perceel zelf (grondsoort, waterhuishouding ...), maar anderzijds en voor een belangrijk deel ook met de toegepaste teelttechniek. Vruchtwisseling, een goede zaaibedvoorbereiding en een goede bodemstructuur zonder storende lagen, spelen een belangrijke rol. Daarnaast zijn

voldoende organische stof en een optimale pH bepalend voor het bufferend vermogen van de bodem en erg belangrijk voor een succesvolle teelt.

3 WAT IS DE IMPACT VAN BEMESTING OP DE OPBRENGST EN KWALITEIT?

3.1 ALGEMENE KWALITEITSASPECTEN

Mais is een kwalitatief hoogwaardig ruwvoeder. De belangrijkste eigenschappen zijn een hoge energiewaarde (VEM-VEVI) en een goede smakelijkheid. De dieren nemen er vlot veel van op.

De voederwaarde van kuilmaïs komt uit de stengel, blad en de kolf, meer bepaald uit de verteerbare organische stof. Deze verteerbare organische stof bestaat uit koolhydraten, eiwitten en vetten. Bij kuilmaïs zijn koolhydraten de belangrijkste leveranciers van energie (VEM of VEV) voor het rundvee. Deze koolhydraten zijn verder op te splitsen in structuurhoudende en niet-structuurhoudende koolhydraten. De structuurhoudende koolhydraten zijn vooral afkomstig van de celwandbestanddelen, die ongeveer 40% uitmaken van de totale verteerbare organische stof. Hierbij zijn het vooral hemicellulose en in mindere mate cellulose die de meeste energie leveren. De niet-structuurhoudende koolhydraten zijn voornamelijk afkomstig van de kolf waarbij suikers en vooral zetmeel de belangrijkste componenten zijn.

Als kuilmaïs langer kan afrijpen, wordt het totale droge stofgehalte hoger. Door het verouderingsproces van de plant tijdens de afrijping worden de celwanden moeilijker verteerbaar terwijl het snel verteerbaar zetmeelgehalte stijgt. Tegelijk met het totaal zetmeelgehalte neemt tijdens het proces van afrijping ook het aandeel bestendig zetmeel toe. Dit soort zetmeel wordt bij de vertering niet afgebroken in de pens. Om de voederwaarde van kuilmaïs optimaal te benutten, is het dus belangrijk dat u als veehouder uw maïs op het juiste moment hakselt en inkuult. De DS-opname van maïskuilvoeder door de dieren stijgt tot een DS-gehalte van circa 35%. Daarentegen neemt bij hogere DS-gehalten (>40%) het risico op broei en schimmelvorming in de kuil toe. Al deze factoren in acht genomen, kunt u als optimaal oogststadium van maïs **32-37% DS** vooropstellen.

Kuilmaïs is, zoals gesteld, vooral een leverancier van zetmeelenergie en celwanden met een lagere structuurwaarde dan die van gras. Verder bevat het een weinig ruw eiwit en darmverteerbaar eiwit (DVE). De onbestendige eiwitbalans (OEB) is negatief. Dat betekent dat er veel fermenteerbare energie beschikbaar is ten opzichte van onbestendig eiwit en dus een relatief tekort aan eiwitten levert. Door zijn lage DVE- en OEB-waarde is maïs een uitstekend ruwvoeder om naast eiwitrijke voedermiddelen zoals gras of voordroogkuil in te zetten. Beide voeders zijn immers bijzonder complementair en vullen elkaars tekorten op tot een meer evenwichtige balans inzake energie en eiwit. De voederwaarde van kuilmaïs is in belangrijke mate afhankelijk van het kolfaandeel, het rijpheidsstadium en de verteerbaarheid van de celwanden.

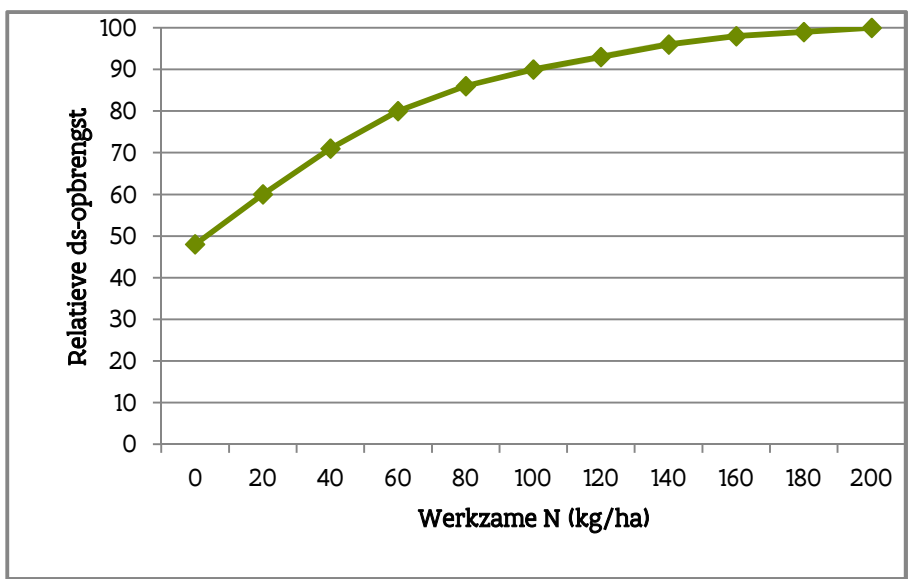
Maïs en gras vullen elkaar perfect aan

3.2 IMPACT VAN BEMESTING OP OPBRENGST

De opbrengst van kuilmaïs loopt sterk uiteen en kan variëren van minder dan 10 ton droge stof tot bijna 20 ton droge stof per hectare. Deze hoeveelheid wordt in een vrij korte tijd geproduceerd. De Periode van vegetatieve ontwikkeling waarbij het **grootste deel van de nutriënten** wordt opgenomen, duurt

slechts **1,5 tot 2 maanden**. Vooral in deze periode (juni – juli) is het belangrijk dat maïs over voldoende goed opneembare voedingselementen kan beschikken. Voor een hoge opbrengst is een vlotte groei in het jeugd stadium noodzakelijk. Vooral bij een lage bodemtemperatuur tijdens de jeugdgroei is vlot opneembaar fosfaat vaak de beperkende factor voor een goede wortelontwikkeling en een gezond jong gewas.

Onderstaande grafiek geeft de relatieve droge stof opbrengst weer in functie van de aanwezige werkzame stikstof. Hieruit blijkt dat de opbrengst blijft stijgen tot een welbepaald punt en dat dan het optimum bereikt is.

Figuur 6: Relatieve droge stofopbrengst in functie van het aanbod aan werkzame stikstof (Schröder, 1988).

Nog meer bemesten levert dan geen meeropbrengst op. In tegenstelling tot andere gewassen doet maïs immers niet aan 'luxe-consumptie'. Het gewas neemt met andere woorden niet meer op dan het nodig heeft. De resterende stikstof blijft aanwezig in de bodem, met een grotere kans op een hoge nitraatrest tot gevolg.

Maïs kent geen luxeconsumptie

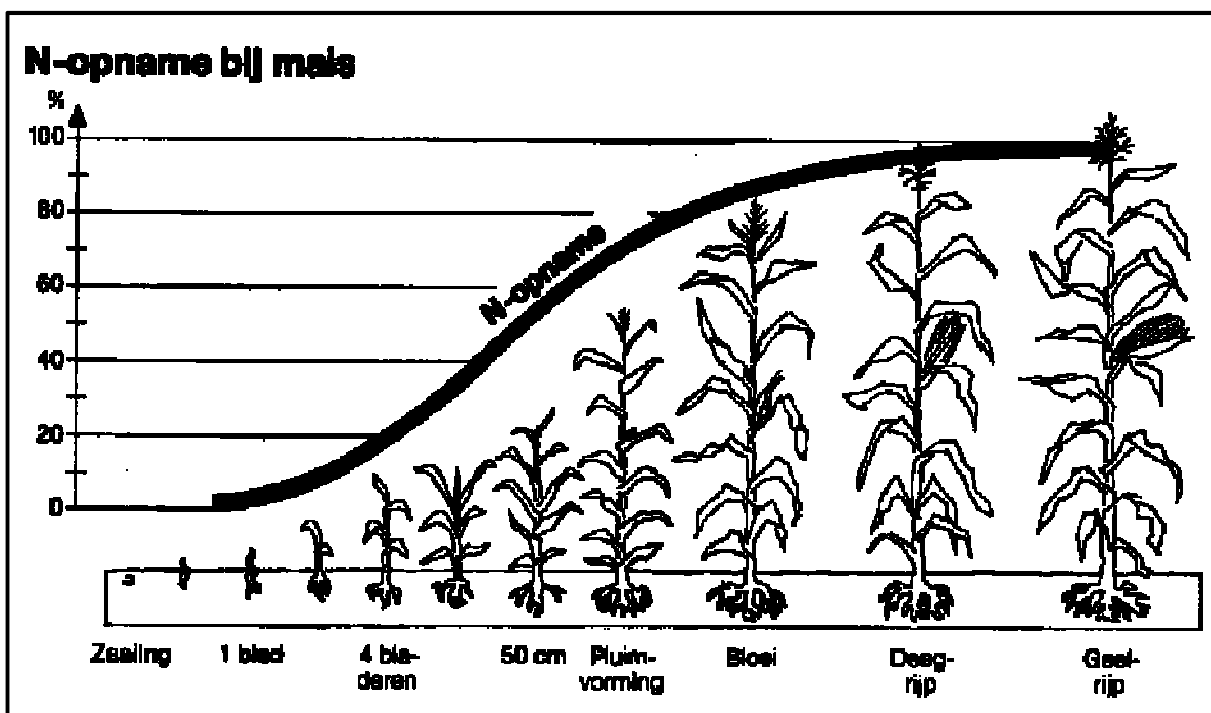
Proefgegevens van de Bodemkundige Dienst van België tonen aan dat indien de bodem zich in een optimale bemestingstoestand bevindt, u met een bijkomende bemesting slechts een geringe verhoging van de opbrengst zult boeken.

4 OPNAMEPATROON VAN VOEDINGSSTOFFEN

4.1 EETGEWOONTEN VAN MAÏS: GEEN LUXECONSUMPTIE

Het overgrote deel van de vegetatieve groei en de ontwikkeling van maïs gebeurt op een korte tijd en op een bijna explosieve wijze. Dit betekent dat maïs in deze korte tijd een grote behoefte heeft aan voedingsstoffen. Deze kritische fase kan slechts in goede omstandigheden verlopen als zowel de nutriëntenvoorraad als de vochtvoorziening in orde zijn. De duur van deze periode bedraagt ongeveer 5 à 6 weken, namelijk vanaf halfweg juni tot de bloei. In deze periode wordt 60 à 70% van de totale hoeveelheid voedingsstoffen opgenomen.

Vooral tijdens de fase van oprichting naar de pluim is de stikstofbehoefte groot. In de beginperiode van de groei heeft de maïsplant een geringe behoefte aan stikstof.

Figuur 7: N-opname bij maïs.

Bron: <http://maisdoolhof.com>

Het nog weinig ontwikkelde wortelgestel kan de aanwezige stikstof in het bodemprofiel moeilijk mobiliseren en benutten. De relatief grote rijenafstand is op dat vlak ook een nadeel. Het is dan ook belangrijk dat u via bemesting een hoeveelheid stikstof in de onmiddellijke nabijheid van de wortels aanbrengt, aangezien de mineralisatie op dat ogenblik meestal nog gering is. In de periode van volle groei en grootste N-opname (vanaf half juni tot begin augustus) kan veel stikstof die vrijkomt via

mineralisatie van organische stof, de ingewerkte groenbedekker en (organische) bemesting worden benut.

Na de bloei is de N-opname nog zeer beperkt. U moet er dus voor zorgen dat vanaf de bloei alle beschikbare stikstof is opgenomen en er vanaf dan geen aanzienlijke hoeveelheden stikstof meer in de bodem aanwezig zijn. Vooral dierlijke mest bevat veel organisch gebonden stikstof die langzaam vrijkomt. De maïs zal hiervan niet veel meer opnemen, waardoor deze vrij in de bodem achterblijft.

Maïs neemt, in tegenstelling tot gras, enkel de hoeveelheid stikstof op die het nodig heeft voor zijn groei. Indien meer stikstof in de bodem aanwezig is dan blijft dit in de bodem achter met een grotere kans op een hoog nitraatresidu en verlies van nitraat tot gevolg.

4.2 TEELTCOMBINATIE GRAS-MAÏS VRAAGT EEN ANDERE AANPAK

De teeltcombinatie gras-maïs betekent dat u voor het inzaaien van de maïs eerst een snede gras oogst. Mits de nodige vakkennis en een gepast management biedt deze teeltcombinatie u de kans om meer kwaliteitsvol ruwvoeder te oogsten. Ook het mestdecreet geeft u de mogelijkheid op een bijkomend voordeel: u mag immers bij een teeltcombinatie van gras-maïs een hogere bemesting toepassen, en daarbij indien gewenst ook meer dierlijke mest inzetten mits derogatie op uw bedrijf werd toegestaan. Ook een teeltcombinatie snijrogge-maïs is toegelaten. Snijrogge moet u dan oogsten na 15 maart, en voor gras is dat na 1 april.

Kiest u voor gras-maïs, dan houdt u best rekening met een aantal zaken. U wilt immers kwaliteitsvol gras oogsten, zonder veel in te moeten leveren op de maïsofbrengst.

4.2.1 Hoe kan ik mijn kansen op twee goede teelten verhogen?

Om gras te oogsten met een hoge kwaliteit is de inzet van kunstmest nodig. De hoeveelheid kunstmest is afhankelijk van de vraag of u al dan niet tijdig dierlijke mest kunt inzetten. Indien de weersomstandigheden gunstig zijn en het gevaar op insporing beperkt is, kunt u ervoor kiezen om het gras te bemesten met dierlijke mest. Uit onderzoek van het LCV bleek dat een gift van minstens 50% van de totale jaargift is aangewezen voor een aanvaardbare opbrengst en kwaliteit. Een kleine aanvulling met kunstmest verhoogt het eiwitgehalte van het gras. Het gras kan de organische mest niet volledig benutten, maar de nutriënten die later vrijkomen kunnen door het volggewas (maïs) vlot worden opgenomen. Door dierlijke mest te geven aan het gras kunt u een hoeveelheid kunstmest voorbehouden voor de maïs bv voor rijenbemesting. Laten de omstandigheden het niet toe, dan bemest u het gras beter enkel met de toegelaten dosis kunstmest. De dierlijke mest wordt dan enkel toegediend aan de maïs.

Maai uw gras tijdig en kies voor vroege maïsrassen

Het is zeer belangrijk dat u het gras tijdig maait. U moet streven naar een opbrengst van 2 tot maximaal 3 ton droge stof per ha. Een te zware snede is niet alleen nadelig voor de voederwaarde, maar zal meestal ook negatieve gevolgen hebben voor de volgteelt maïs. Een

zware snede onttrekt veel vocht en met een uitgedroogde bouwvoor krijgt u geen goed zaai bed en komt de maïs slecht op. Maïs is de hoofdteelt, geef daarom absolute voorrang aan een tijdige zaai van de maïs. In combinatie met een keuze voor vroege rassen vergroot dit de kans dat u een goed afgerijpt gewas tijdig kunt oogsten. U kunt het gras op zijn beurt in het najaar weer tijdig zaaien waardoor u meteen een goede basis legt voor het volgende teeltseizoen. Via dergelijke bewuste keuzes kunt u de

risico's bij deze combinatie van teelten beperken en de kansen op succes gevoelig verhogen. Zie ook [Voorbeeld 3: teeltcombinatie gras-maïs met derogatie.](#)

5 BELANG VAN VERSCHILLENDE VOEDINGSELEMENTEN & GEBREKSVERSCHEIJNSELEN

5.1 STIKSTOF (N)

Stikstof vormt de hoofdmotor voor de groei en is van groot belang voor een goede ontwikkeling van de plant. Het bevordert de ontwikkeling van de stengel- en bladmassa en in tweede instantie ook die van de kolf.

Door een gebrek aan stikstof stagneert de assimilatie. Als er zich onvoldoende chlorofyl of bladgroenkorrels vormen, verkleuren de bladeren lichtgroen tot geel .

Stikstof kan voorkomen in organische of minerale vorm. Stikstof in organische vorm wordt voornamelijk aangetroffen in eiwitten en aminozuren. Deze stikstof is niet direct opneembaar voor de plant. Door de mineralisatie naar minerale vorm wordt de organische stikstof wel beschikbaar voor de plant. De mate van mineralisatie hangt in grote mate af van de bodemcondities en de aanwezigheid van micro-organismen.

Minerale stikstof kan op zijn beurt ook in verschillende vormen voorkomen, maar voor de plantenvoeding zijn enkel ammonium en nitraat van belang. Ammonium is een kation (positief geladen deeltje) en kan bijgevolg vastgehouden worden in de bodem door het negatief geladen klei-humuscomplex. Nitraat is echter negatief geladen en wordt bijgevolg niet vastgehouden in de bodem. Hierdoor is nitraat gevoelig voor uitspoeling. Het wordt echter beter opgenomen door de plant dan ammonium. Nitraat wordt rechtstreeks via nitraathoudende meststoffen in de bodem gebracht, maar kan ook via omzetting van ammonium vrijkomen (nitrificatie). Net als bij de mineralisatie hebben de bodemcondities ook hier een invloed op de hoeveelheid ammonium die er omgezet wordt tot nitraat. Het ammonium kan enerzijds via ammoniumhoudende meststoffen beschikbaar gesteld worden, maar anderzijds zal er bij de omzetting van organische naar minerale stikstof eerst ammonium gevormd worden die dan op zijn beurt omgezet kan worden tot nitraat.

5.2 FOSFOR (P)

Maïs is gevoelig voor fosforgebrek. Dit gebrek uit zich door een paarse verkleuring van de maïsplant in het jeugd stadium. Het is een subtropisch gewas en is hierdoor koudegevoelig. Vanwege deze gevoeligheid vertraagt in een koud voorseizoen de wortelgroei en vermindert in zekere mate ook de wortelactiviteit van de plant. Bovendien neemt de oplosbaarheid van fosfaat af bij lage temperatuur. Houd er rekening mee dat op percelen met een te lage pH fosfaat minder goed opneembaar is. In de kritische jeugdfase (50 à 70 dagen na opkomst) heeft maïs 2 à 3 kg P₂O₅/ha/dag nodig.

In plaats van vollevelds kunt u fosfor naast de maïsrij toedienen als startmeststof (rijenbemesting). Fosfaat is praktisch onbeweeglijk in de bodem. Door de fosfor bij de zaai in de buurt van de wortels te

Afbeelding 7: Rood-paarsverkleuring bij fosfortekort.

Bron: Optimalisatie bemesting mais, LCV, KWS

brengen zal de opname duidelijk hoger zijn dan bij een gewone volleveldbehandeling. De resultaten met startfosfor zijn vooral in ongunstige jaren of op koude, natte gronden positief. Het effect van startfosfor is vooral afhankelijk van drie factoren:

- een te laag fosforgehalte;
- een te lage pH al dan niet gecombineerd met een te laag fosforgehalte;
- een koud voorseizoen.

Let op: als u op uw bedrijf derogatie toepast op één of meerdere percelen, dan mag u volgens de huidige mestwetgeving op geen enkel perceel fosfor uit kunstmest toedienen!

5.3 KALIUM (K)

Kalium speelt een belangrijke rol bij de kolfvulling, de celstrekking en bij de groei en stevigheid van het gewas. Het is belangrijk voor een efficiënt gebruik van water waardoor droogte-effecten veel meer uitgesproken zijn bij een kalitekort. Voldoende kalium verhoogt eveneens de weerstand tegen stengelrot. Kali is zeer beweeglijk in de plant en vooral actief waar jonge weefsels gevormd worden.

Kali wordt hoofdzakelijk in het begin van de groei opgenomen. Bij de bloei is al 90% van de kali opgenomen, hoewel op dat ogenblik nog maar 40% van de uiteindelijke drogestofopbrengst gerealiseerd is. In volle groeiperiode kan mais 7 kg K_2O per dag en per hectare opnemen. Ongeveer een maand voor de bloei kan het K-gehalte in de stengel oplopen tot 5% op de droge stof. In de korrels is slechts 20% van de opgenomen hoeveelheid kali terug te vinden. Het grootste **deel bevindt zich in de stengel en het blad.**

Afbeelding 8: Kaliumgebrek is het eerst zichtbaar aan het geel worden van de bladranden.

Bron: www.extension.uidaho.edu

Kaligebrek kunt u opmerken als de bladeren vergelen en bruin worden, te beginnen aan de top van de onderste bladeren. Bovendien gaan de planten op het einde van de groeiperiode gemakkelijk legeren bij kaligebrek. De kolven zijn dan ook smaller en aan de top slecht gevuld.

1.1 MAGNESIUM (Mg)

Magnesium is een bestanddeel van het chlorofyl en is van belang voor de fotosynthese. Daarnaast speelt het ook een rol bij de bouw van eiwitten.

Magnesiumgebrek is te herkennen aan het geel worden van het blad tussen de nerven. De gebreksverschijnselen treden eerst op bij de oudste bladeren. Op zandgronden en bij een lage pH zal magnesiumgebrek sneller optreden.

Afbeelding 9: Magnesiumgebrek is te herkennen aan het geel verkleuren van het blad tussen de nerven.

Bron: <http://www.extension.uidaho.edu>

5.4 BOOR (B)

Boor is in de plant aanwezig in het groeipunt, de bloeiwijze, de bladeren en het floëem. Het floëem is belangrijk voor het transport van assimilaten die gevormd worden door fotosynthese. Het sporenelement stimuleert de bloei en vruchtzetting. Een gebrek aan boor betekent vaak een slechte korrelzetting die verspreid over de kolf te zien is. Boorgebrek treedt op bij koude en droogte, bij een hoge pH en bij een overmatige kaliumbemesting. Boor is gevoelig aan uitspoeling. Op zandgronden zal er bijgevolg sneller boorgebrek optreden.

5.5 MANGAAN (Mn)

Een gebrek aan mangaan uit zich door een doffe olijfgroene kleur van het blad met vaak dorre bladpunten. De groei wordt geremd, wat de plant een gedrongen uitzicht geeft. De beschikbaarheid van mangaan wordt in grote mate bepaald door de pH. Zo zal een gebrek vooral optreden bij een te hoge pH. Mangaangebrek kan ook voorkomen op koude en natte gronden.

Afbeelding 10: Mangaangebrek.

Bron: www.extension.uidaho.edu

5.6 KOPER (Cu)

Net als bij boor heeft gebrek aan koper een slechte korrelzetting tot gevolg. De bladeren vertonen een algemene chlorose met eventueel slappe en dorre bladpunten. In het algemeen wordt met dierlijke mest voldoende koper gegeven.

6 HISTORIEK EN EVOLUTIES OP HET VLAK VAN BEMESTING

Het verleden heeft duidelijk aangetoond dat maïs weinig last heeft van overbemesting en grote hoeveelheden dierlijke mest kan verdragen. In de jaren '80 van vorige eeuw werden in streken met veel intensieve veeteelt grote hoeveelheden dierlijke mest toegediend op maïspcelen. Hoeveelheden van 60 tot 80 ton per ha waren de regel, en giften tot meer dan 100 ton per ha kwamen voor. De noodzaak om de aanwezige voorraad mest te plaatsen deed bij veel telers de kennis over oordeelkundige bemesting vervagen. Velen dachten dat het niet meer anders kon.

De opgelegde beperkingen van het mestdecreet hebben intussen geleerd dat het op een weloverwogen manier ook kan met veel minder mest en minder overlast voor het milieu.

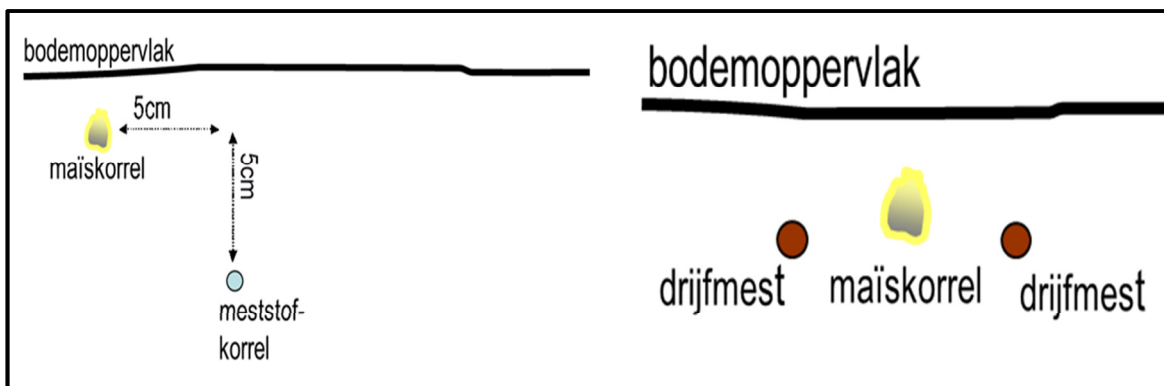
6.1 HOE KAN IK MESTSTOFFEN OP DE BESTE MANIER INZETTEN?

Om de bemestingsbehoefte in te vullen, hebt u als landbouwer de keuze tussen dierlijke mest en kunstmest. Doorgaans wordt er mengmest vollelds toegediend en ondergewerkt, aangevuld met

kunstmest die in de rij wordt toegediend. Doordat maïs enerzijds een vrij grote tussenrijafstand en anderzijds een beperkt wortelstelsel heeft, moeten de nutriënten zich dicht bij de maïsplant bevinden.

6.2 MODERNE TECHNIEKEN OM EFFICIËNTIE TE VERHOGEN

Rijenbemesting met kunstmest is in de maïsteelt een algemeen begrip. Voor de optimale werking van de meststoffen bij rijenbemesting van groot belang dat deze meststoffen op de juiste plaats terechtkomen. Dit is circa 5 cm naast en 4 tot 5 cm onder het zaad. Onderstaande figuur geeft hier een beeld van.

Figuur 8: Optimale ligging van meststoffen t.o.v. maïskorrels bij rijenbemesting.

Bron: LCV

Met rijenbemesting zorgt u ervoor dat de toegediende nutriënten efficiënter worden benut. De vuistregel is dat bij toediening via rijenbemesting de werking van stikstof verbetert met 25%. Voor fosfor loopt dit zelfs op tot 50%. Binnen het LCV werden hierrond gedurende meerdere jaren proeven aangelegd. De resultaten van deze proeven zijn terug te vinden op de [LCV website](#), onder meer in de publicatie 'Rijenbemesting bij maïs: welke meststof kiezen'.

Rijenbemesting resulteert doorgaans in een hogere opbrengst én een lager nitraatresidu. Via de rijenbemesting is het mogelijk om binnen de geldende bemestingsnormen een goede opbrengst te behalen.

Mengmest, de basis voor de bemesting van maïs, wordt in tegenstelling tot kunstmest nog vollevelds uitgereden. De vraag is echter of, naar analogie van rijenbemesting met kunstmest, de nutriënten in mengmest beter benut kunnen worden als de mest via rijenbemesting wordt toegediend. Voldoende capaciteit en het inzetten van zware machines op geploegd land zijn beperkende factoren. De inzet van GPS-technieken kunnen hier mogelijk een oplossing bieden zodat de mest toch nog voor het ploegen of voor een laatste grondbewerking kan worden toegediend. Meer informatie over deze technieken kunt u terug vinden op de [LCV website](#) bij publicatie 'Rijenbemesting met mengmest bij maïs'.

Na drie jaar proeven werd bij het gelijktijdig bemesten en zaaien een kleine meeropbrengst ten opzichte van het toedienen vlak na ploegen gerealiseerd. De rijenbemesting met mengmest voor het zaaien werd twee jaar beproefd, met eerder wisselende resultaten.

Verder onderzoek is nodig over rijenbemesting met drijfmest

en eventueel ook een fractioneringsschema opgesteld. De factoren die in de berekening zijn opgenomen kunnen in drie groepen worden onderverdeeld:

- groep 1 - Minerale stikstofreserve: de bij de stalname in de bodem beschikbare minerale stikstof en de al opgenomen stikstof door het gewas;
- groep 2 - Mineralisatie: factoren die de stikstof begroten die na de stalname beschikbaar wordt voor het gewas;
- groep 3 - Negatieve factoren: factoren die een negatieve invloed hebben op de N-beschikbaarheid.

Groep 1 - Minerale stikstofreserve

Omdat de minerale stikstof meestal niet homogeen verdeeld is over de volledige diepte worden de bodemstalen genomen in lagen van 30 cm. Hierdoor krijgt men een nauwkeuriger beeld van de minerale stikstofreserve in de bodem. Elk bodemstaal van 30 cm wordt geanalyseerd op minerale stikstof (nitrische en ammoniakale stikstof). Op basis van het schijnbaar soortelijk gewicht van de bodemlaag worden de analysesresultaten omgerekend naar kg N/ha en verrekend in de N-index. De hoeveelheid ammoniakale stikstof in de bodem is meestal beperkt. Door de afzonderlijke meting van de ammoniakale stikstof gebeurt er ook een belangrijke kwaliteitscontrole op de bodemstalen. Hoge waarden voor de ammoniakale stikstof kunnen bijvoorbeeld aangeven dat de stalen genomen werden op recent bemeste percelen of dat de stalen niet zorgvuldig werden bewaard.

Bij maïs is het overgrote deel van de wortels aanwezig in de bodemlaag van 0–60 cm. Voor het berekenen van het bemestingsadvies wordt dan ook rekening gehouden met de minerale stikstofreserve van 0 tot 60 cm diepte.

Groep 2 - Mineralisatie

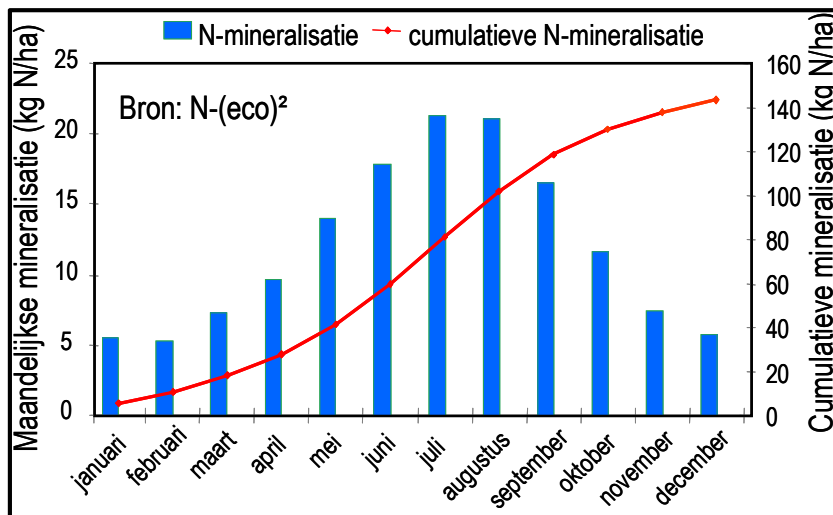
Door mineralisatie vanuit de bodemhumus komt er in vruchtbare bodems elk jaar een grote hoeveelheid minerale stikstof beschikbaar voor de plant. In de N-indexmethode wordt met deze mineralisatie rekening gehouden door de koolstofactor. Deze is gebaseerd op het koolstofgehalte van de bovenste bodemlaag, de bodemtextuur en het bewortelingspatroon van het gewas. De stimulering van de mineralisatie door recente bekalking of door het scheuren van een weide wordt eveneens in rekening gebracht. De waarde van de overige factoren die de N-levering na stalname begroten, wordt bepaald op basis van een aantal gegevens van het perceel. Zo moet er bij bepaalde voorteelten (erwten, bonen, kolen, ...) rekening gehouden worden met de N-levering vanuit de oogstresten. De N-levering door een groenbedekker is onder andere afhankelijk van het type groenbedekker en de ontwikkeling ervan.

In het geval van organische bemesting wordt berekend hoeveel minerale stikstof uit de organische stikstof fractie gaat vrijkomen gedurende het groeiseizoen. Hiertoe moet u de dosis, het type organische bemesting en het tijdstip van toediening opgeven. De hoeveelheid stikstof die in rekening wordt gebracht voor de verschillende vormen van organische bemesting is slechts een deel van de totale N-aanvoer via de organische mest.

Over het algemeen is de grootte van de factoren die de mineralisatie begroten kleiner dan wat in de literatuur als gemiddelde werking wordt aangegeven. Bij toepassing van dierlijke mest bijvoorbeeld wordt de minerale stikstof uit de mest mee gemeten in het bodemstaal en zit dus al begroot in de factoren van groep 1. In groep 2 wordt de verwachte mineralisatie uit de organische stikstof fractie

begroot. Indien bietenblad wordt ondergewerkt dan wordt in totaal 80-120 kg N/ha aan de bodem toegevoegd. Tijdens de winterperiode mineraliseert hiervan al een deel. Van deze gemineraliseerde stikstof wordt, afhankelijk van de uitspoelingsverliezen, tijdens de winterperiode nog een gedeelte gemeten in de grondstalen. De stikstof die nog via het ondergewerkte bietenloof zal geleverd worden en die verrekend wordt in de N-index bedraagt 15-30 kg N/ha, afhankelijk van de ingewerkte hoeveelheid. Voor groenbedekkers geldt eenzelfde redenering.

In onderstaande [Figuur 9](#) is de gemiddelde maandelijkse stikstofmineralisatie van onze Vlaamse landbouwgronden weergegeven. De mineralisatie op maandbasis is vrij beperkt in de wintermaanden. Wanneer de bodemtemperatuur laag is, bedraagt de gemiddelde maandelijkse mineralisatie ongeveer 5 kg N/ha. In het voorjaar, wanneer de bodemtemperatuur geleidelijk toeneemt, stijgt ook de gemiddelde maandelijkse mineralisatie tot boven de 10 kg N/ha. In de zomermaanden bereikt de mineralisatie een maximum. Op een perceel met een normaal humusgehalte kan deze oplopen tot boven de 20 kg N/ha. Voldoende vochtvoorziening in de bodem is hierbij wel belangrijk. Zonder voldoende bodemvocht valt de mineralisatie sterk terug. In het najaar daalt de stikstofvrijstelling terug om in december terug te vallen tot een gemiddelde van ongeveer 5 kg N/ha. De cumulatieve curve in onderstaande figuur sommeert de mineralisatie per maand en toont dat op jaarbasis met een normale vochtvoorziening en onder normale temperatuursomstandigheden 140 kg N/ha door mineralisatie kan vrijkomen.

Figuur 9: Gemiddelde maandelijkse N-vrijstelling door mineralisatie op Vlaamse bodems met een normaal humusgehalte.

Bron: N-(eco)²-studie

Specifiek voor maïs moet u weten dat na half augustus nog weinig stikstof wordt opgenomen. Tijdens de afrijping valt de N-opname volledig stil. Alle stikstofvrijstelling die dan nog plaatsvindt resulteert in een aanrijking van het nitraatgehalte in de bodem die uiteindelijk als nitraatresidu teruggevonden wordt in de meetperiode 1 oktober–15 november.

Groep 3 - Negatieve factoren

Factoren die het mineralisatieproces negatief beïnvloeden of de beschikbaarheid van minerale stikstof verminderen, worden als negatieve waarden verrekend in de N-index. Bijvoorbeeld een te vaste structuur of een te lage pH remmen de mineralisatie. Bij vroege stalname wordt nagegaan of er nog nitraatuitspoeling kan plaatsvinden in de periode tussen de stalname en het begin van de intensieve N-opname door het gewas.

De interpretatie van de N-index gebeurt net als bij de standaardgrondontleding op basis van evaluatiegrenzen en beoordelingsklassen. Voor ieder perceel wordt de N-index beoordeeld in vijf categorieën, namelijk zeer laag, lager dan normaal, normaal, hoger dan normaal en zeer hoog. Deze beoordeling geeft u een idee van de N-beschikbaarheid op uw percelen voor de verbouwde teelt, en bijgevolg ook van de N-behoefte. Met deze beoordeling is het geenszins de bedoeling een uitspraak te doen over de uitgevoerde bemestingen van het afgelopen jaar.

De algemene formule voor de berekening van het N-advies ($\text{kg} \frac{\text{N}}{\text{ha}}$) is van het type:

$$N - \text{advies} = A - B \times N - \text{index}$$

De waarden voor A en B werden afgeleid uit proefveldonderzoek (o.a. Boon *et al.*, 1985). De adviesbasis is echter een dynamisch gegeven dat op basis van onderzoeksresultaten (o.a. gegevens over nieuwe rassen) regelmatig wordt aangepast. Voor maïs geldt een verschillende A-waarde voor korrelmaïs en kuilmaïs. Deze is ook afhankelijk van de eigenschappen van het verbouwde ras. Hierbij wordt rekening gehouden met een stikstofbehoefte van 240 tot 280 kg N/ha.

7 ENKELE PRAKTIJKVOORBEELDEN VAN BEMESTINGSSHEMA'S

Alle voorbeelden die hieronder worden weergegeven, zijn gebaseerd op MAP5. Als een nieuw actieplan in werking treedt, kunnen de bemestingsnormen wijzigen. Maar met een bedrijfsbenadering is de bemesting op perceelsniveau minder afhankelijk van strakke normen. Er wordt steeds gewerkt met het systeem van 'werkzame stikstof'.

7.1 VOORBEELD 1: MAÏS ZONDER DEROGATIE

In dit voorbeeld wordt uitgegaan van een zandleembodem waarop u enkel maïs verbouwt. Dit betekent dat u maximaal 170 kg N/ha uit dierlijke mest mag gebruiken. De toegelaten hoeveelheid werkzame stikstof is beperkt tot 150 kg N/ha (norm niet-zandgrond) en er mag maximaal 80 kg P₂O₅/ha toegediend worden.

Uit een standaardbodemanalyse krijgt u bijvoorbeeld een bemestingsadvies van 160 kg N, 40 kg P₂O₅, 260 kg K₂O en 50 kg MgO.

Beschikbaar uit mengmest

Uit het analyserapport blijkt dat de mest 4,7 kg N; 1,4 kg P₂O₅; 4,71 kg K₂O en 0,88 kg MgO per ton bevat. U mag volgens het mestdecreet van deze mest respectievelijk

$$36 \text{ m}^3 \left(= \frac{170 \text{ kg N/ha}}{4,7 \text{ N/ton}} \right) \text{ en } 57 \text{ m}^3 \left(= \frac{80 \text{ kg P}_2\text{O}_5\text{/ha}}{1,4 \text{ kg P}_2\text{O}_5} \right) \text{ per hectare toedienen.}$$

Stikstof is de limiterende factor, en u mag dus 36 m³ rundermengmest per hectare toedienen.

Aanvullen met kunstmest

Het advies bedraagt 160 kg N/ha. Rekening houdend met een werkzaamheidsgraad van 60% voor stikstof uit de mengmestgift (170 kg N/ha totaal * 0,60 = 102 kg N/ha werkzaam) moet u dus nog 58 kg N/ha bijgeven. Aangezien het mestdecreet slechts 150 kg werkzame N/ha toelaat, mag u maar **48 kg N/ha** uit kunstmest bijgeven.

Voor de andere elementen gaat u op een analoge manier te werk:

- Fosfor: 40 kg P₂O₅ (advies) - 47,6 kg P₂O₅ (uit mengmest) = **-7,6 kg P₂O₅/ha**
- Kalium: 260 kg K₂O (advies) - 160,1 kg K₂O (uit mengmest) = **99,9 kg K₂O/ha**
- Magnesium: 50 kg MgO (advies) - 29,9 kg MgO (uit mengmest) = **20,1 kg MgO/ha**

Invulling kunstmeststoffen

- Stikstof: kalkammonsalpeter (KAS 27% N) wordt in de rij toegediend: $\frac{48 \text{ kg N/ha}}{27\%} = \mathbf{177 \text{ kg KAS}}$

- Fosfor: de benodigde hoeveelheid fosfor is ingevuld met drijfmest en u hoeft dus geen aanvulling met kunstmest te doen.

- Kalium: Chloorkali (40% K₂O en 6% MgO): $\frac{99,9 \text{ kg K}_2\text{O/ha}}{40\%} = \mathbf{250 \text{ kg Chloorkali}}$

- Magnesium: Chloorkali (40% K₂O en 6% MgO): $\frac{20,1 \text{ kg MgO/ha}}{6\%} = 335 \text{ kg chloorkali}$

U kunt dus 250 kg chloorkali toepassen. Zo geeft u 15 kg MgO en is de behoefte zo goed als ingevuld.

Invulling kunstmeststoffen

- **Het gras** krijgt nog 72 kg N uit kunstmest, wat overeen komt met **266 kg KAS 27%**
- **Maïs:**

- Stikstof en fosfor: nog 27 kg N en 19,6 kg P₂O₅ => N-P meststof 20 - 10 toedienen.
 Dit komt ongeveer overeen met **150 kg N-P meststof** die u bij het zaaien in de rij kunt toedienen (=30 kg N en 15 kg P₂O₅)

- Kalium: chloorpotas met 60% kalium: $\frac{90,4 \text{ kg K}_2\text{O/ha}}{60\% \text{ K}_2\text{O}} = 150 \text{ kg chloorpotas}$

- Magnesium: de benodigde hoeveelheid magnesium wordt ingevuld met drijfmest en u hoeft dus niet aan te vullen.

Onderstaande tabel geeft dit nog eens schematisch weer.

Tabel 16: Praktijkvoorbeeld bemesting teeltcombinatie gras/maïs zonder derogatie.

PRAKTISCH VOORBEELD		SYSTEEM WERKZAME N					
MAIS + gras		N	Nwerkzaam	P ₂ O ₅	K ₂ O	MgO	
Adviesbemesting (bodemanalyse)			210	70	260	30	
		N totaal	N werkzaam				
Mestanalyse (kg/ton) rundermengmest		4,7	2,82	1,4	4,71	0,88	
Toegestane hoeveelheid mengmest binnen de norm van 170N							
	ton	36,0					
Hoe verdelen?							
1	na 15/02: eerste beperkte gift voor het Italiaans raaigras						
	ton	15,0					
	Bemesting dierlijk	70,5	28,2	21,0	70,7	13,2	
			14,1	(werkzaam voor de maïs)			
	Bijbemesting (100N-werkzameN uit mengmest)		72,0	0,0	0,0	0,0	266 kg AN27%/ha

2	na gras: tweede gift - na maaien van het Italiaans raaigras					
	ton	21,0				
	Bemesting	98,7	59,2	29,4	98,9	18,5
	Ntotaal	N dierlijk	N werkzaam	P ₂ O ₅		
NORM		170,0	230	95		
Totaal organische mest		169,2	101,5	50,4	169,6	31,7
	Ruimte voor kunstmest voor maïs	Advies-Nwerkzaam	36,5	9,6	90,4	-1,7
	Binnen norm kan:		56,6	=(230-28,2-14,1-59,2-72)		
	150kg 20-10 bij zaaien:		30,0	15		
	150 kg chloorpotas 60%:				90	
TOTALE BEMESTING gras+maïs	281,2	169,2	213,5	72,4	259,6	31,7
	N werkzaam maïs uit bemesting:		113,3			
	=14,1 N (nawerking 1ste gift) + 59,2N + 30N + 10N uit grasstoppel					

7.3 VOORBEELD 3: TEELTCOMBINATIE GRAS-MAÏS MET DEROGATIE

In dit voorbeeld wordt uitgegaan van de teeltcombinatie gras-maïs met derogatie op een zandbodem. Dit betekent dus dat u maximaal 250 kg N/ha uit dierlijke mest mag gebruiken. De hoeveelheid werkzame stikstof is dan beperkt tot 200 kg N/ha en er mag maximaal 95 kg P₂O₅/ha toegediend worden.

Na een standaardbodemanalyse krijgt u bijvoorbeeld een bemestingsadvies van 210 kg N, 60 kg P₂O₅, 260 kg K₂O en 30 kg MgO. U moet echter de normen van het mestdecreet respecteren, waardoor u de stikstofbemesting moet beperken tot 200 kg werkzame N/ha.

Beschikbaar uit drijfmest

Uit het analyserapport blijkt dat de mest 4,7 kg N; 1,4 kg P₂O₅; 4,71 kg K₂O en 0,88 kg MgO per ton bevat. Volgens het mestdecreet mag u op basis van de totale stikstof- en fosforinhoud van de mest respectievelijk 53 m³ en 67 m³ per hectare toedienen:

$$\text{Stikstof: } 53 \text{ m}^3: \left(\frac{250 \text{ kg N/ha}}{4,7 \text{ kg N/ton}} = 53 \text{ m}^3 \right) \text{ en fosfor: } 67 \text{ m}^3: \left(\frac{95 \text{ kg P}_2\text{O}_5/\text{ha}}{1,4 \text{ kg P}_2\text{O}_5} = 67 \text{ m}^3 \right)$$

Invulling kunstmeststoffen

- **Het gras** krijgt dus nog 40 kg N uit kunstmest, wat overeen komt met **150 kg KAS 27%**
- **Maïs**

- Stikstof: nog 10 kg N => startmeststof 20% N toepassen.

Dit komt dus overeen met **50 kg startmeststof 20% N** die u bij het zaaien in de rij kan toedienen.

- Fosfor: de benodigde hoeveelheid fosfor wordt ingevuld met mengmest en u hoeft dus niet aan te vullen.

- Kalium: de benodigde hoeveelheid kalium wordt ingevuld met mengmest en u hoeft dus niet aan te vullen.

- Magnesium: de benodigde hoeveelheid magnesium wordt ingevuld met mengmest en u hoeft dus niet aan te vullen.

Opmerking: Bij een teeltcombinatie van gras en maïs met derogatie moet u de snede gras krap bemesten met stikstof, en zal de maïs een belangrijk deel van de benodigde hoeveelheid stikstof moeten halen uit de nawerking van mengmest, de ingewerkte graszode en de mineralisatie van organische stof. Dat kan alleen maar lukken bij een goed humusgehalte en optimale pH van het perceel.

Onderstaande tabel geeft dit nog eens schematisch weer.

Tabel 17: Praktijkvoorbeeld invulling bemesting voor teeltcombinatie gras/maïs onder derogatie.

PRAKTISCH VOORBEELD		SYSTEEM WERKZAME N				
MAIS+gras		N	Nwerkzaam	P ₂ O ₅	K ₂ O	MgO
Adviesbemesting (bodemanalyse)			210	60	260	30
		Ntotaal	Nwerkzaam			
Mestanalyse (kg/ton) rundermengmest		4,7	2,82	1,4	4,71	0,88
Toegestane hoeveelheid mengmest binnen de norm van 250N						
	ton	53,0				
Hoe verdelen?						
1	na 15/02: eerste beperkte gift voor het Italiaans raigras					
	ton	20,0				
	Bemesting	94,0	37,6	28,0	94,2	17,6
			18,8	(werkzaam voor de maïs)		
	Beperkte kunstmestgift op gras:		40,0	(=150 kg KAS/ha)		
2	na gras: tweede gift - na maaien van het Italiaans					
	ton	33,0				

	Bemesting	155,1	93,1	46,2	155,4	29,0
NWERKZAAM		Ndierlijk	Nwerkzaam	P ₂ O ₅		
NORM		250,0	200	95		
Totale organische mest		249,1	149,5	74,2	249,6	46,6
Ruimte voor kunstmest voor maïs		Advies- totaal N werkz	20,5	-14,2	10,4	-16,6
	Binnen norm kan:		10			
	50kg startmeststof bij zaaien:		10			
TOTALE BEMESTING gras+maïs		249,1	200,0	74,2	249,6	46,6
	N werkzaam maïs uit bemesting:		131,9 kg = 18,8 N(nawerking 1ste gift)+ 93,1N+ 10N +10Nuit stoppel			

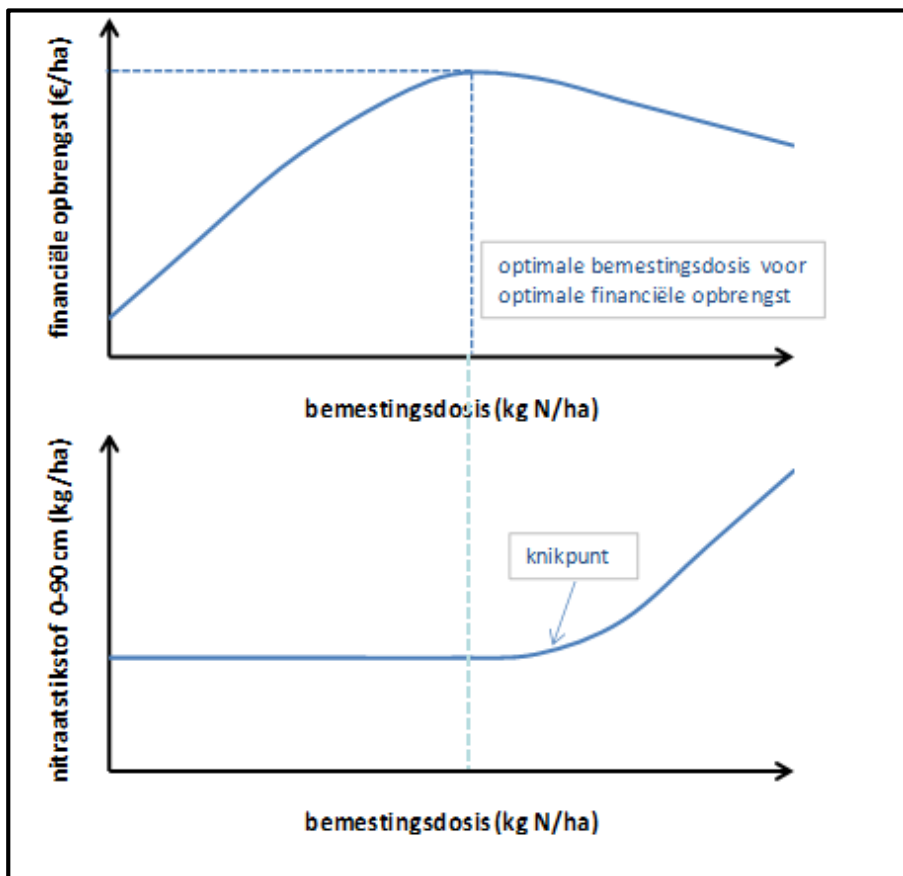
8 HOE MILIEUVRIENDELIJK IS DE TEELT VAN MAÏS INZAKE NUTRIËNTEN?

Door de aanwezigheid van humus, oogstresten, een groenbedekker, organische bemesting en bekalking vindt het merendeel van de stikstofvrijstelling (mineralisatie) plaats in de bodemlaag van 0-30 cm. Dit vormt een extra stikstofbron voor het geteelde gewas. De bijdrage hiervan blijft in het voorjaar eerst nog beperkt, maar neemt sterk toe gedurende de zomermaanden. De mineralisatiecapaciteit en – snelheid hangt af van volgende factoren: humusgehalte, zuurtegraad of pH, bodemtemperatuur en de aanwezigheid van voldoende vocht en zuurstof. Dit betekent dat er in veel gevallen nog een aanzienlijke hoeveelheid stikstof kan worden vrijgesteld tijdens de periode van afrijping van de maïs. De stikstofopname van de maïs loopt vanaf dan echter aanzienlijk terug, zodat de stikstof die dan nog wordt vrijgesteld, integraal bijdraagt tot het nitraatresidu dat teruggevonden wordt in het najaar.

Een beredeneerde teelttechniek is vereist om tot een aanvaardbaar nitraatresidu te komen.

Beredeneerd te werk gaan bij de bemesting door de mineralisatiecapaciteit van de bodem in rekening te brengen is dus absoluut noodzakelijk als u bij de nitraatresiducontrole tijdens de sperperiode van 1 oktober tot 15 november onaangename verrassingen wilt vermijden.

Onderstaande afbeelding geeft een duidelijk beeld van het verloop van de opbrengst van maïs en het nitraatresidu bij een toenemende bemesting. De financiële opbrengst is optimaal bij een bepaalde bemestingsdosis. Bij dit punt is er nog maar weinig gevaar voor overschrijding van de nitraatresidunorm, aangezien de maïsplant de nutriënten van de bodem goed kan benutten. Indien u de bemesting gaat opdrijven, is er kans op een lagere financiële opbrengst (duurdere bemesting, gevaar voor legering, ...). Indien de maïsplant niet alle nutriënten meer kan gebruiken, is er een gevaar dat de nitraatresidunorm wordt overschreden.

Figuur 10: Optimale bemestingsdosis in functie van financiële opbrengst en nitraatresidu

Bron: Jan Bries, BDB

8.1 HOE KAN IK HET NITRAATRESIDU BEPERKEN?

8.1.1 Nauwkeurig bemesten

Om het nitraatresidu in het najaar zo laag mogelijk te houden, komt het erop aan ervoor te zorgen dat vrijwel alle opneembare stikstof half augustus is opgebruikt. Immers, vanaf dat ogenblik tot de oogst levert de bodem meer stikstof dan wat het gewas nog kan opnemen. De grootste kans om hierin te slagen hebt u wanneer u de stikstofbemesting baseert op een verfijnd bemestingsadvies na analyse van het bodemprofiel in het voorjaar. Voor maïs is daarvoor een bodemstaal nodig tot een diepte van 60 cm.

Als u moderne technieken zoals rijenbemesting toepast, kunt u tot 25% op kunstmeststikstof besparen, en verkleint u bovendien de kans op een hoog nitraatresidu.

8.1.2 Zaai na de oogst een groenbedekker

Na de maïs oogst is het wenselijk om een groenbedekker of 'vanggewas' in te zaaien. Zoals reeds vermeld zal een groenbedekker nog stikstof opnemen die anders kan uitspoelen. Voor het inzaaien van de

Tabel 18: Opbrengst en nitraatresidu kuilmaïs op meerjarig gescheurd grasland i.f.v. bemesting en tijdstip van frezen van de oude zode (LCV 2000 – 2002).

Frezen graszode	Bemesting		Kempen		Zandleem	
	T RDM	N uit KM	Opbr.	N residu	Opbr.	N residu
Jan	0	0	100	156	100	73
Jan	20	0	99,0	179	102,5	123
apr	0	0	96,7	157	93,3	54
apr	20	0	97,1	160	100,9	81

////////////////////////////////////

VOEDERBIETEN

1 INLEIDING

Door de jaren heen is de belangstelling voor voederbieten stelselmatig afgenomen. De voornaamste oorzaken hiervan zijn de vele arbeidsuren die de vervoeding vraagt, de vlotte beschikbaarheid van persulp en problemen met Rhizoctonia-aantasting.

Nochtans biedt deze teelt ook heel wat voordelen. Voederbieten zijn een smakelijk en gezond voeder en een zeer goede aanvulling van een gras-maïsrantsoen waardoor u kunt besparen op krachtvoeder. Met voederbieten zijn stabiele en hoge droge stof- en VEM-opbrengsten te halen. Voederbieten groeien door tot laat in het najaar. Zo is uit een meerjarige oogstijdstippen- proef gebleken dat voederbieten in de periode 15 oktober tot

Afbeelding 11: Voederbieten (Foto Inagro).

5 november een groei van gemiddeld 1500 kg DS/ha realiseren (De Vliegheer, 2009). Voederbieten zijn uitermate geschikt om de monocultuur van maïs te doorbreken, en komen dus zeker in aanmerking als keuze voor tweede of derde gewas in het kader van de vergroening van het nieuwe GLB. Een ander belangrijk voordeel is dat ze weinig nitraatresten achterlaten na de oogst. Daarom zijn voederbieten een uitstekende teelt om na gescheurd grasland te zaaien: door hun diepe beworteling en lange periode van vegetatieve groei kunnen zij veel meer en ook langere tijd stikstof uit de bodem opnemen in vergelijking met maïs en de meeste andere akkerbouwteelten.

2 STELLEN VOEDERBIETEN SPECIFIEKE EISEN AAN DE BODEM?

Voederbieten kunt u verbouwen op diverse grondsoorten die sterk verschillen in vochthoudend vermogen, draagkracht en slempgevoeligheid. De belangrijkste factor bij de perceelskeuze is echter de waterhuishouding. Zo zal men op kleigronden goed ontwaterende percelen en op zandgronden de percelen met een goede vochtvoorziening opzoeken.

Het bodemprofiel (60 - 100 cm) moet goed bewortelbaar zijn voor een vlotte en gave wortelontwikkeling. Storende lagen of verdichtingen verstoren de waterhuishouding en geven sterk vertakte bieten die moeilijker rooien en meer tarra (grond) aanhouden.

Op slempgevoelige gronden loopt u vooral risico bij de opkomst. Een ongelijkmatige opkomst bemoeilijkt het mechanisch rooien en soms is herinzaaien noodzakelijk.

Voederbieten worden best uitgezaaid in een losse en diepe grond zonder aanwezigheid van stenen.

Stenige gronden geven aanleiding tot problemen bij zaaibedvoorbereiding maar vooral bij de oogstwerkzaamheden en bij het vervoederen. Aangepast materiaal is aangewezen om de stenen te verwijderen vooraleer de bieten gesneden worden.

Maximaal een keer per 4 jaar bieten telen op hetzelfde perceel is een gezonde vruchtwisseling.

Kies voor Rhizoctonia resistente rassen

De bodemschimmel *Rhizoctonia solani* kan de voederbieten zwaar aantasten en grote opbrengst- en kwaliteitsverliezen veroorzaken.

Belangrijk om te weten is dat een groot aantal gewassen die normaal op een veebedrijf worden geteeld waardplanten zijn voor deze schimmel. Sommige ervan (bijvoorbeeld maïs) kunnen zelf ook schade ondervinden. Raaigrassen kunnen de ziekte dan weer gaan vermeerderen. Maar ook gewassen zoals wortelen, schorseneer en uien ondervinden schade én vermeerderen de ziekte.

Afbeelding 12: Voederbieten aangetast door *Rhizoctonia* (De Vlieghe et al, 2006).

Volgende factoren dragen bij tot de ontwikkeling van Rhizoctonia: hoge zomertemperaturen, een slechte bodemstructuur, lichte gronden met weinig humus en een lage pH, en een hoge frequentie van waardplanten in de vruchtwisseling. Om problemen te voorkomen, wordt aangeraden om steeds Rhizoctonia tolerante voederbietrassen uit te zaaien. Het inzaaien van de groenbedekkers bladrammenas en gele mosterd zou dan weer goed zijn om de ziektedruk te verminderen.

Afbeelding 13: Graad van aantasting door Rhizoctonia.

Bieten zijn gevoelig voor een gebrekkige bodemstructuur. Het is een diepwortelend gewas maar als storende lagen en verdichtingen aanwezig zijn, ontstaan er problemen met de waterhuishouding. Een gebrekkige structuur geeft ook sterk vertakte bieten met meer tarra.

3 BELANG VAN VERSCHILLENDE ELEMENTEN

3.1 PH OF ZUURTEGRAAD

De opbrengst van voederbieten is afhankelijk van de zuurtegraad van de bodem: bij een te lage bodem-pH valt de productie snel terug, bij een te hoge pH daalt de opneembaarheid van een aantal sporenelementen (boor, mangaan), zodat gebreksziekten kunnen optreden. Met een bereedeneerde bekalking streeft u naar een bodem-pH die binnen de streefzone ligt voor dat specifieke perceel.

Uit de statistieken van de grondontledingen uitgevoerd door de Bodemkundige Dienst van België blijkt dat ongeveer de helft van de percelen akkerland onvoldoende bekalkt zijn. Onderstaande tabel geeft de procentuele verdeling weer per landbouwstreek. Hierbij dient opgemerkt dat u deze cijfers enigszins moet nuanceren. Immers, de reden waarom een landbouwer beslist om een perceel te laten analyseren is vaak omdat hij de bodemvruchtbaarheid en de pH wil controleren en zo nodig herstellen.

Tabel 19: Procentuele verdeling van de grondstalen in 7 bodemvruchtbaarheidsklassen op basis van pH per landbouwstreek.

Bron: Maes et al., 2012

	Vlaamse zandstreek	Kempen	Zandleemstreek
Sterk zuur	0,4	0,9	0,7
laag	9,4	9,5	20,7
tamelijk laag	28,1	37,7	32,9
normaal – streefzone	33,4	29,4	35,2
tamelijk hoog	22,6	16,9	7,6
hoog	4,2	4,3	2,6
zeer hoog	1,3	1,3	0,3

De streefzone voor de pH voor voederbieten varieert per grondsoort. Onderstaande tabel geeft dit overzichtelijk weer.

Tabel 20: Overzicht streefzone voor pH-KCl voor voederbieten in functie van de textuurklasse (enkel geldig bij een koolstofgehalte binnen de streefzone).

Bron: Maes et al., 2012

zand	Zandleem	leem	polders
5,2 – 5,6	6,2 – 6,6	6,7 – 7,3	7,2 – 7,7

Het verhogen van de pH gebeurt door bekalking. Informatie i.v.m. bekalking van landbouwpercelen in het algemeen vindt u terug onder 3.1 in de module '[Meststoffen en Groenbedekkers](#)' van deze praktijkgids

3.2 BASISBEMESTING

De voederbiet heeft nood aan een voldoende beschikbaarheid van alle hoofdelementen N, P, K, Ca, Mg en Na voor een optimale groei en ontwikkeling. Voederbieten nemen niet alle elementen in even grote mate op. De cijfers van de mineralenopname door voederbieten in onderstaande tabel geven een idee van de export van de verschillende elementen. Hieruit blijkt dat voederbieten vooral veel stikstof en kalium opnemen. Dat zijn daarom de belangrijkste elementen voor een geslaagde teelt.

Tabel 21: Export nutriënten bij teelt van voederbieten bij een wortelopbrengst van 120 ton/ha en 25 ton/ha loof.

	bieten	loof	totaal
stikstof (N)	250	80	330
fosfor (P ₂ O ₅)	50	15	65
kalium (K ₂ O)	360	120	480
natrium (Na ₂ O)	60	40	100
calcium (CaO)	30	45	75
magnesium (MgO)	30	25	55

Bron: ILVO

Deze opnamecijfers betekenen echter niet dat elk voederbietenperceel een dergelijke bemesting vraagt. U moet steeds de vrijstelling van voedingsstoffen uit de bodem in rekening brengen. Bovendien kunt u onmogelijk beredeneerd bemesten zonder de actuele voedingsstoestand van de bodem te kennen. Via een grondontleding kunt u nagaan hoe groot de reserves zijn die in de bodem aanwezig zijn. Op basis van bijkomende gegevens over de voorgeschiedenis van het geanalyseerde perceel kan bij een standaardgrondontleding een **bemestingsadvies** voor de drie eerstvolgende jaren berekend worden. De gemiddelde bemestingsadviezen voor gangbare voederbietpercelen met een normale bodemvruchtbaarheid (binnen de streefzone) liggen rond **160 kg N/ha, 110 kg P₂O₅/ha, 310 kg K₂O/ha**,

////////////////////////////////////

80 kg MgO/ha en 25 kg Na₂O/ha. **Opgelet: voor P₂O₅ mag dit advies niet volledig worden ingevuld omdat het mestdecreet (MAP) een lagere bemestingslimiet oplegt.**

De meeste akkerbouwpercelen in Vlaanderen hebben een fosforgehalte dat boven de streefzone ligt, zodat de meeste P-adviezen tussen 50 en 60 kg P₂O₅/ha liggen. Voederbieten hebben ook een grote behoefte aan kalium.

Voor de verschillende voedingsstoffen lopen de adviezen sterk uiteen, zodat er eigenlijk geen sprake kan zijn van een gemiddeld advies.

De staalname voor een standaardgrondontleding kan zowel in het najaar als in het voorjaar worden uitgevoerd en herhaalt u best om de drie à vier jaar.

Alleen op basis van een bemestingsadvies kunt u bemesten op maat van de teelt en van het perceel

3.3 STIKSTOF (N)

Bij de standaardgrondontleding wordt ook een stikstofbemestingsadvies gegeven gebaseerd op de grondsoort en het humusgehalte in de bouwvoor van het perceel. Dit N -advies is echter slechts **richtinggevend**, aangezien het geen rekening houdt met de effectieve minerale stikstofreserve op het perceel.

Voor een meer verfijnd stikstofadvies kunt u een beroep doen op een **N-indexonderzoek**. Via een staalname tot 90 cm diep wordt de N-reserve in de bodem in het voorjaar gemeten. Naast de hoeveelheid nitrische en ammoniakale stikstof (de opneembare stikstof) wordt ook de pH-KCl en het koolstofgehalte van de laag 0-30 cm gemeten.

4 GEBREKSVERSCHIJNSELEN

De voornaamste oorzaken van de gebreksverschijnselen zijn:

- een slechte pH van de bodem (te zuur of te alcalisch);
- een onevenwicht tussen de voedingselementen (tekort aan sommige elementen);
- de weersomstandigheden (droogte, hitte, ...).

4.1 BOOR (B)

De belangrijkste gebreksziekte bij voederbieten is boorgebrek of hartrot. Boor is een sporenelement dat de voederbiet in kleine hoeveelheden opneemt. De voederbiet is vanwege haar hoog metabolisme en de grote loofproductie, één van de meest gevoelige planten voor boorgebrek.

De symptomen zijn heel duidelijk waar te nemen in de module 'Identificatie van ziekten en plagen' op de [website van het KBIVB](#).

In zijn minerale vorm is boor oplosbaar in water. Het kan dus uitspoelen tijdens de winter. Vooral op de doorlaatbare zandgronden, maar ook op leemgronden is dit het geval. De boorexport door de voederbiet wordt gemiddeld geschat op 500 tot 800 g/ha bij een wortelopbrengst van ongeveer 100 ton per hectare.

Wanneer u regelmatig organische meststoffen, zoals stalmest of mengmest, toedient kan dit voldoende zijn om de behoeften aan boor van bieten in te vullen. Minerale meststoffen bevatten op zich weinig

boor (behalve specifieke soorten). Op bietenvelden waar u enkel minerale meststoffen gebruikt, is het soms nodig dat u boor afzonderlijk toedient.

Een te laag boorgehalte (standaard concentratie: 0,50 tot 0,85 mg/kg voor leemgronden) of een beperkte opname door de wortels als gevolg van externe omstandigheden (langdurige droogte en/of te hoge pH), verstoort de vorming van nieuwe bladeren in het hart van de biet. Wanneer dit fenomeen zich uitbreidt degenerereert het vegetatieve hart van de biet, het sterft af en men stelt 'hartrot' vast.

Als u eind juni, begin juli de eerste symptomen van boorgebrek opmerkt, kunt u dit nog met een bladbespuiting verhelpen. U moet steeds werken met een groot volume water om een zo groot mogelijk bladoppervlak te raken. Later op het groeiseizoen neemt de doeltreffendheid van een dergelijke bespuiting sterk af en wordt het onrendabel. (Legrand et al., 2003) (ref.: de suikerbietplanter feb. 2003)

4.2 MANGAAN (Mn)

Mangaangebrek komt eerder zelden voor doordat voederbieten slechts een zeer geringe hoeveelheid mangaan nodig hebben. Mangaangebrek uit zich in kleine, bleke ingezonken vlekjes tussen de bladnerven die zich over het gehele blad verspreiden. De bladeren krijgen ook een lepelvorm doordat ze naar binnen krullen.

De symptomen zijn heel duidelijk waar te nemen in de module 'Identificatie van ziekten en plagen' op de [website van het KBIVB](#).

Vooraf lichte gronden, overbekalkte gronden (te hoge pH) en gronden met een zeer hoog gehalte aan organische stof zijn gevoelig voor mangaangebrek. Het gebrek kan ook in de hand gewerkt worden door een slechte opname in droge of koude omstandigheden. Dit gebrek wordt meestal vastgesteld in de Polders, in het noorden van het land. Als de symptomen optreden, moet u zo snel mogelijk een bladbespuiting uitvoeren (bijvoorbeeld mangaansulfaat). U moet de bespuiting eventueel herhalen na 14 dagen.

4.3 MAGNESIUM (Mg)

Algemeen exporteren voederbieten 60 tot 90 kg magnesium per hectare (wortel en blad). Magnesium speelt een belangrijke rol in de bladgroenvorming. Magnesiumgebrek uit zich dan ook zeer snel door een typische verkleuring van het blad. Alleen op zeer magnesiumarme gronden heeft een bemesting met dit element invloed op de opbrengst.

Magnesiumbemesting mag u zeker niet verwaarlozen op gronden met een hoge pH. Een onevenwichtige bemesting met een overmaat aan kalium moet u eveneens vermijden omdat een overmaat aan kalium de opname van magnesium belemmert. In gronden met een hoge pH maakt men gebruik van kieseriet of magnesiumsulfaat.

Bij magnesiumgebrek is vooral de verhouding K/Mg en Ca/Mg in de bodem van belang. Percelen met een K/Mg-verhouding hoger dan 2,5/1 of een Ca/Mg-verhouding hoger dan 50/1 hebben een verhoogd risico op magnesiumgebrek.

Anderzijds brengt u met een organische bemesting en een bekalking een belangrijke hoeveelheid magnesium in de bodem.

Als zich magnesiumgebreksverschijnselen voordoen kunt u door een bespuiting met magnesiumsulfaat of magnesium in chelaatvorm nog resultaten bereiken. Dit is slechts van toepassing indien de bespuiting

gebeurt voor eind juli. Bespuitingen in augustus leveren over het algemeen niets op. Bij een dergelijke bespuiting maakt men gebruik, zoals bij een boorbehandeling, van een grote hoeveelheid water (400 à 800 l/ha). (Legrand et al., 2003) (ref.: de suikerbietplanter feb. 2003)

5 VOORBEELD VAN BEMESTINGSSHEMA

Alle voorbeelden die hieronder worden weergegeven, zijn gebaseerd op de bedrijfsbenadering van MAP5. Voor fosfaat is het uitgangspunt dat het perceel voor **fosfor in de streefzone zit (klasse II)**.

5.1 VOEDERBIETEN ZONDER DEROGATIE

In dit voorbeeld wordt uitgegaan van de teelt van voederbieten zonder derogatie op een zandbodem. Dit betekent dat u maximaal 170 kg N/ha uit dierlijke mest mag aanwenden. De hoeveelheid werkzame stikstof is beperkt tot 235 kg N/ha en u mag maximaal 65 kg P₂O₅/ha toedienen.

Uit bodemanalyse blijkt dat de adviesbemesting 180 kg N, 75 kg P₂O₅, 350 kg K₂O en 50 kg MgO bedraagt.

Beschikbaar uit mengmest

Uit het analyserapport blijkt dat de mest 4,7 kg N; 1,4 kg P₂O₅; 4,71 kg K₂O en 0,88 kg MgO per ton bevat. Rekening houdend met het mestdecreet mag u op basis van de totale N- en fosforinhoud

van de mest respectievelijk $36 \text{ m}^3 \left(\frac{170 \text{ kg N/ha}}{4,7 \text{ kg N/ton}} = 36 \text{ m}^3 \right)$ en $46 \text{ m}^3 \left(\frac{65 \text{ kg P}_{2}\text{O}_{5}/\text{ha}}{1,4 \text{ kg P}_{2}\text{O}_{5}/\text{ton}} = 46 \text{ m}^3 \right)$

rundermengmest per hectare worden

toegediend. Stikstof is de limiterende factor, u mag dus

36 m³ rundermengmest per hectare toedienen.

Aanvullen met kunstmest

De stikstofbemesting wordt gebaseerd op de adviesbemesting. Het advies bedraagt 180 kg N/ha. Rekening houdend met een werkzaamheidsgraad van 60% verkrijgt u een werkzame hoeveelheid stikstof uit mest van 170 kg N/ha totaal * 0,60 werkingsfactor = 102 kg N/ha werkzaam, en moet u dus nog **78 kg N/ha** bijgeven.

Voor de andere elementen wordt op een analoge manier gewerkt om te berekenen hoeveel u nog moet bijbemesten met kunstmest:

- Fosfor: 75 kg P₂O₅ (advies) - 50,4 kg P₂O₅ (uit mengmest) = **25 kg P₂O₅/ha**
- Kalium: 350 kg K₂O (advies) - 169,6 kg K₂O (uit mengmest) = **180 kg K₂O/ha**
- Magnesium: 50 kg MgO (advies) - 31,9 kg MgO (uit mengmest) = **18 kg MgO/ha**

Aanvulling met kunstmest

- Stikstof: u kiest best voor chilinitraat. Dit omdat chilinitraat naast stikstof ook natrium en kalk aanbrengt, wat ten goede komt aan de voederbieten. De inhoud van chilinitraat is: 16% N, 35% Na₂O en +17 zbw.

$$\frac{78 \text{ kg N/ha}}{16\% \text{ N}} = 490 \text{ kg chilinitraat/ha}$$

- Fosfor: de benodigde hoeveelheid fosfor wordt grotendeels ingevuld met drijfmest. Het advies bedraagt 75 kg P₂O₅ /ha en via de mengmest wordt 50 kg P₂O₅ /ha gegeven. Aangezien de bemesting via het MAP beperkt is tot 65 kg P₂O₅/ha is het niet zinvol om met deze zeer kleine hoeveelheid (15 kg P₂O₅/ha) bij te bemesten.

- Kalium: chloorkali (40% K₂O en 6% MgO): $\frac{180,4 \text{ kg K}_2\text{O/ha}}{40\% \text{ K}_2\text{O}} = 450 \text{ kg Chloorkali/ha}$

- Magnesium: met 451 kg chloorkali geeft u tegelijkertijd ook 27 kg MgO/ha

Tabel 22: Praktijkvoorbeeld bemesting voederbieten.

	N totaal	N werkzaam	P ₂ O ₅	K ₂ O	MgO
Advies		180	75	350	50
Analyse rundermengmest (kg/ton)	4,7	2,82	1,4	4,71	0,88
Toegestane hoeveelheid mengmest (ton)	36,0				
Bemesting via dierlijke mest:	169,2	101,52	50,4	169,6	31,7
Tekort op basis van advies:		78,5	24,6	180,4	18,3
Bijbemesting kunstmest:					
- 490,5 kg chilinitraat		78,5			
- 451 kg chloorkali				180,4	27,1
Totale bemesting	247,7	180,0	50,4	350,0	58,8
Ntotaal	Ndierlijk	Nwerkzaam	P₂O₅		
Norm mestdecreet	170	235	65		

5.2 VOEDERBIETEN MET DEROGATIE

In dit voorbeeld wordt uitgegaan van de teelt van voederbieten met derogatie op een **zandbodem**. Dit betekent dat u maximaal 200 kg N/ha uit dierlijke mest mag gebruiken. De werkzame stikstof blijft beperkt tot 235 kg N/ha en u mag maximaal 65 kg P₂O₅/ha toedienen.

Uit bodemanalyse blijkt dat de adviesbemesting 180 kg N, 75 kg P₂O₅, 350 kg K₂O en 50 kg MgO bedraagt.

Beschikbaar uit mengmest

Uit het analyserapport blijkt dat de mest 4,7 kg N ; 1,4 kg P₂O₅ ; 4,71 kg K₂O en 0,88 kg MgO per ton bevat. Rekening houdend met het mestdecreet mag u op basis van de totale N- en fosforinhoud van de mest respectievelijk $42 \text{ m}^3 \left(\frac{65 \text{ kg P}_2\text{O}_5/\text{ha}}{1,4 \text{ kg P}_2\text{O}_5} = 42 \text{ m}^3 \right)$ en $46 \text{ m}^3 \left(\frac{200 \text{ kg N/ha}}{4,7 \text{ kg N/ton}} = 46 \text{ m}^3 \right)$ rundermengmest per hectare toedienen.

Stikstof is de limiterende factor zodat u 42 m³ rundermengmest per hectare kan toedienen.

Aanvullen met kunstmest

De stikstofbemesting wordt gebaseerd op de adviesbemesting. Het advies bedraagt 180 kg N/ha. Rekening houdend met een werkzaamheidsgraad van 60% bedraagt de hoeveelheid werkzame stikstof uit de mengmestgift 200 kg N/ha totaal * 0,60 werkingsfactor = 120 kg N/ha werkzaam, en moet u dus nog **60 kg N/ha** bijgeven.

Voor de andere elementen wordt op een analoge manier gewerkt om te berekenen hoeveel u nog moet bijbemesten:

- Fosfor: 75 kg P₂O₅ (advies) - 58,8 kg P₂O₅ (uit mengmest) = **16 kg P₂O₅/ha**
- Kalium: 350 kg K₂O (advies) - 197,8 kg K₂O (uit mengmest) = **152 kg K₂O/ha**
- Magnesium: 50 kg MgO (advies) - 37,0 kg MgO (uit mengmest) = **13 kg MgO/ha**

Bijbemesting met kunstmest

- Stikstof: u kiest best voor chilinitraat. Dit omdat chilinitraat naast stikstof ook natrium en kalk bevat wat ten goede komt aan de voederbieten. De inhoud van chilinitraat is: 16% N, 35% Na₂O en +17 zbw:

$$\frac{60 \text{ kg N/ha}}{16\% \text{ N}} = \mathbf{375 \text{ kg chilinitraat/ha}}$$

- Fosfor: de benodigde hoeveelheid fosfor wordt grotendeels ingevuld met drijfmest. Bovendien komen voederbieten in de rotatie met andere gewassen, waardoor een extra fosforgift niet nodig is. Aangezien de norm 65 kg P₂O₅/ha bedraagt, mag u ook geen bijkomende fosforbemesting uitvoeren.

- Kalium: chloorkali (40% K₂O en 6% MgO): $\frac{152,2 \text{ kg K}_2\text{O/ha}}{40\% \text{ K}_2\text{O}} = \mathbf{380 \text{ kg Chloorkali/ha}}$

- Magnesium: samen met 380 kg chloorkali geeft u tegelijkertijd 238 kg MgO/ha.

Tabel 23: Praktijkvoorbeeld bemesting voederbieten met derogatie.

	N totaal	N werkzaam	P ₂ O ₅	K ₂ O	MgO
Adviesbemesting op basis van analyse		180	75	350	50
Mestanalyse rundermengmest (kg/ton)	4,7	2,82	1,4	4,71	0,88
Toegestane hoeveelheid mengmest (ton)	42,0				
Bemesting via dierlijke mest:	200	120	58,8	197,8	37,0
Tekort op basis van advies:		60	16,2	152,2	13,0
Toevoeging kunstmest:					
- 375 kg chilinitraat		60			
- 380 kg chloorkali				152	22,8
Totale bemesting	200	180,0	58,8	349,8	59,8
Ntotaal	Ndierlijk	Nwerkzaam	P₂O₅		
Norm mestdecreet	200	235	65		

6 HOE MILIEUVRIENDELIJK IS DE TEELT VAN VOEDERBIETEN?

Terwijl maïs gedurende het groeiseizoen gemiddeld 150 à 250 kg N per ha kan opnemen, is de opname bij **voederbieten** maar liefst **250 à 500 kg N per ha**. Maïs neemt 85 à 90% van zijn totale N-opname op vóór de bloei (tot begin augustus). Voederbieten daarentegen blijven het ganse groeiseizoen stikstof opnemen en onttrekken aldus stikstof aan de bodem die via mineralisatie na 1 augustus beschikbaar komt. Door hun diepe penwortel kunnen ze de stikstof ook uit de diepere lagen beter benutten. Hierdoor wordt dierlijke mest heel goed benut en worden doorgaans veel lagere nitraatwaarden gemeten in het najaar ten opzichte van maïs.

De voederbiet begint al in een vroeg stadium (vanaf het 4de bladstadium) stikstof op te nemen. Het belangrijkste gedeelte van de stikstofopname vindt plaats vóór de zomer, aangezien de plant dan het meeste blad produceert. In deze periode kan de voederbiet meer dan 300 kg droge stof per dag en per hectare produceren, wat overeenkomt met een stikstofopname van 3 tot 6 kg N/ha/dag. Proeven tonen aan dat voederbieten, bij een beredeneerde bemesting, in juli al meer dan de helft van hun minerale stikstofbehoeften hebben opgebruikt.

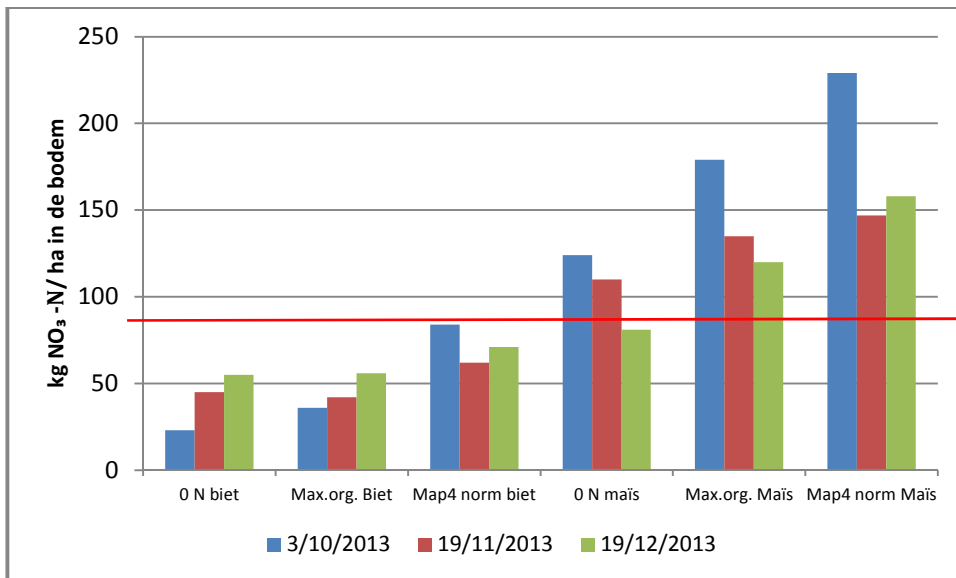
Vanaf de zomer is de stikstofopname vooral bestemd voor de ontwikkeling van de bieten in de bodem

Voederbieten en een laag nitraatresidu gaan hand in hand.

Een stikstofbemesting volgens de behoefte van de teelt is niet alleen om financiële maar ook om ecologische redenen belangrijk. Bij een te hoge stikstofbemesting zal het grootste deel van de stikstof opgenomen worden en deels opgeslagen worden in het loof. Wanneer bietenloof op het veld blijft, kan de stikstof hieruit vrij snel vrijkomen en deels in de bodem terecht komen in het late najaar en in de winter. Als het bietenloof ongehakseld op het veld achterblijft, is er weinig mineralisatie. Door het hakselen van het bietenloof neemt de mineralisatie toe en zijn er N-verliezen naar de atmosfeer. Bij het

inwerken van het gehakselde loof komt de mineralisatie snel op gang en is er een verhoging van het nitraatresidu.

Bij graslandvernieuwing in het voorjaar wordt vaak maïs als volggewas ingezaaid. In het eerste jaar is het helemaal overbodig om dit gewas nog met stikstof bij te bemesten. Zelfs bij een 0 N-bemesting is er bij maïs een aanzienlijk risico dat de drempel van 90 kg NO₃-N/ha wordt overschreden. Als er toch nog extra N wordt toegediend dan is de mogelijke opbrengststijging heel beperkt maar neemt de kans op te hoge nitraatresidu's fors toe. Bij inzaaien van voederbieten na gescheurd grasland is de kans op overschrijding in deze omstandigheden minimaal [Figuur 12](#). Bij voederbieten kan op adviesbasis nog extra N worden toegediend, eventueel in de vorm van dierlijke mest zonder het risico op te hoge nitraatconcentraties sterk te verhogen. Recent uitgevoerd onderzoek door ILVO-plant en het LCV bevestigde dit. Het uitgebreide verslag hiervan is te vinden op www.lcvzw.be/publicaties in de publicatie 'Voorjaarsscheuren grasland: welk gewas inzaaien en welke bemesting toepassen?'

Figuur 12: Nitraatresidu bij voederbieten en kuilmaïs en bij 3 N-niveaus (0N/ha, 170 N_{dierlijk}/ha en maximale invulling MAP4.(ILVO-Merelbeke, 2013)

LUZERNE

1 INLEIDING

Luzerne is een meerjarig vlinderbloemig gewas dat in Vlaanderen uitsluitend wordt gemaaid. Het areaal in Vlaanderen is heel beperkt en wordt vooral in het rantsoen voor rundvee gebruikt omwille van de pensprikkelende werking. Bij een goede uitbating kunt u het gewas minimaal drie tot vier jaar oogsten. Aangezien luzerne in symbiose leeft met de bacterie *Rhizobium meliloti* kan het in zijn eigen stikstofbehoefte voorzien door binding van stikstof uit de *lucht*.

2 STELT LUZERNE SPECIFIEKE EISEN AAN DE BODEM?

Luzerne komt het best tot zijn recht op zwaardere gronden (zandleem – klei). Vanwege zijn uitgesproken droogteresistentie kan luzerne ook in een goed doorwortelbare zandgrond uitgezaaid worden. Luzerne vraagt een hoge pH zodat de bacteriën veel stikstof kunnen fixeren, wat een effect heeft op de ontwikkeling, de opbrengst en de persistentie van het gewas. Zo moet de pH minstens 5.5 bedragen. Percelen waar er droogteproblemen zijn, te wijten aan storende, ondoordringbare lagen, zijn ongeschikt. Dit omdat luzerne in deze omstandigheden niet diep kan wortelen en er geen capillaire opstijging van het grondwater mogelijk is. De opbrengsten op zandgrond liggen duidelijk lager dan op de zwaardere gronden met een goede vochtvoorziening.

Voorts moet u weten dat luzerne niet graag 'natte voeten' heeft. Een goed doorlaatbare en bewortelbare grond is noodzakelijk. Natte gronden vertonen een groot tekort aan zuurstof, die nodig is voor een goede ontwikkeling van de Rhizobiumbacteriën en de wortelgroei.

Net als de andere vlinderbloemigen vraagt luzerne een hoge kaliumbemesting. U kunt het best het kalium fractioneren in functie van de toestand van de bodem en het aantal maaisneden.

Luzerne gedijt het best op zwaardere gronden, vraagt een hoge pH en een goede bodemstructuur. Droogteresistentie is een extra troef van luzerne.

3 BELANG VAN VERSCHILLENDE ELEMENTEN & GEBREKSVERSCHIJNSELEN

3.1 STIKSTOF (N)

Vlinderbloemige gewassen hebben slechts een zeer beperkte stikstofbemesting nodig, aangezien ze door middel van wortelknobbelbacteriën zelf stikstof uit de lucht kunnen fixeren. De stikstoffixatie gebeurt door een wisselwerking met wederzijds voordeel (symbiose) tussen de wortels van de plant en de wortelknobbelbacteriën.

Op percelen waar sinds vele jaren geen luzerne is geteeld, moet u een enting uitvoeren met deze specifieke bacteriën *Rhizobium meliloti*. Doet u dit niet dan is er geen symbiose en geen N-fixatie ([Afbeelding 14](#)). U mengt best de bacteriëncultuur met het zaaizaad net voor het zaaien.

Opgelet: de bacteriën die in symbiose leven met klaver (*Rhizobium trifolii*) zijn niet dezelfde als deze die in symbiose leven met luzerne (*Rhizobium meliloti*).

Afbeelding 14: Effect van al dan niet enten van luzernezaad bij afwezigheid van Rhizobiumbacteriën in de bodem.

Het is van groot belang dat de *Rhizobium*bacteriën zich na inzaai goed ontwikkelen zodat in het jonge gewas de stikstofbinding snel op gang komt. Indien de omstandigheden tijdens het inzaaien minder goed zijn en er weinig stikstof in de bodem aanwezig is, dan kunt u een startgift van 20 - 30 kg stikstof per hectare geven voor een vlotte beginontwikkeling. Het gewas neemt ook stikstof op uit de grond: het benut dus ook de gemineraliseerde stikstof uit organische mest.

Stikstoftekort uit zich in de bleke tot gele kleur van de bladeren.

Luzerne regelmatig met N bemesten heeft weinig zin. Uit meerjarig onderzoek op het ILVO blijkt duidelijk dat de extrakosten van bemesting onvoldoende worden gecompenseerd door een hogere drogestofproductie ([Tabel 24](#)).

boor nodig is, hangt af van de boortoestand van de grond. De geadviseerde giften variëren van 1,5 kg per hectare bij beoordeling zeer laag (< 0,2), 1 kg per hectare bij toestand laag (0,2-0,29) en 0,5 kg per hectare bij beoordeling vrij goed (0,3-0,35). Op zandgrond spoelt boor gemakkelijk uit. Het is daarom zinvoller de jaarlijkse onttrekking, ongeveer 150 gram per ha, te compenseren dan te proberen de bodemreserve te verhogen. Door drijfmest te gebruiken, geeft u in het algemeen voldoende boor. Boor mag u niet vlak voor het zaaien of in het jaar van inzaai toedienen omdat het een negatief effect heeft op de kieming. Dit geldt niet als u het via drijfmest toedient.

3.5 CALCIUM (Ca)

Luzerne gedijt het best op gronden met een hoge pH. Luzerne onttrekt per jaar ongeveer 300 tot 400 kg CaO/ha. Regelmatig bekalken is dus een vereiste voor deze teelt.

4 EEN PRAKTIJKVOORBEELD

Het praktijkvoorbeeld dat wordt weergegeven, is gebaseerd op MAP5. Voor fosfaat is het uitgangspunt dat uw perceel zich binnen de streefzone bevindt (klasse II). Er wordt steeds gewerkt met het systeem van 'werkzame stikstof'.

Luzerne behoort tot de groep 'Andere leguminosen dan erwten en bonen'.

In dit voorbeeld wordt uitgegaan van de teelt van luzerne op een zandbodem. Dit betekent dat u maximaal 120 kg N/ha uit dierlijke mest mag gebruiken. De hoeveelheid werkzame stikstof is beperkt tot 70 kg N/ha. De hoeveelheid P₂O₅ is beperkt tot maximaal 65 kg P₂O₅/ha (klasse II).

Uit bodemanalyse blijkt dat de adviesbemesting 70 kg N, 65 kg P₂O₅, 350 kg K₂O en 50 kg MgO bedraagt.

Beschikbaar uit mengmest

Uit het analyserapport blijkt dat de mest 4,7 kg N; 1,4 kg P₂O₅; 4,71 kg K₂O en 0,88 kg MgO per ton bevat. Rekening houdend met het mestdecreet mag u op basis van de totale N- en fosforinhoud

van de mest respectievelijk $25 \text{ m}^3 \left(\frac{120 \text{ kg N/ha}}{4,7 \text{ N/ton}} = 25 \text{ m}^3 \right)$ en $46 \text{ m}^3 \left(\frac{65 \text{ kg P}_2\text{O}_5/\text{ha}}{1,4 \text{ kg P}_2\text{O}_5} = 46 \text{ m}^3 \right)$

rundermengmest per hectare toedienen. Stikstof is de limiterende factor.

U mag dus 25 m³ rundermengmest per hectare toedienen.

Aanvullen met kunstmest

- Kalium: 350 kg K₂O (advies) – 117,8 kg K₂O (uit mengmest) = **232 kg K₂O/ha**
- Magnesium: 50 kg MgO (advies) - 22,0 kg MgO (uit mengmest) = **28 kg MgO/ha**

Bijbemesting met kunstmest

- Kalium: chloorkali (40% K₂O en 6% MgO): $\frac{232,2 \text{ kg K}_2\text{O/ha}}{40\% \text{ K}_2\text{O}} = 580 \text{ kg Chloorkali/ha}$

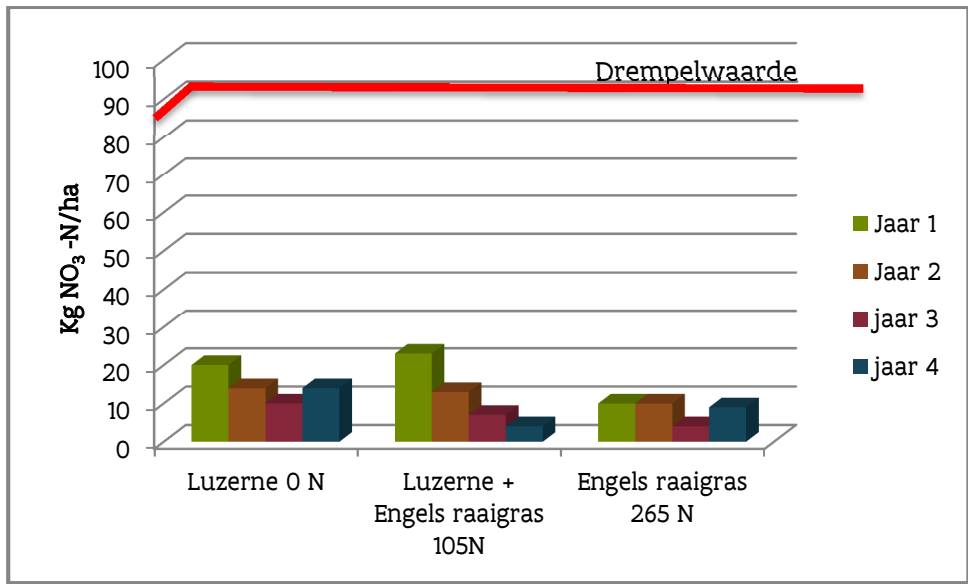
- Magnesium: samen met 580 kg chloorkali in meerdere fracties geeft u 35 kg MgO/ha

Tabel 25: Praktijkvoorbeeld bemesting luzerne.

	N totaal	N werkzaam	P ₂ O ₅	K ₂ O	MgO
Bemestingsadvies		70	65	350	50
Analyse rundermengmest (kg/ton)	4,7	2,82	1,4	4,71	0,88
Toegestane hoeveelheid mengmest (ton)	25,0				
Bemesting via dierlijke mest:	120	70	35,0	117,8	22,0
Tekort		0	30,0	232,2	28,0
Bijbemesting kunstmest:		verboden	verboden		
580 kg chloorkali				232,0	34,8
Totale bemesting	120	70,0	35,0	349,8	56,8
Ntotaal	Ndierlijk	Nwerkzaam	P₂O₅		
Norm mestdecreet	120	70	65		

5 HOE MILIEUVRIENDELIJK IS DE TEELT VAN LUZERNE?

Omtrent de nitraatresidu's bij luzerne zijn er weinig gegevens bekend. In 2003 heeft het ILVO een proefveld aangelegd van luzerne onder verschillende bemestingsniveau's en gedurende vier jaar opgevolgd. Hierbij werd ook de nitraatrest gemeten. In deze proef werden o.a. volgende objecten met elkaar vergeleken: reinteelt luzerne (0 N/ha), luzerne + Engels raaigras (105 N/ha) en Engels raaigras (265 N/ha) ([Figuur 13](#)). In het jaar van aanleg werden 3 sneden genomen en in de volgende jaren 5 sneden/jaar.

Figuur 13: Nitraatrest in kg stikstof/ha bij luzerne, luzerne + Engels raaigras en Engels raaigras.

Bron: ILVO - Landskouter

Uit deze proef blijkt dat voor alle objecten de nitraatresten zeer laag zijn. Met een maximale waarde van 23 kg nitraatstikstof/ha in het bodemprofiel in het najaar is er bij dit bemestingsniveau weinig of geen risico voor overschrijding van de drempelwaarden en voor uitspoeling van nitraten.

Bij luzerne al dan niet samen met gras is het risico op een hoog nitraatresidu eerder klein

AFBEELDINGENLIJST

Afbeelding 1: Zichtbaar effect van 3 niveau's van N-bemesting (0-140-280 N/jaar).....	10
Afbeelding 2: Voor graasweiden is het advies voor K-bemesting een stuk lager (Foto ILVO).....	14
Afbeelding 3: Zode-injectie voor een goede dosering en emissie-arme toediening van mengmest op grasland (Foto ILVO).	22
Afbeelding 4: Een maaisnede in het najaar zorgt steeds voor een lager nitraatresidu (Foto ILVO).....	32
Afbeelding 5: Klaver in bloei (Foto ILVO).	35
Afbeelding 6: Het klaveraandeel is vaak moeilijk te sturen (eigen foto).....	40
Afbeelding 7: Rood-paarsverkleuring bij fosfortekort.	52
Afbeelding 8: Kaliumgebrek is het eerst zichtbaar aan het geel worden van de bladranden.....	52
Afbeelding 9: Magnesiumgebrek is te herkennen aan het geel verkleuren van het blad tussen de nerven..	53
Afbeelding 10: Mangaangebrek.	54
Afbeelding 11: Voederbieten (Foto Inagro).....	72
Afbeelding 12: Voederbieten aangetast door Rhizoctonia (De Vlieghe et al, 2006).....	73
Afbeelding 13: Graad van aantasting door Rhizoctonia.	74
Afbeelding 14: Effect van al dan niet enten van luzernezaad bij afwezigheid van Rhizobiumbacteriën in de bodem.....	84

TABELLENLIJST

Tabel 1: Oppervlakte grasland en voedergewassen (mei-enquête 2012, FOD).....	1
Tabel 2: Kostprijs ruwvoeder in functie van de opbrengst per ha.....	2
Tabel 3: Beoordeling van de pH-KCL voor weiland in functie van grondsoort bij een normaal koolstofgehalte.....	5
Tabel 4: Invloed van de stikstofbemesting op de DS-opbrengst onder maaiomstandigheden.....	9
Tabel 5: Vrijstelling stikstof na toediening runderdrijfmest.....	25
Tabel 6: Voorbeeld bemesting grasland in de praktijk (maaïen + grazen, algemene bemestingsnormen zand).....	26
Tabel 7: Voorbeeld bemesting grasland in de praktijk (alleen maaïen, algemene bemestingsnormen zand).....	27
Tabel 8: Voorbeeld bemesting grasland in de praktijk (alleen maaïen met derogatie op zand).....	27
Tabel 9: Nitraatresidugehalte (kg/ha) van de voornaamste voederteelten in 2011 – 2013.....	30
Tabel 10: Evolutie waarvoor in Vlaanderen premie werd aangevraagd.....	34
Tabel 11: Gemiddelde opbrengst in kg droge stof per ha i.f.v. stikstofbemesting (gemiddelde van 4 jaar incl. zaai-jaar).....	38
Tabel 12: Vrijstelling stikstof na toediening runderdrijfmest.....	42
Tabel 13: Voorbeeld bemesting grasklaver in de praktijk.....	42
Tabel 14: Nitraatresidu gras en grasklaver in functie van stikstofbemesting (maaïen).....	44
Tabel 15: Praktijkvoorbeeld bemesting maïs.....	61
Tabel 16: Praktijkvoorbeeld bemesting teeltcombinatie gras/maïs zonder derogatie.....	63
Tabel 17: Praktijkvoorbeeld invulling bemesting voor teeltcombinatie gras/maïs onder derogatie.....	66
Tabel 18: Opbrengst en nitraatresidu kuilmaïs op meerjarig gescheurd grasland i.f.v. bemesting en tijdstip van frezen van de oude zode (LCV 2000 – 2002).....	71

Tabel 19: Procentuele verdeling van de grondstalen in 7 bodemvruchtbaarheidsklassen op basis van pH per landbouwstreek.....74

Tabel 20: Overzicht streeftzone voor pH-KCl voor voederbieten in functie van de textuurklasse (enkel geldig bij een koolstofgehalte binnen de streeftzone). 75

Tabel 21: Export nutriënten bij teelt van voederbieten bij een wortelopbrengst van 120 ton/ha en 25 ton/ha loof. 75

Tabel 22: Praktijkvoorbeeld bemesting voederbieten.....79

Tabel 23: Praktijkvoorbeeld bemesting voederbieten met derogatie. 81

Tabel 24: Gemiddelde jaarlijkse drogestofopbrengst van luzerne en mengsels met luzerne. 85

Tabel 25: Praktijkvoorbeeld bemesting luzerne. 87

BRONNENLIJST

Maïs

- <http://www.wageningenur.nl/nl/Expertises-Dienstverlening/Onderzoeksinstituten/livestock-research/Faciliteiten-producten/Handboek-Snijmais.htm>
- Optimalisatie bemesting van maïs – LCV
- Bemestingstechnieken voor de teeltcombinatie gras-maïs – LCV
- Maïs bemesten: oude principes, nieuwe technieken – LCV
- Stikstofmineralisatie in de maïsteelt. Hermans, Inge; Bries, Jan. Landbouw&Techniek, 10, 28 mei 2010. pp. 14-16
- Welke meststof kiezen bij rijenbemesting. Odeurs W.; Bries J.; Latré J.; Coomans D.; Rombouts G.; Verheyen J. 2012. Management&Techniek. 6/4/2012, pp. 38-40.
- Beredeneerd omspringen met bemesting. Verheyen, Jef; Bries, Jan. Boer&Tuinder, 24/6/2011. p. 26.
- “Snijmaïs is leverancier van celwanden en zetmeelenergie”. Dick de Lange. Melkveebedrijf. Februari 2012, p.32
- Handboek snijmaïs. Wageningen UR Livestock, Praktijkonderzoek Plant en Omgeving (PPO). December 2012
- http://www.vcm-mestverwerking.be/information/index_nl.phtml?informationtreeid=26
- <http://www.kennisakker.nl/kenniscentrum/document/rijenbemesting-met-dierlijke-mest-mais-maakt-kunstmest-overbodig>
- <http://edepot.wur.nl/193149>

Voederbieten

- <http://www.lcvvzw.be/docs/18voederbietenteelttechniek.pdf>
- <http://www.inagro.be/Publicaties/Documents/br-voederbieten-2006.pdf>
- http://www.irbab-kbivb.be/nl/publications/soil_water_air/fertilization/gebreksziekten_0306_bp.pdf
- <http://www.bemestingsadvies.nl/bemestingsadvies/5-Voederbieten/H5-Voederbieten.pdf>

- http://www.irbab-kbivb.be/nl/publications/overview/technical_guides/GidsStikstof.pdf
- <http://www.vlm.be/SiteCollectionDocuments/Mestbank/Studies/eindrapportdeel1.pdf>
- Stikstofbemesting in suikerbieten, KBIVB
- “Kunnen voederbieten persulp vervangen in het melkveerantsoen?”, naar LCV
- “Voederbieten opnieuw in beeld”, naar LCV
- Maes S., Elsen A., Tits M., Boon W., Deckers S., Bries J., Vogels N., Vandendriessche H. (2012). Wegwijs in de bodemvruchtbaarheid van de Belgische akkerbouw- en weilandpercelen (2008-2011). Bodemkundige dienst van België, 198 p.

Luzerne

- http://www.kennisakker.nl/files/Boekpagina/Teelthandleiding_Luzerne.pdf
- <http://www.kennisakker.nl/kenniscentrum/handleidingen/teelthandleiding-luzerne>
- “Demonstratie: mogelijkheden van klaver en luzerne in de moderne melkveehouderij”, naar LCV
- Luzerne: culture, récolte, conservation, utilisation; Mathieu Mauriès; France Agricole Editions, 2003

AFKORTINGENLIJST

DVE	darmverteerbaar eiwit
DS	droge stof
ILVO	Instituut voor Landbouw en Visserijonderzoek
K	kalium
LCV	Landbouwcentrum Voedergewassen
MAP5	vijfde mestactieprogramma
N	stikstof
OEB	onbestendig eiwitbalans
P	fosfor

RC ruwe celstof
VEM voedereenheid melk
VEVI voedereenheid vleesvee intensief

